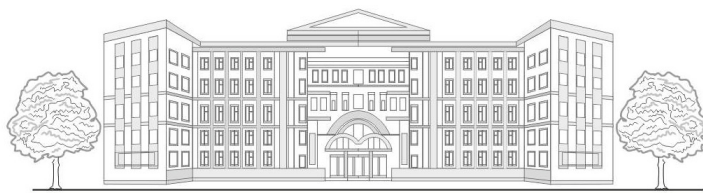

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:

ЮРИСПРУДЕНЦІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 35

Том 2

Одеса
2018

Збірник включено до Переліку наукових фахових видань України відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України № 326 від 04.04.2018 р.

Серію засновано у 2010 р.

Засновник – Міжнародний гуманітарний університет

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Міжнародного гуманітарного університету
протокол № 3 від 26.12.2018 р.

Видавнича рада:

С. В. Ківалов, акад. АПН і НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – голова ради; **А. Ф. Крижановський**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – заступник голови ради; **С. А. Андронаті**, акад. НАН України; **О. М. Головченко**, д-р екон. наук, проф.; **Д. А. Зайцев**, д-р техн. наук, проф.; **М. З. Згуровський**, акад. НАН України, д-р тех. наук, проф.; **М. П. Коваленко**, д-р фіз.-мат. наук, проф.; **В. А. Кухаренко**, д-р філол. наук, проф.; **Я. В. Лупій**, народний артист України; **Г. П. Пекліна**, д-р мед. наук, проф.

Головний редактор – д-р юрид. наук, проф., член-кореспондент НАПрН України, Заслужений діяч науки і техніки України **А. Ф. Крижановський**

Заступник головного редактора серії – д-р. юрид. наук, проф., завідувач кафедри теорії та історії держави і права **Н. М. Крестовська**

Редакційна колегія серії «Юриспруденція»:

К. В. Белякова, д-р юрид. наук, проф. (Польща); **В. В. Дудченко**, д-р юрид. наук, проф., Заслужений юрист України; **К. В. Горобець**, канд. юрид. наук (Нідерланди); **В. М. Дрьомін**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф.; **Т. С. Ківалова**, д-р юрид. наук, проф., Заслужений юрист України; **О. С. Кізлова**, д-р. юрид. наук, проф.; **О. О. Подобний**, д-р юрид. наук, проф.; **В. О. Туляков**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф., Заслужений діяч науки і техніки; **Є. О. Харитонов**, д-р юрид. наук, проф.; **Г. І. Чанишева**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф.; **Mark Weston Janis William F.**, Starr Professor of Law (США); **Р. М. Жамієва**, канд. юрид. наук (Казахстан); **Є. М. Цибуленко**, проф. (Естонія).

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у збірнику
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету»,
допускається лише з письмового дозволу редакції.

При передрукуванні матеріалів посилання на
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 16818-5490Р від 10.06.2010

Адреса редакції:

Міжнародний гуманітарний університет
вул. Фонтанська дорога 33, каб. 402, м. Одеса, 65009, Україна,
Телефон: +38 099 269 70 67, www.vestnik-pravo.mgu.od.ua

© Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.

Серія: «Юриспруденція», 2018

© Міжнародний гуманітарний університет, 2018

*Костова Н. І.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ІНФОРМАЦІЯ З ОБМЕЖЕНИМ ДОСТУПОМ ЗА СВОЇМ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИМ РЕЖИМОМ

Анотація. Стаття присвячена розгляду питання про теоретичний рівень розробки категорії «інформація за своїм нормативно-правовим режимом» у науці цивільного права. Зокрема, було розглянуто, що слід розуміти під правовим режимом інформації як об'єкта цивільного права, правову природу та характерні ознаки інформації. Також розглядаються різновиди інформації, особливості встановлення правового режиму інформації, місце інформації в системі об'єктів цивільних прав.

Ключові слова: інформація з обмеженим доступом, правовий режим, інформація, конфіденційна інформація, комерційна таємниця, ноу-хау.

Постановка проблеми. Вже досить довгий час у всіх країнах світу здійснюються зусилля щодо формування правового режиму об'єктів інформації. Вважається, що якщо ця проблема не вирішується, то, мабуть, слід шукати нові напрями або шляхи формування правового режиму нетипових об'єктів, зокрема й інформації (конфіденційної інформації).

Під правовим режимом інформації, а також конфіденційної інформації (у вигляді комерційної таємниці та ноу-хау), слід розуміти «врахування» законодавцем природних властивостей і ознак, які їм притаманні.

Саме з цими властивостями чинне цивільне законодавство й пов'язує певні правові наслідки. Однак проблема полягає ще й у тому, що, по-перше, термін «інформація» не є внятковим юридичним терміном, і їй (інформації) притаманні такі властивості-ознаки, які визначають її правовий режим і цивільному праву взагалі невідомі. По-друге, різним видам інформації притаманні свої особливі ознаки, відмінні від ознак «інформації, як такої». Цивільно-правовий режим інформації вичерпуватиметься лише цивільно-правовим регулюванням, направленим на неї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Належне функціонування інформаційної сфери є запорукою розвитку суспільства. Забезпечення цих процесів є завданням правових норм, які покликані забезпечити захист інтересів усіх учасників інформаційних відносин. Такі інтереси в окремих випадках не співпадають. Прикладом цьому може служити співвідношення права на інформацію та право власників інформації на обмеження її поширення. З погляду науки окремі аспекти обмеження доступу до інформації та права на інформацію розкривали М. Агарков, С. Алексєєв, В. Брижко, Л. Воеводін, В. Грибанова, О. Зверєва, Р. Калюжний, Л. Кузенко, А. Савицька, А. Пазюк, Н. Устименко, Я. Шевченко, М. Швец та інші науковці.

Метою статті є визначення нормативно-правового режиму інформації з обмеженим доступом у зв'язку з його ознаками, відмінностями та особливостями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інформація з обмеженим доступом – це відомості конфіденційного або

таємного характеру, правовий статус яких передбачений законодавством України і доступ до яких правомірно обмежений власником таких відомостей. Інформація з обмеженим доступом за своїм правовим режимом поділяється на конфіденційну і таємну. Конфіденційна інформація – це відомості, які знаходяться у володінні, користуванні або розпорядженні окремих фізичних чи юридичних осіб і поширюються за їх бажанням відповідно до передбачених ними умов. Таке визначення закріплене Законом України «Про інформацію», але, на нашу думку, має певні недоліки. По-перше, в перелік суб'єктів права власності конфіденційної інформації не включено державу, яка також володіє відомостями конфіденційного характеру. По-друге, визначення слід доповнити конструкцією «відомості, що не становлять передбаченої законом таємниці». Таємна інформація – це інформація, що містить відомості, які становлять державну та іншу передбачену законом таємницю (банківську, комерційну, службову, професійну, адвокатську тощо), розголошення якої завдає шкоди особі, суспільству і державі. Конфіденційну інформацію можна поділяти на таку, яка є власністю держави, і конфіденційну інформацію, яка не належить державі. До видів таємної інформації належать: державна таємниця, комерційна таємниця, банківська таємниця, службова таємниця, професійна таємниця, адвокатська таємниця, інші види таємниці.

Відповідно до чинного законодавства України комерційною таємницею є інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складників є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить; у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних наявним обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію.

Легального визначення терміна «правовий режим» у цивільному праві не існує, як немає і самого поняття правового режиму об'єктів цивільного права.

Питання щодо теоретичного рівня розробки категорії правового режиму в науці цивільного права піднімав свого часу ще О.О. Красавчиков, який вказував на те, що загального поняття «правового режиму об'єктів цивільно-правових зв'язків» не сформульовано, а практично, і більше того, – їх немає взагалі. А коли і йдеться про правовий режим того чи іншого різновиду об'єктів цивільного права, то під цим завжди розуміють речі.

Якщо під час дослідження проблем правового режиму, наприклад, винахідницького права, у деяких авторів (до того ж не багатьох) іноді й зустрічається термін «правовий режим», то яке реальне явище відображає цей термін у разі, коли він застосовується в логічному зв'язку з винаходами, зрозуміти практично неможливо [1, с. 14–41].

В.І. Жуков в процесі дослідження поняття «правового режиму» стосовно нетілесних об'єктів цивільного права підходить із позиції «об'єкта-дії» («чужого»), поділяючи відомі погляди щодо цієї проблеми О.С. Іоффе та В.Я. Магазінера [2, с. 78].

У дійсності правовий режим встановлюється не для речей, а для пов'язаної з ними поведінки людей. Але оскільки речі є матеріальним об'єктом цивільного права, а дії зобов'язаних осіб (в абсолютних правовідносинах) чи зобов'язаної особи (у відносних правовідносинах) – юридичним об'єктом, то законодавець, приймаючи закон, пов'язує із властивостями, які об'єктивно притаманні матеріальному об'єкту, певні правові наслідки.

Саме в цьому розумінні слід «читати» словосполучення «правовий режим» речей, але «інформація, як така» – не є річчю.

Взагалі інформація є досить нетиповим об'єктом для науки цивільного права. Визначення правового режиму нетипових об'єктів цивільного права, як зазначає В.І. Жуков, має певні складності. Науковець це показує на прикладі об'єктів інформатики, більшість яких розміщені за ланцюгом «знання-сила» і не мають чітко визначеного правового режиму.

Можливо тому до цього часу немає досить чіткої, сприйнятої науковим співтовариством вчених-цивілістів, «технології» дослідження нетипових об'єктів цивільного права, як немає і універсальної «моделі» правового режиму цих об'єктів [3, с. 191–197].

Це певною мірою можна віднести й до інформації, правовий режим якої визначити досить складно, а іноді практично неможливо, як, наприклад, для відкритої (загальновідомої) інформації.

Під правовим режимом інформації, а також конфіденційної інформації (у вигляді комерційної таємниці та ноу-хау), слід розуміти «врахування» законодавцем природних властивостей і ознак, які їм притаманні.

Саме з цими властивостями чинне цивільне законодавство й пов'язує певні правові наслідки.

Однак проблема полягає ще й у тому, що, по-перше, термін «інформація» не є винятково юридичним терміном і її (інформації) притаманні такі властивості-ознаки, які визначають її правовий режим і цивільному праву взагалі невідомі. По-друге, різними видами інформації притаманні свої особливі ознаки, відмінні від ознак «інформації, як такої».

Згідно з чинним законодавством за порядком доступу інформація поділяється на: 1) відкриту інформацію та 2) інформацію з обмеженим доступом (ч. 1 ст. 20 Закону України «Про інформацію»).

Інформація з обмеженим доступом своєю чергою поділяється на: а) конфіденційну; б) таємну та в) службову (ч. 1 ст. 21 Закону України «Про інформацію») [4]. При цьому конфіденційна інформація включає в себе комерційну таємницю та ноу-хау, а таємна у вигляді державної таємниці регулюється відповідним законодавством [5].

Що ж стосується службової інформації, то не так давно вона виділена окремо, хоча за своєю суттю також є різновидом конфіденційної інформації, яка має специфічні ознаки-властивості.

Закон України «Про інформацію» не містить визначення поняття «правового режиму» інформації, але закріпив термін «порядок доступу» до інформації (ч. 1 ст. 20).

Як зазначають окремі науковці, визначити правовий режим інформації досить складно, а іноді й зовсім неможливо у зв'язку з тим, що не може існувати єдиного правового режиму для різних видів інформації.

Це правильно, оскільки щодо відкритої інформації діють принципи відкритості, доступності, свободи обміну інформацією (ст. 2 Закону України «Про інформацію») [6], що ускладнює визначення правового режиму такої інформації.

Характеризуючи ознаки, варто зазначити наступне. Важливість (цінність) інформації зумовлюються її змістом і відповідною позитивною або негативною значимістю для суб'єктів права.

В цілому вона визначається не за якісними або кількісними властивостями інформації, а за її місцем у сфері особливих інтересів суб'єктів права.

Встановлення правового режиму обмеженого доступу до інформації є результатом реалізації домовленостей сторін відносно такої інформації, що закріплюється нормами законодавства.

При цьому деякі цивільно-правові можливості (які надаються суб'єкту цивільним правом) можуть бути поглинуті відповідними заборонами, які встановлені, наприклад, засобами адміністративного або кримінального права. Таким чином, можливою є ситуація застосування цивільно-правових способів захисту проти необгрунтовано (з точки зору цивільного права) встановлених адміністративних заборон, кримінально-правових обмежень тощо.

Правовий режим інформації як об'єкта цивільного права наразі є досить актуальним питанням. У доктрині цивільного права існують різні позиції щодо цього. Тому метою є визначення базових посилок підходу щодо розуміння терміна «правовий режим» у науці цивільного права.

Для досягнення поставленої мети вирішуються такі завдання: дослідити теоретичний рівень розробки категорії «правовий режим» у науці цивільного права та визначити, що слід розуміти під правовим режимом інформації як об'єкта цивільного права.

Легального визначення терміна «правовий режим» у цивільному праві не існує, як немає і самого поняття правового режиму об'єктів цивільного права. Питання щодо теоретичного рівня розробки категорії правового режиму в науці цивільного права піднімав свого часу ще О.О. Красавчиков, який вказував на те, що загального поняття правового режиму об'єктів цивільно-правових зв'язків не сформульовано, а практично, і більше того, – їх немає взагалі.

А коли і йдеться про правовий режим того чи іншого різновиду об'єктів цивільного права, то під цим завжди розуміють речі. Якщо під час дослідження проблем правового режиму, наприклад, винахідницького права, у деяких авторів іноді й зустрічається термін «правовий режим», то яке реальне явище відображає цей термін у разі, коли він застосовується в логічному зв'язку з винаходами, зрозуміти практично неможливо.

Висновки. В межах поставленого завдання необхідно обрати і дослідити оптимальний правовий режим інформації (конфіденційної інформації), з урахуванням її природних властивостей.

Однак це неможливо з ряду причин, по-перше, щодо «інформації, як такої» не може існувати єдиного правового режиму; по-друге, «інформація, як така» є багатограним об'єктом, здатним перехрещуватися в різних правовідносинах і не тільки в цивільному праві; по-третє, механізм правового регулювання інформації (конфіденційної інформації) буде іншим – відмінним від речей і від об'єктів права інтелектуальної власності, оскільки жодним виндикаційним позовом чи законом про право інтелектуальної власності їх захистити не можна.

Насправді ж під правовим режимом інформації (конфіденційної інформації) слід розуміти «урахування» законодавцем природних властивостей і ознак, які їм притаманні та з якими цивільне законодавство може пов'язувати певні правові наслідки.

Література:

1. Правовой режим изобретений: постановка вопроса: сборник научных статей. Проблемы советского изобретательского права. Свердловск, 1983. 350 с.
2. Жуков В.И. Методология подхода к объектам информатики как к объектам гражданского правоотношения: сборник научных статей. Правовое государство. Проблемы правотворчества. Тарту, 1988. 260 с.
3. Правовой режим нетипичных объектов интеллектуальной собственности: сборник научных статей / Жуков В.И. Правовое государство. Проблемы правотворчества. Тарту, 1989. 256 с.
4. Про інформацію: Закон України: від 02.10.1992 № 2657-12 / Відомості Верховної Ради України. 1992. № 48. Ст. 650.
5. Про державну тасмницю: Закон України: від 21.01.1994 № 3855-12 / Відомості Верховної Ради України. 1994. № 16. Ст. 93.
6. Про інформацію: Закон України: від 02.10.1992 № 2657-12 / Відомості Верховної Ради України. 1992. № 48. Ст. 650.

Костова Н. И. Информация с ограниченным доступом по своему нормативно-правовому режиму

Аннотация. Статья посвящена рассмотрению вопроса о теоретическом уровне разработки категории «информация по своему нормативно-правовому режиму» в науке гражданского права. В частности, было рассмотрено, что

следует понимать под правовым режимом информации как объекта гражданского права, правовую природу и характерные признаки информации. Также рассмотрены разновидности информации, особенности установления правового режима информации, место информации в системе объектов гражданских прав.

Ключевые слова: информация с ограниченным доступом, правовой режим, информация, конфиденциальная информация, коммерческая тайна, ноу-хау.

Kostova N. Information with limited access to its regulatory regime

Summary. The article is devoted to the consideration of the theoretical level of the development of the category “information on its regulatory regime” in the science of civil law. In particular, it was considered what should be understood by the legal regime of information as an object of civil law, the legal nature and characteristic features of information. It also discusses the types of information, especially the establishment of the legal regime of information, the place of information in the system of objects of civil rights.

Key words: information with limited access, legal regime, information, confidential information, trade secrets, know-how.

*Блажівська Н. С.,
кандидат юридичних наук,
докторант*

Інституту законодавства Верховної Ради України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ЗАХИСТУ ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНОГО ПРАВА ВИМОГИ

Анотація. Стаття присвячена розкриттю загальної характеристики застосування практики Європейського суду з прав людини під час захисту зобов'язальних прав вимоги. На підставі аналізу практики Європейського суду з прав людини виділено дві умови захисту зобов'язального права вимоги в практиці Європейського суду з прав людини. По-перше, зобов'язальне право вимоги повинно мати майновий характер. По-друге, зобов'язальне право вимоги повинно бути зумовлене положеннями національного законодавства та практики його застосування або безпосередньо підтверджене судовим рішенням.

Ключові слова: практика Європейського суду з прав людини, легітимне (законне) очікування, зобов'язальне право вимоги.

Постановка проблеми. Практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) визнана як джерело права в Україні, має полігалузевий характер, тобто однаковою мірою застосовна як до публічно-правових, так і приватноправових відносин. Це повною мірою стосується цивільного права на рівні як цілих підгалузей, так і окремих інститутів. Автономне та динамічне тлумачення положень Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) та протоколів до неї дало можливість ЄСПЛ поширити їхню дію на права, які безпосередньо не закріплені в самій Конвенції. Одним із таких є суб'єктивне цивільне право вимоги, яке виникає із зобов'язань, що охоплюється змістом ст. 1 Першого Протоколу до Конвенції (далі – Перший Протокол).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Практика ЄСПЛ досить широко використовується як емпірична база в сучасних цивільно-правових дослідженнях, зокрема в тих із них, які стосуються зобов'язального права. Однак праці, які б комплексно розкривали застосування практики ЄСПЛ до зобов'язальних відносин, є поодинокими. Серед них треба виділити такі статті: О.П. Подцерковного «Універсалізація поняття зобов'язання як фактор розвитку галузей права», що пояснює «суперечливу» практику ЄСПЛ щодо широкого тлумачення поняття «цивільні права», яке охоплює не тільки права та обов'язки «приватного характеру» в класичному розумінні, але й будь-який спір у сфері посягання на майнові права [1, с. 193–194]; О.А. Беяневич «Поняття легітимних очікувань та проблеми його застосування судами України», яка аналізує застосування вітчизняними судами конструкції «легітимних (законних) очікувань», що не відома вітчизняній системі права та не має будь-яких аналогів як об'єкт правового захисту [13, с. 41–45].

Мета статті полягає в з'ясуванні загальних умов захисту зобов'язального права вимоги відповідно до практики ЄСПЛ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загально-визнаним є те, що зобов'язальне право вимоги охоплюється захистом ст. 1 Першого протоколу [2, с. 686]. Прикладом може служити справа “Regent Company v. Ukraine” [3], в якій предметом спору було виконання арбітражного рішення міжнародного комерційного арбітражу та передача права вимоги іншій комерційній особі. Проаналізуємо прецедентну практику ЄСПЛ щодо захисту зобов'язального права вимоги.

У справі «Прессос Компанія Нав'єра А.О. та інші проти Бельгії» (“Pressos Compania Naviera S.A. and Others v. Belgium”) [4] двадцять шість заявників (серед яких судновласники, асоціації взаємного страхування судновласників, конкурсний управитель судноплавної компанії) подали позов проти Бельгії та оператора приватних лоцманських служб у зв'язку з аваріями, що мали місце на судах. Виникнення спірної ситуації пов'язується заявниками з рішенням Касаційного суду Бельгії від 15 грудня 1983 року, яким судновласнику або фрахтувальнику було надано право у разі завдання шкоди внаслідок зіткнення суден або інших аварійних ситуацій подати позов про відшкодування шкоди організатору лоцманських послуг, які раніше, відповідно до закону, не несли майнової відповідальності за таку шкоду. А втім, наступним Законом Бельгії у 1988 році було не лише відновлено попередні положення про відсутність відповідальності організаторів лоцманських послуг, але й надано цьому Закону зворотної дії в часі на всі подібні випадки, що траплялись протягом попередніх 30 років.

Заявники скаржились на норми Закону 1988 року із двох підстав: 1) звільнивши організатора лоцманської служби від відповідальності за помилки його персоналу та обмеживши його відповідальність лише відповідальністю самого персоналу за ці помилки, Закон, на думку заявників, покладає на них надмірний тягар, порушуючи справедливу рівновагу між вимогами суспільного інтересу та вимогами захисту їхнього права безперешкодно користуватись своїм майном. Отже, порушується другий абзац чи принаймні перша фраза ст. 1 Першого Протоколу до Конвенції; 2) зворотна дія закону в часі позбавляє заявників права на відшкодування завданої шкоди, що суперечить другій фразі першого абзацу цієї ж статті Першого Протоколу (§ 28 рішення).

У світлі цього Суд вирішував кілька взаємопов'язаних питань: наявність «майна» в розумінні ст. 1 Першого Протоколу до Конвенції, наявність втручання та його обґрунтованість крізь призму відповідності загальним інтересам і співрозмірності. З приводу першого з них Суд зазначив, що для того, щоб визначити, чи йдеться в цьому випадку про наявність «майна», потрібно взяти до уваги внутрішнє законодавство, яке діяло

на момент ймовірного порушення, оскільки в Суду немає підстав припускати, що воно суперечить ст. 1 Першого Протоколу до Конвенції. Суд вказав на те, що йдеться про аквельський режим, який породжує вимоги про відшкодування непередбачуваної шкоди, що можуть мати майновий характер та охоплюються першою фразою ст. 1. Крім того, враховуючи вказане вище рішення Касаційного суду Бельгії, заявники могли «правомірно припускати», що їхня вимога стосовно відшкодування збитків у зв'язку з аваріями розглядатиметься як така на основі загальних принципів відповідальності за завдання шкоди (§§ 31–32 рішення).

Уперше концепцію «законно обгрунтованого сподівання» ЄСПЛ дослідив у справі «Пайн Веллі Девелопментс Лтд. та інші проти Ірландії» (“Pine Valley Developments Ltd and Others v. Ireland”) [5], де встановив, що таке сподівання виникає на підставі чинного національного закону, породжуючи виправдане сподівання в його подальшому дотриманні (у цій конкретній справі – за умови, коли було видано дозвіл на планування, на підставі якого компанії заявника придбали землю з метою їх розроблення та який не міг бути відкликаний відповідним органом влади, було визнано «складовою частиною власності компаній заявника»).

Далі, в аналізованій справі «Прессос Компанія Нав'єра А.О. та інші проти Бельгії» Суд розглянув питання наявності, обгрунтованості та співрозмірності втручання держави в право заявників мирно володіти й розпоряджатись своїм майном. ЄСПЛ вказав на те, що Закон 1988 року становив собою втручання у права вимоги заявників на відшкодування збитків, які відповідно до чинного внутрішнього права могли бути реалізовані до прийняття цього Закону та, відповідно, втручання у право будь-якої особи, зокрема заявників, на безперешкодне користування своїм майном (§ 34 рішення). Врахувавши право держави широко тлумачити поняття «інтереси суспільства», Суд, утім, вказав на недотримання принципу необхідної рівноваги між забезпеченням загальних інтересів і тягарем, що покладатиметься на заявників. Наприклад, за невивплати певної суми, що приблизно відповідає вартості майна, позбавлення власності в принципі є серйозним порушенням, а невиплата компенсації може бути виправдана на основі ст. 1 лише за виняткових обставин. Натомість Закон 1988 року фактично ліквідував, зі зворотною дією в часі на 30 років та без компенсації, вимоги (зокрема, ті, що вже є предметом судових процесів) з відшкодування збитків на дуже великі суми, з якими жертви нещасних випадків могли звернутись до Бельгії або до винних приватних компаній (§§ 38–39 рішення).

Також Суд підкреслив, що фінансові міркування, на які посилався Уряд, а також його прагнення наблизити бельгійське законодавство до права сусідніх держав, могли виправдати прийняття майбутнього законодавства, але не надання закону зворотної дії в часі, ціль та дія якої спрямовані на позбавлення заявників права на відшкодування збитків, що є серйозним втручанням у права заявників, порушуючи справедливий баланс інтересів і ст. 1 Першого Протоколу до Конвенції в тій частині, в якій Закон 1988 року стосується фактів, що мали місце до 17 вересня 1988 року, тобто до моменту його опублікування та набрання чинності (§§ 43–44 рішення).

У справі «Стретч проти Сполученого Королівства» (“Stretch v. the United Kingdom”) [6] заявник скаржився на те, що був позбавлений місцевою владою та національними судами права

поновлення договору лізингу, що призвело до порушення його права мирно володіти своїм майном всупереч ст. 1 Першого Протоколу до Конвенції. При цьому заявник пов'язував вказане порушення не з безпосереднім позбавленням можливості поновити договір лізингу, а з договірними та майновими правами за ним: законним правом на винагороду за укладення договору (який він втратив) та зменшення вартості його інвестицій у власність (яку він частково втратив), що, загалом, кореспондували його здатності користуватись власними бізнес-активами взагалі як «майном» у розумінні ст. 1 Першого Протоколу до Конвенції. Також заявник вказував на те, що позбавлення його майна є неспівмірним стосовно будь-якої реальної або презюмованої вигоди в загальних інтересах, підкреслюючи факт відсутності виплати будь-якої компенсації (§§ 27–29 рішення).

У цій справі Суд розглянув аналогічні справі «Прессос Компанія Нав'єра А.О. та інші проти Бельгії» питання стосовно наявності «майна» у розумінні ст. 1 Першого Протоколу до Конвенції, втручання у його володіння та його достатності обгрунтованості такого втручання, встановивши таке. Суд використовував запроваджену в аналізованих нами вище рішеннях категорію «законного сподівання» («легітимного очікування»), вказавши на те, що, попри доводи представників держави стосовно дій відповідних органів місцевої влади *ultra vires* під час укладення договору лізингу, заявник мав принаймні законні сподівання щодо використання ним надалі можливості поновити договір лізингу (на це вказували як дії заявника з розбудови земельної ділянки, сплати ним лізингових платежів тощо, так і відсутність в обох сторін знання з приводу будь-якої законної перешкоди для поновлення дії договору), що для потреб ст. 1 Першого Протоколу до Конвенції може вважатись пов'язаним із майновими правами, наданими йому органами місцевої влади згідно з договором лізингу (§§ 34–35 рішення).

З приводу наявності втручання у мирне володіння майном або позбавлення такого права, а також обгрунтованості цих дій (співрозмірності між загальними інтересами та правами власності заявника), Суд поставив під сумнів дотримання державою вказаного принципу пропорційності (співрозмірності) під час застосування нею доктрини *ultra vires*, вказавши на відсутність при цьому в діях органів місцевої влади будь-чого, що саме по собі викликало б заперечення або було б недопустимим чи не відповідало б суспільним інтересам, включно з умовою про можливість поновлення договору лізингу. Також Суд підкреслив, що заявник мав не тільки сподівання на повернення інвестованих за договором лізингу коштів у майбутньому, але й законне очікування на продовження строку цього договору як важливої його умови для особи, що бере на себе зобов'язання з будівництва споруд і яка в іншому разі мала б обмежений часовий період для того, щоб окупити свої витрати. Отже, ЄСПЛ дійшов висновку, що відбулось порушення ст. 1 Першого Протоколу до Конвенції у зв'язку з неспіврозмірним втручанням у право заявника на мирне володіння своїм майном (§§ 36–41 рішення).

У справі «Грецькі нафтопереробні заводи «Стрен» та Стратіс Андреадіс проти Греції» (“Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece”) [7] заявники 22 липня 1972 року уклали з грецькою державою (управління якою тоді здійснювала військова хунта) договір про побудову нафтопереробного заводу у Мегарському регіоні, що, окрім іншого, передбачав зобов'язання держави викупити відповідну земельну ділянку під

будівництво заводу. Попри це та незважаючи на заперечення заявників, у листопаді 1973 року Міністерство промисловості та сільського господарства Греції прийняло рішення повернути власнику експропрійовану земельну ділянку та тимчасово зупинити будівельні роботи шляхом вжиття відповідних заходів місцевою поліцією. Під час відновлення ж у Греції демократичного режиму Уряд оголосив про шкідливість цього договору для національної економіки, відмовившись виплачувати компенсації заявникам.

У своїй скарзі до ЄСПЛ заявники стверджували про порушення державою ст. 1 Першого Протоколу до Конвенції, посилаючись на те, що прийняття і застосування державою відповідного закону призвело до позбавлення заявників належних їм майнових прав, зокрема права на отримання грошового боргу, визнаного згідно з рішенням Афіньського суду першої інстанції та, особливо, арбітражним рішенням від 27 лютого 1984 року (§ 57 рішення). Для того, щоб визначити, чи в заявників виникло право на «майно» в розумінні ст. 1 Першого Протоколу до Конвенції, Суд повинен був з'ясувати, чи є підстави вважати відповідні рішення суду першої інстанції та рішення арбітражного суду виконуваними. Стосовно першого з них Суд вказав на його неостаточність і залежність від будь-якого перегляду судами вищих інстанцій, але щодо рішення арбітражного суду ЄСПЛ зайняв іншу позицію. Суд наголосив на тому, що має право розглянути та взяти до уваги правове становище сторін, сформоване арбітражним рішенням. Стосовно ж останнього, то Суд вказав на його остаточність та обов'язковість для сторін (зокрема, спираючись на позиції чинного тоді грецького законодавства), відсутність потреби та можливості як його перегляду (а також анулювання національними судами, що встановили відсутність підстав для цього), так і вжиття будь-яких заходів для примусового виконання. Отже, на думку Суду, право заявників на виплату грецькою державою заборгованості конституювало «майно» в розумінні ст. 1 Першого Протоколу до Конвенції (§§ 59–62 рішення).

У частині встановлення факту втручання держави у здійснення майнових прав заявників та обґрунтованості такого втручання Суд погодився із заявниками стосовно застосування державою положень відповідного закону для фактичного позбавлення їх майна у зв'язку зі скасуванням права на отримання боргу, що виник на підставі остаточної та обов'язкової арбітражного рішення, констатувавши порушення права на мирне володіння своїм майном, гарантованого ст. 1 Першого Протоколу до Конвенції (§§ 63–67 рішення). Далі Суд зауважив, що порушення не є експропріацією чи засобом контролю використання власності, а тому повинно розглядатись крізь призму першого речення першого абзацу ст. 1: Суд повинен встановити, чи було дотримано справедливого балансу між загальними інтересами суспільства та вимогами захисту основоположних прав особи. Визнаючи необхідність розірвання шкідливого для національної економіки договору для демократичної грецької держави та превалювання відповідних інтересів держави над договірними зобов'язаннями за таким договором, Суд, утім, вказав на два важливі аспекти: 1) визнання будь-яких правовідносин із диктаторським режимом недійсними у разі його повалення не можна визнати справедливим, тоді як будівництво нафтопереробного заводу в цьому конкретному випадку треба вважати вигідним для економічної інфраструктури держави; 2) одностороннє розірвання договору не впливає на дію окремих ключових застере-

жень, включених у договір, зокрема й арбітражного застереження, принцип автономності якого визнається грецькою правовою системою. Зважаючи на це, на думку Суду, вирішивши втрутитись у судовий розгляд справи у суді касаційної інстанції шляхом прийняття закону про розірвання відповідного договору для визнання арбітражного застереження недійсним та анулювання арбітражного рішення, грецька держава на шкоду інтересам заявників порушила справедливий баланс між необхідністю захисту права власності та потребами загального інтересу. Як результат, Суд визнав порушення ст. 1 Першого Протоколу до Конвенції (§§ 68–75 рішення).

У справі «Федоренко проти України» (“Fedorenko v. Ukraine”) [8] заявник скаржився, що був позбавлений прибутку за договором купівлі-продажу нерухомого майна Кіровоградському (сьогодні – Кропивницький) обласному управлінню юстиції (далі – Управління), який передбачає захист від інфляції, посилаючись на ціну свого будинку в перерахунку на долари. Заявник вважає, що відмова Управління повністю виконати договір і відмова внутрішніх судів ввести в дію оскаржуваний пункт позбавили його права на мирне володіння своїм майном, а також позбавила його цього майна, порушуючи ст. 1 Першого Протоколу. Він вважає, що оскаржуване положення договору було правомірним і становило власність у значенні цієї статті. Затримка у виконанні договору, яку не заперечує Уряд-відповідач, завдала йому значних фінансових збитків.

Суд вказав на те, що з червня по серпень 1999 року заявник отримував платежі від держави відповідно до договору. Управління, будучи добре обізнаним щодо умов договору із самого початку, підняло питання про його недійсність на дуже пізній стадії (29 листопада 2000 року), тому Суд вважає, що, зважаючи на специфічні обставини справи, заявник має вважатися таким, який має законні сподівання щодо прибутку відповідно до положення угоди про доларовий еквівалент, що може вважатися правом власності відповідно до положень ст. 1 Першого Протоколу, наданого йому за договором із Управлінням (§§ 23–24 рішення). При цьому Суд констатує, що оскільки сам представник Управління, пан Р., будучи суддею, вважав, що він мав повноваження підписувати договір, то очевидно, що й заявник дотримувався такої ж думки. Тому заявник очікував отримати певний прибуток від цієї угоди. Він намагався прив'язати свої майбутні прибутки до твердої валюти, щоб знизити ризики, можливі у разі здійснення комерційних угод під час економічного безладу, що мав місце в Україні в кінці дев'яностих років. Тому ця умова була важливою частиною договору для заявника, який в іншому разі міг би мати серйозні застереження щодо продажу (§ 31 рішення).

Дослідивши обставини, пов'язані з невплатою заявнику належних коштів за договором, невідповідністю розрахованої та виплаченої йому компенсації належній сумі, намаганням Управління взагалі анулювати договір у національних судах, ЄСПЛ дійшов висновку, що в цій справі наявне непропорційне втручання до мирного володіння своїм майном, і тому Суд вважає, що відбулось порушення ст. 1 Першого Протоколу до Конвенції (§§ 28–34 рішення).

Ще одне питання, на яке варто звернути увагу, стосується того, що практика ЄСПЛ допускає компенсацію моральної шкоди в договірних зобов'язаннях. Прикладом може служити ця ж справа “Fedorenko v. Ukraine” [8], в якій ЄСПЛ дійшов висновку, що заявник, очевидно, зазнав деяких моральних страждань

через цей випадок. Тому суд вважає необхідним присудити з цього питання виплату компенсації у розмірі 1000 євро» [8].

Також треба розглянути прецеденти, пов'язані з присудженням, але не виплатою державою пенсії та інших соціальних виплат заявникам. Наприклад, у справі «Праведная проти Росії» (“Pravednaya v. Russia”) [9] заявниця скаржилась на те, що внаслідок перегляду національними судами ухваленого стосовно неї остаточного рішення за нововиявленими обставинами було зменшено суму отримуваної нею пенсії. Суд, перш за все, зазначив, що право на пенсію за віком або соціальні забезпечення певною сумою як такі не входять до числа прав і свобод, гарантованих Конвенцією. Втім, «вимога», навіть якщо вона стосується пенсії, може виступати «власністю» відповідно до ст. 1 Першого Протоколу до Конвенції, якщо достатньою мірою встановлено, що вимога може бути виконана у примусовому порядку, що в цій справі було підтверджено низкою судових рішень національних судів. При цьому Суд вважає, що внаслідок рішення, яким було задоволено заяву про перегляд справи, заявницю було позбавлено права отримувати пенсію в бажаному розмірі, а звідси й – позбавлення заявниці її майна, яке згадується в другому реченні першого абзацу ст. 1 Першого Протоколу (§§ 37–39 рішення).

Суд підкреслив, що позбавлення майна, відповідно до передбаченого у другому реченні правила, може вважатися обґрунтованим, якщо було доведено, зокрема, що його здійснено «в інтересах суспільства» і «на умовах, передбачених законом». «Інтереси суспільства», звичайно, може ілюструвати ефективна і гармонійна система виплат державної пенсії, для реалізації якої держава може коригувати своє законодавство. Проте можлива зацікавленість держави в забезпеченні однакового застосування Закону про пенсії не повинна була стати причиною для перерахунку (зі зворотною дією в часі) того, що вже було раніше присуджено. Суд вважає, що, позбавляючи заявницю права на отримання пенсії в сумі, визначеній остаточним судовим рішенням, держава порушила справедливий баланс інтересів сторін, відповідно, наявне порушення ст. 1 Першого Протоколу до Конвенції (§§ 40–42 рішення).

У справі «Суханов та Ільченко проти України» (“Sukhanov and Ichenko v. Ukraine”) [10] заявники скаржилися на не виплату їм державними органами відповідної надбавки до пенсії в розмірі, передбаченому ст. 6 Закону України «Про соціальний захист дітей війни», у періоді з 1 січня 2006 року по 9 липня 2007 року та з 1 січня по 22 травня 2008 року. Суд звернув увагу на те, що, маючи право на вищевказану надбавку, заявники мали майнове право відповідно до ст. 1 Першого Протоколу, зазначивши, що зменшення розміру або припинення виплати належним чином встановленої соціальної допомоги може становити втручання у право власності (§§ 51–52 рішення). Також Суд знову наголосив на тому, що першим і найголовнішим правилом ст. 1 Першого Протоколу є те, що будь-яке втручання державних органів у право на мирне володіння майном має бути законним і повинно мати легітимну мету «в інтересах суспільства». Будь-яке втручання також повинно бути пропорційним стосовно переслідуваної мети. Інакше кажучи, має бути забезпечено «справедливий баланс» між загальними інтересами суспільства та обов'язком захисту основоположних прав конкретної особи. Необхідного балансу не буде досягнуто, якщо на відповідну особу або осіб буде покладено особистий і надмірний тягар (§ 53 рішення).

Суд зазначає, що в період із квітня по грудень 2006 року Кабінет Міністрів України мав визначити розмір надбавки до пенсії, яка підлягала виплаті заявникам. Жодного рішення з цього питання не було прийнято. У цьому разі відмова держави здійснити певні дії становила втручання в права заявників, передбачені ст. 1 Першого Протоколу. Уряд не надав жодних пояснень цієї бездіяльності, яка тримала заявників у невизначеності. Тож Суд не бачить жодних причин, чому органи влади не вжили заходів для визначення розміру надбавки до пенсії заявників і вважає це втручання невиправданим. Отже, було порушення права заявників, передбаченого ст. 1 Першого Протоколу, за період з 2 квітня по 31 грудня 2006 року (§§ 54–56 рішення).

У західній науковій думці на основі аналізу вказаних вище висновків у справі «Прессос Компанія Нав'єра А.О. та інші проти Бельгії» та інших аналізованих нами справах й подібних до них справах констатується широкий підхід ЄСПЛ до тлумачення змісту поняття «майно» в розумінні ст. 1 Першого Протоколу до Конвенції. Наприклад, ця категорія охоплює не лише права власності на нерухоме майно, але й права, пов'язані з акціями, права на отримання пенсії та орендної плати, вимоги стосовно повернення майна, відшкодування шкоди згідно з положеннями деліктного права, а також вимоги, пов'язані з наявністю в заявника законно (або на основі судової практики) обґрунтованих сподівань (легітимних очікувань), що таке право власності буде реалізованим [11, с. 65].

Як зазначає О.А. Беляневич, у традиціях українського законодавства та правової традиції, коли йдеться про право вимоги та борг, розуміється наявність зобов'язальних відносин між сторонами та їхній зміст. І для вирішення українськими судами спорів, пов'язаних із неналежним виконанням договорів, немає потреби застосовувати концепцію «законних очікувань» для вирішення питання про задоволення позову кредитора. Уявляється, що і розгляд вимоги про продовження терміну дії договору оренди за українським законодавством так само не потребувало б застосування доктрини легітимних (законних) очікувань [12, с. 43]. Продовжуючи цю думку, О.А. Беляневич робить висновок, що під час застосування автономного поняття «законні очікування» необхідно враховувати таке: 1) в практиці ЄСПЛ речові та зобов'язальні права розглядаються крізь призму автономного поняття «майно»; 2) національне законодавство України дає змогу вирішувати спори, що виникають у зобов'язальних відносинах і стосуються захисту права кредитора, за допомогою наявних правових конструкцій, тому застосування концепції «законних очікувань» невиправдано обтяжуватиме й ускладнюватиме практику; 3) в аспекті забезпечення правового порядку в країні принцип, закріплений в ч. 2 ст. 19 Конституції України, є пріоритетним, і йому не може протиставлятися автономне поняття «законні очікування»; 4) в умовах нестабільного правового порядку переносити на вітчизняний ґрунт автономні поняття ЄСПЛ треба дуже обережно, оскільки за діями сторони може ховатися недобросовісність [13, с. 152]. Загалом підтримуючи такий підхід зауважимо, що під час тлумачення автономних понять, використаних у практиці ЄСПЛ, повинно бути забезпечено застосування останньої як джерела права. А отже, це не повинно призводити до звуження змісту прав, які визнаються та захищаються в практиці ЄСПЛ.

Висновки. Отже, практика ЄСПЛ свідчить, що ст. 1 Першого Протоколу охоплює захист права вимоги, яке може бути елементом змісту як договірних, так і позадоговірних зобов'язань, як регулятивних, так і охоронних зобов'язань, зокрема, з невиконання державою взятих на себе зобов'язань із соціального забезпечення. Можна виділити принаймні дві умови захисту зобов'язального права вимоги у практиці ЄСПЛ: 1) зобов'язальне право вимоги має майновий характер; 2) зобов'язальне право вимоги зумовлене положеннями національного законодавства та практики його застосування або безпосередньо підтверджене судовим рішенням. Порушення зобов'язального права вимоги може тягнути за собою компенсацію завданої шкоди – як майнової, так і немайнової (моральної).

Література:

1. Подцерковний О.П. Універсалізація поняття зобов'язання як фактор розвитку галузей права. Наукові праці Одеської національної юридичної академії. 2009. Т. 8. С. 192–201.
2. Карсс-Фріск М. Право на власність: питання імплементації статті 1 Першого протоколу до Європейської конвенції з прав людини. У кн.: Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст. / За ред. О.Л. Жуковської. К.: ЗАТ «ВІПОЛ», 2004. С. 685–722.
3. Regent Company v. Ukraine: Court Judgment. 03.04.2008. App. 773/03. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-85681>.
4. Pressos Compania Naviera S.A. and Others v. Belgium, judgment of 20.11.1995. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58056>.
5. Pine Valley Developments Ltd and Others v. Ireland, judgment of 29.11.1991. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57711>.
6. Stretch v. the United Kingdom, judgment of 03.12.2003. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61173>.
7. Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece, judgment of 09.12.1994. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57913>.
8. Fedorenko v. Ukraine, final judgment of 01.09.2006. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-75599>.
9. Pravednaya v. Russia, final judgment of 30.03.2005. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-67506>.
10. Sukhanov and Ilchenko v. Ukraine, final judgment of 26.06.2014. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-145014>.
11. Mardikian L. The right to property as regional custom in Europe. Transnational Legal Theory. № 9:1. P. 56–84.
12. Беляневич О.А. Поняття легітимних очікувань та проблеми його застосування судами України. Приватне право і підприємництво. 2016. Вип. 16. С. 41–45.
13. Беляневич О.А. Стабільність, безпека цивільного обороту і розумні очікування. Право власності: європейський досвід та українські реалії: збірник доповідей і матеріалів Міжнародної конференції (м. Київ, 22–23 жовтня 2015 р.). К.: «ВАІТЕ», 2015. С. 143–155.

Блаживская Н. Е. Общая характеристика применения практики Европейского суда по правам человека при защите обязательственного права требования

Аннотация. Статья посвящена раскрытию общей характеристики применения практики Европейского суда по правам человека при защите обязательственных прав требования. На основании анализа практики Европейского суда по правам человека выделено два условия защиты обязательственного права требования в практике Европейского суда по правам человека. Во-первых, обязательственное право требования должно носить имущественный характер. Во-вторых, обязательственное право требования должно быть обусловлено положениями национального законодательства и практики его применения или непосредственно подтверждено судебным решением.

Ключевые слова: практика Европейского суда по правам человека, легитимное (законное) ожидание, обязательственное право требования.

Blazhivska N. General characteristics of application of European Court of Human Rights case law for protection of incorporeal right

Summary. The article deals with the disclosure of the general characteristics of the application of the European Court of Human Rights case law for protection of incorporeal rights. Based on the analysis of the European Court of Human Rights case law two conditions for the protection of the incorporeal rights under the European Court of Human Rights case law are highlighted. First, the incorporeal rights must be proprietary. Secondly, the incorporeal rights must be stipulated by the provisions of national legislation and the practice of its application or directly confirmed by a court decision.

Key words: European Court of Human Rights case law, legitimate (reasonable) expectations, incorporeal rights.

*Гуменникова Т. Р.,
доктор педагогічних наук, професор,
директор Придунайської філії ПрАТ
«ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом»*

*Метіль А. С.,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри української і всесвітньої історії та культури
Ізмайльського державного гуманітарного університету*

ХАРАКТЕРИСТИКА ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА: ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ І НАСЛІДКИ

Анотація. У роботі розглянуто загальні положення щодо здійснення сімейного насильства. Визначено його складові елементи. Надано загальну характеристику кожному елементу сімейного насильства. Визначено наявні й актуальні в майбутньому міри покарання за здійснення сімейного насильства, а також зазначено заходи, які спрямовані на запобігання домашньому насильству в будь-якій його формі.

Ключові слова: домашнє (сімейне) насильство, психологічне насильство, фізичне насильство, економічне насильство, сексуальне насильство, сім'я.

Постановка проблеми. Згідно із ст. 3 Сімейного кодексу України, сім'я є первинним та основним осередком суспільства. Сім'ю утворюють особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки [4].

В Україні проблема сімейного насильства стрімко набирає актуальності та потребує негайного втручання з боку соціальних працівників, психологів, правників тощо.

Сімейне життя називають однією із найбільш специфічних сфер відносин між людьми, яка найменше підлягає правовому регулюванню. Проте проблема насильства в сім'ї є головним порушенням прав людини, що вимагає її вирішення на державному рівні. Нормативною базою регулювання питань домашнього насильства є Конституція України, Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінальний кодекс України, інші закони та міжнародно-правові договори, які ратифіковані в Україні.

Відповідно до Конституції України, життя людини визнають найвищим благом, права та свободи якої контролюються та захищаються відповідно до ч. 1 ст. 3: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питання домашнього насильства в сім'ї та розробленням засобів протидії йому займалися такі науковці та викладачі, як А.К. Виноградов, О.В. Бойко, О.М. Черевач, В.С. Бондар, В.В. Голін, А.М. Ковальов, А.К. Зайцев та інші.

Поняття «насильство в сім'ї» (домашнє насильство) – багатогранне. Відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» насильство поділяється на такі складові елементи, як:

- фізичне насильство;

- психологічне насильство;
- сексуальне насильство;
- економічне насильство.

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» трактує домашнє насильство як дію або бездіяльність фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, вчиненого у родині або за місцем проживання, або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають однією сім'єю, але не перебувають у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь [2].

Актуальність роботи зумовлена поширеністю проблеми сімейного насильства, збільшенням кількості сімей, що потерпають від насильства в сім'ї, а також наслідками, які воно завдає, та визначенням міри покарання для людей, які вчиняють домашнє насильство.

Метою статті є дослідження та аналіз поняття «домашнє насильство», надання загальної характеристики всім різновидам домашнього насильства, визначення наслідків для осіб, що потерпають від насильства, а також характеристика міри покарання за вчинене насильство.

Завдання:

- охарактеризувати домашнє насильство;
- розглянути всі складники домашнього насильства;
- надати загальну характеристику наслідкам, які спричинені через потерпання від домашнього насильства;
- охарактеризувати міри покарання за здійснення домашнього насильства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема насильства в сім'ї дуже актуальна для українського суспільства, оскільки кількість сімей, які потерпають від нього, швидко зростає. Значна кількість людей і загалом сімей стоїть на обліку у правоохоронних органах за вчинення домашнього насильства. Причинами його здійснення варто вважати зловживання алкоголем чи наркотичними засобами, психічні розлади, соціальний та економічний стан, безробіття тощо.

Треба розглянути таких суб'єктів і жертв сімейного насильства, як чоловік або жінка, неповнолітні діти, престарілі родичі чи батьки, немічні родичі, усиновлювачі, а також усиновлені діти [5].

Необхідно розрізняти такі обов'язкові ознаки домашнього насильства, як:

- діяння насильника повинне бути протиправним (суперечити нормам Конституції, Кодексу про адміністративні правопорушення, Кримінальному кодексу України та Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»);
- постраждалими від сімейного насильства можуть бути названі виключно члени сім'ї;
- діяння призвело чи могло призвести до порушення прав і свобод члена родини як людини та громадянина.

Є безліч класифікацій насильства, згідно з якими воно поділяється не тільки на загальноновизнані форми – так звані фізичне, психологічне, сексуальне та економічне, але й за специфічними особливостями.

Залежно від часу дії насильство поділяють на таке, що було скоєне в минулому, й те, що скоєне в умовах сьогодення.

Залежно від стратегії кривдника насильство поділяють на явне та приховане.

Залежно від систематичності насильство в сім'ї поділяють на насильство одиничного прояву, систематичне та насильство, яке триває роками [7].

Однак, окрім зазначених вище форм сімейного насильства, виокремлюють також насильство на гендерній основі, відповідно до якого вчинення насильства однієї особи над іншою здійснюється на підставі статевих відмінностей.

Серед усіх форм домашнього насильства неможливо виокремити якусь одну, що є більш небезпечною для членів родини. А оскільки сімейне насильство – явище багатоспектне, то треба охарактеризувати кожен складник окремо, виокремлюючи його особливості.

Під психологічним (емоційним) насильством розуміють форму домашнього насильства, яка передбачає погрози та словесні образи, залякування, приниження та інші діяння, які спрямовані на обмеження волевиявлення особи та контроль у репродуктивній сфері. Такі дії або бездіяльність можуть викликати в постраждалих осіб переживання за власну безпеку та спричинити емоційну невпевненість, нездатність самостійно захистити себе, що зрештою завдає шкоду психічному здоров'ю особи [2].

Під фізичним насильством розуміють форму домашнього насильства, що передбачає нанесення побоїв, тілесних ушкоджень різної тяжкості, незаконне позбавлення волі, мордування, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка її потребує за станом здоров'я, заподіяння смерті, а також вчинення інших правопорушень насильницького характеру [7].

Сексуальне насильство трактують як вид домагання, який виражається у вчиненні діянь сексуального характеру, примусі до здійснення сексуальних дій проти волі жертви. До проявів сексуального насильства також варто віднести гнів на ґрунті ревності, приниження гідності лайливими словами та шляхом погроз примушувати жертву до сексуальних дій.

Також як окремий вид домашнього насильства виокремлюють економічне (фінансове) насильство, яке характеризують як форму домашнього насильства, яка передбачає умисне позбавлення житла, їжі, одягу та іншого майна, документів або коштів чи позбавлення можливості користуватися ними. А також залишення без піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг із лікування чи реабілітації, заборона або, навпаки, примус до праці та інші правопорушення економічного характеру.

Варто зазначити, що досить рідко можливо натрапити на родину, у якій одночасно присутні всі складові елементи сімейного насильства. Однак часто трапляються сім'ї, в яких насильство проявляється одразу в декількох аспектах, а саме у психологічному та сексуальному, фізичному та сексуальному, економічному та фізичному аспектах тощо.

Виокремлюють три загальноновідомі причини для здійснення домашнього насильства:

- як спосіб самоствердження;
- як відповідна реакція на насильство над собою;
- насильство заради порядку в родині [6].

Треба зазначити, що вчинення будь-якого виду домашнього насильства тягне за собою досить специфічні та непередбачувані наслідки, а саме:

- пошук схвалення своїх дій іншими людьми, особою, що зазнала вчинення домашнього насильства;
- почуття образи (внаслідок домашнього тиску особа відчуває образу як на кривдника, так і на самого себе, однак надалі почуття образи переростає та проявляється у вигляді роздратованості, почуття провини);
- доведення одного із членів родини до стану тривоги або в гіршому випадку – до депресії та психологічних розладів, які регулярно підлягають емоційному насиллю з боку родини;
- поява проблем у встановленні подальших відносин у суспільстві (зазнавши насильства в сім'ї, особа перестає довіряти оточенню загалом, через це відносини з іншими людьми неможливо встановити);
- здійснення особою самогубства внаслідок тривалого домашнього насильства.

Однак варто пам'ятати, що за вчинення особою насильства в сім'ї, незважаючи на його форму, окрім властивих йому наслідків, також настають психологічні наслідки, особливість яких залежить від форми насильства та його тривалості.

Щодо міри покарання, то треба зазначити, що відповідно до ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, тобто умисне вчинення будь-яких діянь (дій або бездіяльності) фізичного, психологічного чи економічного характеру (застосування насильства, що не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право, тощо), внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого, карається штрафом від 10 до 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або залученням до громадських робіт на строк від 30 до 40 годин, або адміністративним арештом на строк до 7 діб. За повторне вчинення дій особою, яку було піддано адміністративному стягненню, накладається таке покарання: штраф від 20 до 40 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи терміном від 40 до 60 годин, або адміністративний арешт на термін до 15 діб.

Кримінальний кодекс України, у свою чергу, не містить спеціальних норм, що передбачали б відповідальність за вчинення домашнього насильства, однак містить низку розділів, які передбачають покарання за діяння особи, що вчинила правопорушення на сімейно-побутовому рівні [8].

Однак, окрім загальноновідомих, вищезазначених мір покарання за здійснення домашнього насильства, треба звернути увагу на інформацію офіційного вісника «Голос України»,

в якому опублікували Закон «Про запровадження кримінальної відповідальності за домашнє насильство». Відповідно до цього Закону покарання за скоєння домашнього насильства стає більш посиленним. А саме: за вчинення насильства настає покарання у вигляді залучення до громадських робіт на термін від 150 до 240 годин або арешт до півроку, або обмеження волі до 5 років чи позбавлення волі до 2 років.

Кожний конкретний варіант насильства є самостійною проблемою, що має притаманні їй специфічні риси. Задля запобігання домашньому насильству варто звертати увагу на притаманні саме йому причини, умови, форми прояву тощо.

Висновки. Підбиваючи підсумки та аналізуючи все вищевикладене, можна зазначити, що насильством у сім'ї називають діяння (дію або бездіяльність) фізичного, сексуального, економічного або психологічного насильства, що вчиняється в сім'ї.

Складну систему домашнього насильства неможливо уявити без її складових частин, а саме: економічного, психологічного, фізичного та сексуального елементів. Кожен складник цієї системи здатен спричинити особливі, специфічні наслідки, які непередбачувано впливають на людину та її подальше життя.

За скоєння домашнього насильства незалежно від його виду настає відповідальність – чи то адміністративна, чи то кримінальна. Однак з огляду на стрімке поширення проблеми домашнього насильства та збільшення сімей, які від нього потерпають, міри покарання за його здійснення у найближчому майбутньому планують посилити.

Наприклад, в умовах сьогодення за вчинення домашнього насильства в кожній із зазначених форм за законодавством України передбачено адміністративну відповідальність, яка може виражатися у вигляді штрафу, виправних робіт або адміністративного арешту.

Однак у найближчому майбутньому міри покарання за здійснення домашнього насильства планують посилити. Це проявляється у збільшенні терміну виправних робіт, позбавленні волі або арешті на певний строк.

Задля запобігання домашньому насильству сім'ї, які потребують допомоги, повинні звертатися за допомогою до психологів і соціальних робітників, а сім'ї, в яких насильство більше нагадує стабільність, повинні ставати на облік до належних державних органів. Також для поліпшення стану родин, що страждають від сімейного насильства, треба впроваджувати заходи, які будуть запобігати домашньому насильству та які запропоновані в Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

До них можна зарахувати такі:

– організацію та проведення галузевих і міжгалузевих досліджень стану, причин і передумов поширення домашнього насильства;

– організацію та проведення серед населення інформаційних кампаній щодо запобігання та протидії домашньому насильству;

– залучення засобів масової інформації до проведення просвітницьких кампаній, спрямованих на виконання завдань у сфері запобігання домашньому насильству;

– організацію та проведення спільних і спеціалізованих тренінгів та семінарів.

Література:

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 5. Ст. 35.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. Відомості Верховної Ради Української РСР. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
4. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. Відомості Верховної Ради. 2002. № 21–22. Ст. 135.
5. Виноградов А.К. Поняття та види насильства в сім'ї в Україні. Південноукраїнський правничий часопис. 2016. № 1. С. 50–53.
6. Черевач О.М. Адміністративно-правова характеристика насильства в сім'ї. Право і суспільство. 2011. № 6. С. 147–151.
7. Мірошніченко О.В., Михайліна Т.В. Насильство в сім'ї: Соціально-правова сутність та засоби протидії. Вісник. 2016. С. 42.
8. Качинська М.О. Окремі аспекти правового регулювання попередження насильства в сім'ї. Журнал східноєвропейського права. 2017. № 41. С. 37–43.

Гуменникова Т. Р., Метиль А. С. Характеристика домашнього насильства: ответственность и последствия

Аннотація. В работе рассмотрены общие положения относительно осуществления семейного насилия. Определены его составляющие элементы. Предоставлена общая характеристика каждого элемента семейного насилия. Определены существующие и актуальные в будущем меры наказания за совершение семейного насилия, а также указаны мероприятия, направленные на предотвращение домашнего насилия в любой его форме.

Ключевые слова: домашнее (семейное) насилие, психологическое насилие, физическое насилие, экономическое насилие, сексуальное насилие, семья.

Gumennikova T., Metill A. Characteristics of domestic violence: responsibility and consequences

Summary. In the work reviewed the general provisions on the implementation of family violence. Its constituent elements are defined. The general characteristic of each element of domestic violence is given. The existing and actual in the future measures of punishment for committing family violence are identified, and also, there are measures aimed at preventing domestic violence in any form.

Key words: family violence, psychological violence, physical violence, economic violence, sexual violence, family.

Воронько О. О.,
аспірант кафедри теорії та історії держави і права
ПВНЗ «Університет Короля Данила»,
адвокат,
керівник юридичної фірми «АРІО»

РОЗШУК МАЙНА БОРЖНИКА В ПРОЦЕСІ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ФРАНЦІЇ

Анотація. У статті проаналізовано основні норми французького цивільного законодавства, які регламентують процедуру розшуку майна боржників у процесі виконавчого провадження. Акцентується увага на застосуванні мережі Інтернет та інших інформаційних ресурсів, а також дозволу виконавця правосуддя оглядати місце проживання боржника і можливість отримання інформації про нього від органів місцевого самоврядування. Аналізується порядок отримання інформації про наявність банківських рахунків боржника та можливість застосування позитивного французького досвіду в Україні.

Ключові слова: виконавче провадження, боржник, розшук майна, правосуддя, виконавці правосуддя, Франція.

Постановка проблеми. У Франції у виконавців правосуддя «huissier de justice» виникають численні труднощі під час пошуку інформації щодо місцезнаходження боржника та належного йому майна. Ці пошуки займають досить тривалий час і часто є безрезультатними. Вказана ситуація зумовлена, перш за все, недосконалістю законодавчої бази, а також відсутністю уніфікованих загальнонаціональних реєстрів і права прямого доступу до них виконавцями правосуддя.

Згідно із статтями 2092, 2093 Цивільного кодексу Франції все майно боржника є спільною заставою для його кредиторів; причому вартість цього майна розподіляється між ними пропорційно, якщо серед них немає тих, хто має законні підстави для переваги» [6]. Водночас враховуючи сучасні тенденції щодо дематеріалізації майна, покупки в кредит з умовою збереження права власності за продавцем, можемо констатувати, що все це значно ускладнює процедуру як пошуку майна, так і звернення на нього стягнення.

Актуальність дослідження зумовлена потребою вивчення французького досвіду врегулювання процедури розшуку майна та можливої імплементації окремих норм цивільного права Франції в українське законодавство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській правничій науці досвід Франції у сфері процесуальних заходів стосовно вилучення майна боржників не вивчається. Тому теоретичною основою дослідження послужили наукові дослідження французьких учених Р. Кабрілака та Дж. Коухеза, Д. Лебюа, а також нормативно-правові акти та рішення судової практики.

Мета статті полягає у вивченні механізму здійснення пошуку та використання інформації виконавцями правосуддя в загальнодоступних джерелах, а також аналізі засобів пошуку інформації, які доступні виключно для виконавців правосуддя. Також доцільно вивчити функціонування паралельного ринку надання інформаційних послуг спеціалізованими підприємствами та їхній вплив на втрату значення виконавчого провадження у Франції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для того щоб прийняти до виконання виконавчий документ стосовно стягнення боргу, виконавцю правосуддя необхідно мати мінімум формальної інформації щодо боржника. Перші кроки до отримання такої інформації здійснюються за допомогою стягувача, потім – боржника. Стягувач, пред'являючи виконавчий документ, висловлює своє бажання стосовно того, щоби борг перед ним був погашений або певний документ чи факт доведений до відома боржника. Стягувач зазвичай володіє певною інформацією щодо боржника й повинен надати її виконавцю.

Як тільки боржник ідентифікований, він повинен бути чесний і відвертий із виконавцем правосуддя, що є в його інтересах. Він зобов'язаний надати відомості стосовно свого роботодавця, вказати своє місце роботи та інформацію щодо своєї платоспроможності або своєї заборгованості [8].

Виконавець правосуддя з метою наповнення виконавчої справи необхідними відомостями повинен вжити власних заходів у пошуку інформації з метою належного здійснення виконавчого провадження, що було передано йому на виконання.

Одним із найпростіших і першочергових джерел інформації, що використовують виконавці, є Інтернет. Також за допомогою телефонних довідників, які мають назву «Жовті сторінки» і «Білі сторінки» «Pages jaunes et blanches», він може зібрати загальнодоступну інформацію про боржника. «Жовті сторінки» стосуються підприємців, підприємств, асоціацій, об'єднань, «Білі сторінки» – фізичних осіб. Як наслідок, маючи ім'я боржника і знаючи місто його проживання, можливо отримати повну адресу його місцеперебування, так само як і номер телефону. Зрозуміло, що ці відомості не гарантують повноту і достовірність даних, однак їх варто зібрати та перевірити в будь-якому разі. Апеляційний суд міста Гренобль від 15 травня 2006 року дійшов висновку, що сторона виконавця правосуддя не надто старанно вивчала проблему, особливо той факт, що він не здійснив пошуку інформації щодо адреси місця проживання особи, якій він мав повідомити про наявність судового рішення в телефонному довіднику («Білі сторінки»), і розпочав процедуру визнання пошуку безрезультатним [11]. Водночас всі необхідні дані стосовно зацікавленої особи були в телефонному довіднику.

Досить важливим у пошуку інформації, що стосується боржника-юридичної особи, є сайт канцелярії Комерційного суду «greffe du tribunal de commerce», однак він є платним. У витягу із реєстру «extraits K.bis», окрім іншого, зазначено такі відомості: перейменування підприємства, ідентифікаційний номер у Реєстрі комерції і підприємств «Registre du commerce et des sociétés (RCS)», юридична адреса, дані щодо її керівника.

Також можливим є отримати шляхом здійснення відповідної додаткової оплати історію внесення реєстраційних змін, стан боргових зобов'язань [4].

Стосовно отримання інформації із кадастрових та іпотечних реєстрів Франції, то її отримати також є можливим, однак не шляхом прямого доступу. Варто зазначити, що цей сервіс також є платним. Для того щоб здійснювати необхідний пошук, потрібно володіти інформацією щодо імені, прізвища, дати та місця народження розшукуваної особи, а також ввести індекс міста, в якому згідно з припущенням особа може володіти майном. Цей пошук здійснюється не в Інтернеті, а в кадастровому реєстрі, утримувачем якого є певна територіальна громада. Для того щоб отримати необхідну інформацію, потрібно надіслати поштовим зв'язком заявку встановленої форми, яка має назву «Запит щодо швидких невідкладних відомостей» “demande de renseignement sommaires urgents”. У цьому разі пошук інформації може здійснюватися так: за адресою місцезнаходження майна (необхідно знати точну адресу об'єкта) або за власником (необхідно вказати прізвище, ім'я, дату народження особи або назву юридичної особи).

Як результат надсилання запиту виконавець правосуддя може отримати відомості такого характеру:

- відомості, що стосуються певного об'єкта нерухомого майна (наприклад, багатопверхового будинку);
- відомості щодо всього переліку майна, яке належить певній особі;
- відомості щодо конкретного майна, яке належить вказаній особі.

Необхідно акцентувати, що реєстри нерухомого майна у Франції не об'єднані на загальнодержавному рівні, тому виконавці часто обмежуються надсиланням запитів до тих муніципалітетів, на території яких проживає боржник, або до тих, стосовно яких є припущення, що там може бути майно боржника.

Важливим способом збору інформації виконавцем правосуддя є виїзд на місце за наявними адресами місця проживання чи місця роботи боржника. Під час виїзду виконавець правосуддя може здійснювати такі дії: огляд дверних дзвінків (останні містять прізвище, ім'я особи, яка проживає за адресою), поштових ящиків, які є іменними, здійснювати опитування сусідів чи поштаря.

Ще одним джерелом інформації є мерія, яка володіє списком виборців, що є доступний для огляду всіма охочими. У цьому списку міститься, окрім іншого, ім'я, прізвище, дата та місце народження, а також адреса, які були надані виборцем під час реєстрації.

Варто звернути увагу на те, що Законом Франції від 9 липня 1991 року [17], Декретом від 31 липня 1992 року [13], Ордонансом [5, р. 395] від 21 квітня 2006 року [19], Декретом від 27 липня 2007 року [13] було проведено реформу виконавчого провадження.

Вагомим досягненням вказаної реформи, згідно з твердженнями французьких правників [16], було надання можливості здійснювати пошук інформації за допомогою прокурора республіки. У разі, якщо стягувач не міг надати необхідну для пошуку інформацію й виконавець правосуддя самостійно також не зміг відшукати відомості, останній змушений був звертатись із клопотанням до прокурора республіки.

Статтями 39–41 Закону Франції від 9 липня 1991 року [17] було визначено завдання прокурора республіки та його обов'яз-

зок допомогти в пошуку боржника. Виконавець правосуддя, перед тим як звертатись до прокурора, повинен був вжити всіх можливих заходів для пошуку боржника за останнього відомою йому адресою та скласти перелік здійснених ним безрезультатних пошуків, який надати прокурору. Тобто для того щоб надіслати запит прокурору, виконавець правосуддя повинен був до нього долучити копію виконавчого документа та перелік здійснених ним дій для пошуку боржника.

З моменту надходження клопотання про пошук боржника прокурор республіки мав у розпорядженні три місяці для його розгляду, в іншому разі клопотання вважалось безрезультатним. Отримавши клопотання, він першочергово перевіряв зміст виконавчого документа, а також досліджував питання його чинності. У разі, якщо представлений документ не підлягав виконанню, то останній, звичайно ж, ним не виконувався. Прокурор перевіряв, чи клопотання, яке йому передано, потребує продовження процедури з пошуку боржника.

Згідно з абзацом 3 статті 54 Декрету від 31 липня 1992 року клопотання могло бути відхилено, якщо, «беручи до уваги надані документи, прокурор може також не надати продовження клопотання і зобов'язати виконавця правосуддя здійснити додаткові пошуки або надати інші докази, якщо це йому видається необхідним» [14].

Теоретично з часу прийняття клопотання прокурор республіки повинен був вжити всіх необхідних заходів із метою пошуку боржника, а саме опитати всі структури, які є утримувачами інформації, на всій території Франції. Водночас на практиці у зв'язку із значною завантаженістю органи прокуратури не виконували вказаної роботи в повному обсязі. Досить часто розгляд клопотання значно перевищував встановлений законодавством тримісячний термін.

Прокурор республіки з метою пошуку боржника надсилав шляхом поштового зв'язку запити різним структурам, які були зобов'язані надати запитувану інформацію у визначені терміни. Варто зазначити, що отримувачі запиту прокурора під час підготовки відповіді повинні були надати всю наявну в них інформацію, у разі відсутності будь-яких відомостей щодо боржника – утримувачі інформації повинні були про це повідомити безпосередньо виконавця правосуддя.

Кодифікація вказаних вище законодавчих актів у 2012 році поклала кінець реформуванню виконавчого провадження шляхом об'єднання більшості основних диспозицій у Кодексі процедур цивільного виконання Франції [10, р. 344]. Згідно з Ордонансом від 19 грудня 2011 року № 2011-1895 [20] законодавство, яким було врегульовано процедуру виконавчого провадження до прийняття вказаного Кодексу, втратило чинність.

А також важливо зазначити, що 22 грудня 2010 року статтею 5 Закону Битея “la Loi Bételle” (положення якого ввійшли в Кодекс) було надано право виконавцям правосуддя прямо звертатись до адміністрацій і підприємств, що контролюються державою, регіонами, департаментами, які зобов'язані надати наявні в них відомості, що дають змогу виконавцю правосуддя визначити цивільний стан боржника, адресу місця проживання, адресу місцеперебування його роботодавця, склад належного йому нерухомого майна [18].

Тобто виконавці правосуддя нарешті стали більш-менш самостійними та мобільнішими в пошуку інформації.

Це твердження підтверджується також тим, що останнім часом дедалі більшого поширення набуває надсилання запи-

тів виконавцями правосуддя засобами електронного зв'язку. Термін, протягом якого адміністрації та підприємства надають інформацію виконавцю правосуддя, залежить від термінів оновлення інформації в їхніх реєстрах.

Найчастіше запити надсилаються на пошту, енерго- і газопостачальним підприємствам «EDF et GDF», фонду страхування здоров'я “Caisse primaire d'Assurance Maladie (CPAM)”, фонду соціального захисту “Caisse d'Allocations Familiales (CAF)”, біржу праці “Pôle emploi” та в центри оподаткування, які володіють номерами банківських рахунків і даними щодо місцеперебування роботодавців.

Префектура є утримувачем інформації, що стосується наземних моторних транспортних засобів. Відповідно до роз'яснення суду в спорах про підсудність справ моторний транспортний засіб визначений як «об'єкт, що здатний рухатися за допомогою влаштованого в ньому пристрою». Префектура володіє доступом до Загальнонаціонального реєстру номерних знаків “Fichier national des immatriculations (FNI)”, що містить дані стосовно всіх зареєстрованих транспортних засобів, які перебувають в обігу і для яких ця реєстрація є обов'язковою. У Загальнонаціональному реєстрі міститься така інформація щодо власника сертифіката про реєстрацію (ім'я, прізвище, дата народження, місце проживання, номер соціального страхування “code INSEE”, а також ідентифікаційні дані транспортного засобу [3]. Наприклад, для виконавця правосуддя важливо знати дату введення в обіг автомобіля, щоб оцінити можливість звернення стягнення на нього. Якщо вік автомобіля перевищує 10 років, то його вилучення не є доцільним, оскільки його вартість не буде достатньою для відшкодування витрат на здійснення виконавчих дій.

Варто звернути увагу, що цей реєстр був замінений із червня 2009 року на Систему номерних знаків транспортних засобів SIV [12]. Згідно з цією системою транспортні засоби наділяються номерним знаком, який є незмінним, незважаючи на зміну власника транспортного засобу. Як старий, так і новий реєстри є доступними для пошуку необхідної інформації про боржника.

Відповідно до статті L339-4 Кодексу з дорожнього руху “Code de la route” виконавці правосуддя мають доступ до «інформації щодо цивільного стану власника технічного паспорта, номерного знака і характеристики транспортного засобу, а також відомості щодо застави, доступ до всієї іншої інформації є обмеженим» [7]. Для того щоб отримати інформацію щодо транспортних засобів боржника, виконавець правосуддя надсилає запит у префектуру або в супрефектуру із копією виконавчого документа.

Незважаючи на значущість інформації, яку виконавець правосуддя може отримати за допомогою вищевказаних джерел, треба зазначити, що найбільш вагомими є дані, які містяться в Реєстрі банківських рахунків “Fichier des comptes bancaires – FICOVA”.

Варто згадати, що під час реформи 1991–1992 років завдання, яке ставилось законодавцем, було полегшення погашення боргу перед стягувачем. Отож законодавчо було надано перевагу накладенню арешту і зверненню стягнення саме з банківського рахунку, що є, порівняно із іншими видами стягнення, менш дорогавартісним і менш травматичним для боржника. Варто також врахувати, що стягнення коштів із рахунку боржника не займає так багато часу, як інші види стягнення. Як

наслідок, на якому ми б хотіли зацентрувати увагу, – відсоток погашених цивільних і комерційних боргів у Франції після запровадження діяльності FICOVA значно зріс.

Водночас право прямого доступу до Реєстру банківських рахунків було надано виконавцям правосуддя лише 1 червня 2010 року. З цієї дати виконавці правосуддя використовують цей Реєстр прямо через їхнє програмне забезпечення або через надсилання бланку запиту “imprimé de requisition” через захищений портал (www.portail-huissier.com), що надається Асоціацією електронних прав і комунікацій ADEC. Вказаний бланк запиту є повністю дематеріалізований й адресується адміністративному центру FICOVA. Відповідь на вказаний запит виконавець правосуддя отримує в тій самій формі протягом 24 годин, яка міститься в захищеному місці, відведеному для особи, що надсилала запит. Відповідь на запит залишиться в реєстрі доти, поки вона не буде прочитаною. З часу ознайомлення з інформацією остання залишиться доступною ще протягом 3 днів. Після цього цей файл буде знищений безповоротно відповідно до вимог Національної комісії з питань інформації та свобод (CNIL) [1].

Вважаємо за доцільне також коротко проаналізувати, які відомості містяться в Реєстрі банківських рахунків.

Перш за все, треба зазначити, що цей Реєстр був створений у 1971 році (інформатизований у 1982 році). Законодавчою основою цього Реєстру стала стаття 1649 А Загального податкового кодексу Франції “Code général des impôts” [9], якою покладено обов'язок на всі підприємства, установи та організації, що підлягають контролю адміністративної влади, і всіх осіб, які отримують дохід від цінних паперів, акцій або готівкою, повідомити податковим органам про відкриття чи закриття банківського рахунку.

У цьому реєстрі міститься інформація щодо відкриття, зміни та закриття всіх видів банківських рахунків у Метрополії (Європейська частина Франції) Métropole і Заморських департаментів і територіях “départements d'outre-mer / territoires d'outre-mer DOM-TOM”, а саме: спільних, поштових, ощадних та інших, що належать фізичним чи юридичним особам. Для Мойотт і територій Сен-П'єр і Мікелон декларування здійснюється в FICOM – Реєстрі, який ведеться і утримується Емісійним інститутом заморських територій Франції “Institut d'émission d'outre mer”. А також у Реєстрі наявна інформація, яка походить від податкового декларування, її наповнення покладається на органи, що обслуговують рахунки, і контролюється загальною Генеральною дирекцією публічних фінансів “Direction générale des finances publiques DGFP”.

Важливим моментом є те, що в Реєстрі наявна інформація щодо рахунків, однак вона не містить відомостей щодо руху коштів на них.

Забезпечення утримання Реєстру та його оновлення (ідентифікаційні дані, зміна назви, юридичної адреси) здійснюється Генеральною дирекцією публічних фінансів “Direction générale des finances publiques DGFP» за допомогою програмного забезпечення SIRENE”.

Надання інформації для її внесення в Реєстр здійснюється банками впродовж місяця після відкриття чи закриття рахунку. Відповідно до статті 3 постанови від 14 червня 1982 року [2] у вказаному Реєстрі інформація зберігається протягом 10 років після реєстрації інформації про закриття рахунку, належного як фізичній, так і юридичній особі.

У Реєстрі банківських рахунків містяться такі дані щодо фізичних осіб: назва і адреса установи, де відкритий рахунок, номер, вид, тип і характеристики рахунку, дата і вид задекларованої операції (відкриття, закриття, зміна), а також ім'я, прізвище, дата і місце народження, адреса власника рахунку та номер "SIRET Système Informatique pour le Répertoire des Entreprises sur le Territoire" приватного підприємця. Стосовно юридичних осіб наявні дані стосовно назви, організаційно-правової форми, номер SIRET, адреси місцезнаходження [15].

Як показує досвід Франції, запровадження та використання системи обліку банківських рахунків значно підвищило рівень виконання судових рішень завдяки стягненню коштів із рахунків боржників.

Цей досвід може бути корисний для України, оскільки сьогодні відповідно до нашого законодавства про виконавче провадження інформацію про рахунки боржника виконавець отримує шляхом направлення запиту до Державної фіскальної служби України. Водночас Державною фіскальною службою України надається інформація лише про наявні рахунки в боржників – юридичних осіб та / або фізичних осіб-підприємців. Отримати інформацію про наявні рахунки в боржників – фізичних осіб можливо лише шляхом направлення запитів до всіх банківських установ країни, оскільки централізований облік таких рахунків в Україні сьогодні відсутній.

Висновки. Отже, пошук і збір інформації про боржника та його майно є досить складною процедурою, яка займає значну частину часу в роботі виконавця правосуддя. Незважаючи на надання права виконавцям правосуддя безпосередньо здійснювати пошук інформації без звернення до прокурора республіки, досить частими є випадки, коли боржник впродовж періоду, протягом якого виконавець правосуддя здійснює пошук інформації, організовує свою неплатоспроможність, якщо це фізична особа, і розпочинає процедуру ліквідації, якщо йдеться про юридичну особу. За таких обставин у Франції сформувалась і діє велика кількість спеціалізованих підприємств, які займаються пошуком інформації. Діяльність таких компаній не регламентована законодавством.

Література:

1. ADEC. URL: <http://www.adec-sas.com/project/ficoba>.
2. Arrêté du 14 juin 1982 relatif à l'extension d'un système automatisé de gestion du fichier des comptes bancaires URL: https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do;jsessionid=8B5268608E372E98C1991AD5B6ACCA77.tplgfr24s_2?cidTexte=JORFTEXT00000864438&idArticle=&dateTexte=20180730.
3. Arrêté du 20 janvier 1994 portant création du fichier national des immatriculations. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000363087&categorieLien=id>.
4. Arrêté du 9 février 2009 relatif aux modalités d'immatriculation des véhicules. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do;jsessionid=9C4E7F826C2F84E307AEF577637FBFC3.tplgfr33s_2?cidTexte=JORFTEXT0000020237165&dateTexte=20100210.
5. Cabrillac R. Dictionnaire du vocabulaire juridique 2017, 8ème édition. Lexisnexis, 2017. 568 p.
6. Code civile. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/telecharger_pdf.do?cidTexte=LEGITEXT000006070721.
7. Code de la route. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do;jsessionid=7640F30C1CDAFD14FA439AC401675206.tplgfr26s_3?cidTexte=LEGITEXT000006074228&dateTexte=20180712.
8. Code des procédures civiles d'exécution. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000025024948>.
9. Code général des impôts. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do;jsessionid=7640F30C1CDAFD14FA439AC401675206.tplgfr26s_3?idSectionTA=LEGISCTA000027781495&cidTexte=LEGITEXT000006069577&dateTexte=20180712.
10. Couchez G., Lebeau D. Voies d'exécution. 12-ème édition, "Dalloz", 2017, 344 p.
11. Cour de Cassation, Assemblée plénière, du 31 mai 1991, 90-20.105, Publié au bulletin. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichJuriJudi.do?idTexte=JURITEXT000007055344>.
12. Décret n° 2009-136 du 9 février 2009 portant diverses dispositions relatives aux plaques et inscriptions, à la réception et à l'homologation et à l'immatriculation des véhicules. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT0000020236782&fastPos=1&fastReqId=1931758976&categorieLien=id&oldAction=rechTexte>.
13. Décret n°2006-936 du 27 juillet 2006 relatif aux procédures de saisie immobilière et de distribution du prix d'un immeuble. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT00000607545&categorieLien=ciid>.
14. Décret n°92-755 du 31 juillet 1992 instituant de nouvelles règles relatives aux procédures civiles d'exécution pour l'application de la loi n° 91-650 du 9 juillet 1991 portant réforme des procédures civiles d'exécution. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000541408>.
15. FICоба: Fichier national des comptes bancaires et assimilés. URL: <https://www.cnil.fr/fr/ficoba-fichier-national-des-comptes-bancaires-et-assimiles>.
16. Les limites des procédures d'exécution eu égard à la protection des données personnelle. Cécile BARRA. Mémoire. Faculté de Droit et Science politique Aix Marseille III – Master II 2008. URL: <https://www.memoireonline.com/06/08/1148/limites-voies-execution-protection-donnees-personnelles.html>.
17. Loi n° 91-650 du 9 juillet 1991 portant réforme des procédures civiles d'exécution. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000172847>.
18. Loi n° 2010-1609 du 22 décembre 2010 relative à l'exécution des décisions de justice, aux conditions d'exercice de certaines professions réglementées et aux experts judiciaires. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000003273986&categorieLien=id>.
19. Ordonnance n° 2006-461 du 21 avril 2006 réformant la saisie immobilière. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000639476>.
20. Ordonnance n° 2011-1895 du 19 décembre 2011 relative à la partie législative du code des procédures civiles d'exécution. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000005009816&dateTexte=>

Воронько А. А. Розыск имущества должника в процессе исполнительного производства во Франции

Аннотация. В статье проанализированы основные нормы французского гражданского законодательства, регламентирующие процедуру розыска имущества должников в процессе исполнительного производства. Акцентируется внимание на применении сети Интернет и других информационных ресурсов, а также разрешения исполнителя правосудия осматривать место жительства должника и возможность получения информации о нем от органов местного самоуправления. Анализируется порядок получения информации о наличии банковских счетов должника и возможность применения положительного французского опыта в Украине.

Ключевые слова: исполнительное производство, должник, розыск имущества, правосудие, исполнители правосудия, Франция.

Voronko O. Search for property of a debtor in a process of enforcement proceedings in France

Summary. The article analyzes the basic norms of the French civil law regulating the procedure for the search for property of debtors in the process of enforcement proceedings. Attention is focused on the use of the Internet and other information resources, as well as the permission of the justice executor to inspect the place of residence of the debtor and the possibility of obtaining information about it from the local government. The procedure for obtaining information on the presence of the debtor's bank accounts and the possibility of applying positive French experience in Ukraine are analyzed.

Key words: enforcement proceedings, debtor, property search, justice, executors of justice, France.

*Тарасенко В. С.,**кандидат юридичних наук,**доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЛЕЖНОГО СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню законодавства, що запроваджує зміну механізму реалізації права ветеранів війни на соціальний захист. Аналізується відповідність цих положень нормам Конституції України та рішенням Конституційного Суду України щодо неприпустимості внесення довільних змін до наявної системи норм, недопущення звуження змісту й обсягу наявних прав і свобод, забезпечення права кожного на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї.

Ключові слова: соціальний захист, право на соціальний захист, ветерани війни, звуження обсягу прав і свобод.

Постановка проблеми. 28 грудня 2014 року Законом України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» були внесені зміни до Бюджетного кодексу України, зокрема розділ VI «Прикінцеві та перехідні положення» доповнено пунктом 26, яким передбачено, зокрема, що норми і положення статей 12, 13, 14, 15 та 16 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» застосовуються у порядку та розмірах, встановлених Кабінетом Міністрів України, виходячи з наявних фінансових ресурсів державного і місцевого бюджетів та бюджетів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування [1].

Метою статті є аналіз законодавства, що запроваджує зміну механізму реалізації права ветеранів війни на соціальний захист.

Виклад основного матеріалу дослідження. На наш погляд, не можна погодитися зі зміною механізму реалізації права громадян на соціальний захист, який запроваджений зазначеним вище Законом України, виходячи з такого.

Відповідно до статті 75 Конституції України Верховна Рада України є єдиним органом законодавчої влади в Україні. Статтею 85 Конституції України до виключних повноважень Верховної Ради України належить прийняття законів [2, ст. 85]. Це означає, що жоден інший орган державної влади не уповноважений приймати закони. Однак, прийнявши пункт 26 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України, Верховна Рада України тим самим делегувала свої повноваження Кабінету Міністрів України, надавши йому право самостійно вирішувати питання надання пільг та гарантій різним категоріям осіб, зокрема ветеранам війни. Такий підхід є неприпустимим і суперечить частині другій статті 6, частині другій статті 19, статті 75 Конституції України.

Про неможливість передачі повноважень Верховної Ради України іншим органам чи посадовим особам уже неодноразово зазначав Конституційний Суд України у своїх рішеннях від 14 грудня 2000 року № 15-рп/2000 та від 08 липня 2016 року № 5-рп/2016.

Відповідно до статті 3 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» Кабінет Міністрів України здійснює виконавчу владу на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією України та законами України.

Таким чином, Верховною Радою України та Кабінетом Міністрів України порушуються конституційні принципи, закріплені в частині 2 статті 6, частині другій статті 19, пункті 1 частини першої статті 92 Конституції України.

Відповідно до частини першої статті 8 Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституційний Суд України в абзаці другому підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини рішення від 2.11.2004 року № 15-рп/2004 зазначив, що верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо [3].

Одним із елементів верховенства права є принцип правової визначеності, у якому стверджується, що обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлених такими обмеженнями. Тобто обмеження будь-якого права має базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки.

Із цього приводу Конституційний Суд України у своїх рішеннях неодноразово наголошував на тому, що принцип правової визначеності вимагає ясності й однозначності правової норми та забезпечення того, щоб ситуації й правовідносини залишалися передбачуваними. Громадяни мають бути певними у своїх законних очікуваннях, що набути ними на підставі чинного законодавства право, його зміст та обсяг буде ними реалізовано, тобто набути право не може бути скасоване, звужене (правові позиції Конституційного Суду України в таких рішеннях: від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005, від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010, від 22 грудня 2010 року № 23-рп/2010, від 11 жовтня 2011 року № 10-рп/2011).

Стабільність правового регулювання проявляється, зокрема, у неприпустимості внесення довільних змін до наявної системи норм та є віддзеркаленням підтримання довіри громадян до законів та дій держави. Збереження розумної стабільності означає серед іншого обов'язок законодавця у разі зміни умов набуття права на отримання соціальних благ враховувати законні очікування, пов'язані з виконанням (повністю або частково) умов набуття такого права.

Забезпечення верховенства права має враховуватися законодавцем і у разі внесення змін до законів, при цьому необ-

хідно насамперед забезпечувати недопустимість звуження змісту й обсягу наявних прав і свобод, що передбачено статтею 22 Конституції України.

Питання недопущення звуження змісту й обсягу наявних прав і свобод неодноразово було предметом конституційного розгляду. Зокрема, у абзаці шостому пункту 4 рішення Конституційного Суду України від 14.06.2007 року 3-рп/2007 зазначається, що звуження змісту прав і свобод означає зменшення ознак, змістовних характеристик можливостей людини, які відображаються відповідними правами та свободами, тобто якісних характеристик права [4]. Звуження обсягу прав і свобод – це зменшення розміру або кількості благ чи будь-яких інших кількісно вимірюваних показників використання прав і свобод, тобто їх кількісної характеристики.

Конституційний Суд України в рішенні № 9-рп/2009 від 28 квітня 2009 року, вказуючи на недопустимість звуження змісту й обсягу наявних прав і свобод, що об'єктивно призведе до погіршення становища особи в суспільстві через їх обмеження, зробив концептуальне застереження органам державної влади про те, що невиконання державою своїх соціальних зобов'язань щодо окремої категорії осіб призводить до порушення принципів соціальної, правової держави, ставить громадян у нерівні умови, підриває принцип довіри особи до держави (абзац п'ятий пункту 5 мотивувальної частини) [5].

У своєму рішенні від 20 березня 2002 року № 5-рп/2002 Конституційний Суд України визначив, що Конституція України відокремлює категорії громадян України, які потребують додаткових гарантій держави, зокрема гарантій соціального захисту [6]. До них насамперед належать громадяни, які відповідно до статті 17 Конституції України перебувають на службі у військових формуваннях та правоохоронних органах, забезпечуючи суверенітет і територіальну цілісність України, її економічну та інформаційну безпеку. Зупинення пільг, компенсацій і гарантій для зазначених категорій громадян без відповідної матеріальної компенсації є порушенням гарантованого державою права на їх соціальний захист та членів їхніх сімей. Отже, військовослужбовці як під час проходження служби, так і після її закінчення є окремою категорією громадян України, що потребують додаткових гарантій соціального захисту з боку держави.

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» ветеранами війни є особи, які брали участь у захисті Батьківщини чи в бойових діях на території інших держав [7, ст. 4]. До ветеранів війни належать: учасники бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни, учасники війни. Статтею 10 зазначеного Закону визначено також осіб, на яких поширюється чинність цього Закону, – сім'ї військовослужбовців, сім'ї осіб, які загинули або померли внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних під час участі в антитерористичній операції, захищаючи незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України.

У рішенні Конституційного Суду України від 01 грудня 2004 року № 20-рп/2004 зазначається, що на осіб, які за Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» належать до ветеранів війни, мають поширюватись гарантії державного соціального захисту відповідно до положень частини п'ятої статті 17 Конституції України [8]. Отже,

положення Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» поширюються на осіб, які безпосередньо брали участь у захисті Батьківщини, її незалежності та територіальної цілісності, а також на членів їхніх сімей.

Україна як соціальна держава взяла на себе зобов'язання щодо соціального захисту громадян, забезпечення права кожного на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї тощо. Надання матеріального забезпечення та пільг ветеранам війни залежно від наявних фінансових ресурсів державного і місцевого бюджетів та фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування означає не лише суттєве обмеження їх прав, звуження їх змісту та обсягу, а й дискримінацію таких осіб, приниження людини, зневажання її честі й гідності, повагу до яких закріплено на законодавчому рівні.

Відповідно до статті 48 Конституції України кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло. Зазначене право належить до найважливіших конституційних соціальних прав людини і громадянина.

Положення статті 48 Конституції України повністю відтворюють вимоги статті 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права 1966 року, згідно з якою право кожного на достатній життєвий рівень для нього і його сім'ї включає достатнє харчування, одяг і житло. Ратифікувавши цей Пакт у 1973 році, Україна визнала право на достатній життєвий рівень, взяла на себе відповідальність за його забезпечення і тому має вживати належних заходів щодо забезпечення здійснення цього права.

Законодавець, змінюючи чинне законодавство в сфері соціального захисту громадян, зокрема ветеранів війни, має балансувати між необхідністю змін у законодавчому регулюванні та збереженням стабільності в суспільстві, при цьому слід визнавати першочерговими інтереси громадян, які здійснюють професійні обов'язки, пов'язані з підвищеним ризиком для життя і здоров'я.

На підтвердження вищевикладеного є підстави вважати, що положення пункту 26 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України в частині, за якою положення статей 12, 13, 14, 15 та 16 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» застосовуються у порядку та розмірах, встановлених Кабінетом Міністрів України, виходячи з наявних фінансових ресурсів державного і місцевого бюджетів та фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, не відповідає статті 1, частині другій статті 3, статті 6, частинам першій, другій статті 8, частині другій статті 19, частині третій статті 22, пункту 14 частини першої статті 92 Конституції України, у зв'язку з чим може бути визнане неконституційним.

Висновки. Таким чином, у статті проаналізовано законодавство, яке запроваджує зміну механізму реалізації права ветеранів війни на соціальний захист, а також відповідність законодавчих положень нормам Конституції України та рішенням Конституційного Суду України щодо неприпустимості внесення довільних змін до наявної системи норм, недопущення звуження змісту й обсягу наявних прав і свобод, забезпечення права кожного на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї.

Література:

1. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин: Закон України від 28.12.2014 року № 79-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 12. Ст. 76.
2. Конституція України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 (справа про призначення судом більш м'якого покарання). Офіційний вісник України. 2004. № 45. Ст. 2975.
4. Рішення Конституційного Суду України від 14 червня 2007 року № 3-рп/2007 (справа про перерахунок пенсій військовослужбовців). Офіційний вісник України. 2007. № 48. Ст. 1990.
5. Рішення Конституційного Суду України від 28 квітня 2009 року № 9-рп/2009 (справа про допомогу по безробіттю звільненим за угодою сторін). Офіційний вісник України. 2009. № 35. Ст. 1210.
6. Рішення Конституційного Суду України від 20 березня 2002 року № 5-рп/2002 (справа щодо пільг, компенсацій і гарантій). Офіційний вісник України. 2002. № 13. Ст. 669.
7. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22 жовтня 1993 № 3551-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 45. Ст. 425.
8. Рішення Конституційного Суду України від 01 грудня 2004 року № 20-рп/2004 (справа про зупинення дії або обмеження пільг, компенсацій і гарантій). Офіційний вісник України. 2004. № 50. Ст. 3289.

Тарасенко В. С. Проблемы обеспечения надлежащей социальной защиты ветеранов войны

Аннотация. Статья посвящена исследованию законодательства, которым внедрено изменение механиз-

ма реализации права ветеранов войны на социальную защиту. Анализируется соответствие данных положений нормам Конституции Украины и решениям Конституционного Суда Украины относительно недопустимости внесения произвольных изменений в имеющуюся систему норм, недопущения сужения содержания и объема существующих прав и свобод, обеспечения права каждого на достаточный жизненный уровень для себя и своей семьи.

Ключевые слова: социальная защита, право на социальную защиту, ветераны войны, сужение объема прав и свобод.

Tarasenko V. Problems of ensuring of appropriate social protection of veterans of war

Summary. The article is dedicated to the investigation of the legislation that establishes the alteration of the mechanism for the implementation of the right of veterans of the war. The correspondence of these provisions to the Constitutional Propositions of Ukraine and to the Judgements of the Constitutional Court of Ukraine concerning non-allowability of entering of arbitrary alterations to the existing system of norms, concerning non-admission of narrowing of content and scope of existing rights and freedoms, concerning ensuring of the right for each person for the appropriate living standard for himself and for his family is analyzed.

Key words: social protection, right for social protection, veterans of the war, narrowing of the scope of rights and freedoms.

*Байло О. В.,**кандидат юридичних наук,**доцент кафедри цивільно-правових дисциплін**Одеського національного університету імені І. І. Мечникова*

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРИТЯГНЕННЯ РОБОТОДАВЦЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗАТРИМКУ РОЗРАХУНКУ ПІД ЧАС ЗВІЛЬНЕННЯ

Анотація. У статті на основі вивчення судової практики розкриваються особливості застосування інституту матеріальної відповідальності роботодавця за затримку розрахунку під час звільнення. Особливу увагу приділено проблемам встановлення вини роботодавця. Зіставлено положення національного законодавства, Трудового кодексу Російської Федерації та проекту Трудового кодексу України.

Ключові слова: матеріальна відповідальність, роботодавець, затримка розрахунку під час звільнення, вина роботодавця, грошова компенсація.

Постановка проблеми. Реформування національного законодавства у сфері праці актуалізує практичні проблеми звільнення працівника, саме як певної сукупності дій з боку сторін трудового договору. Наприклад, на думку Ю.С. Тихоновича, «недотримання правил звільнення, порушення трудового законодавства під час розірвання трудових відносин викликають наслідки як для працівників, так і для роботодавців після припинення трудових відносин. Саме тому звільнення як розрив трудових відносин треба зарахувати до соціальної проблеми, актуалізація якої пов'язана з механізмами реалізації прав роботодавців і працівників у процесі звільнення, які свого часу не можливі за відсутності основного засобу впливу на суспільні відносини – правового регулювання державою» [1, с. 408].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню питання припинення трудового договору та матеріальної відповідальності роботодавця присвятили наукові роботи такі науковці, як Н.Б. Болотіна, В.С. Венедіктов, К.М. Гусов, В.В. Жернаков, М.І. Іншин, І.Я. Кисельов, Є.В. Краснов, А.М. Лушніков, М.В. Лушнікова, С.П. Маврін, К.Ю. Мельник, Д.В. Могила, А.Ю. Пашерстник, П.Д. Пилипенко, О.М. Потопахіна, С.М. Прилипка, В.І. Прокопенко, Я.В. Свічкарьова, Я.В. Сімутіна, К.Л. Томашевський, Є.Б. Хохлов, Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишева, В.І. Щербіна, О.С. Щукін, О.М. Ярошенко та інші.

Метою статті є вивчення судової практики розгляду справ щодо затримки розрахунку під час звільнення та виявлення актуальних проблем притягнення роботодавця до матеріальної відповідальності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Г.І. Чанишева на підставі аналізу чинного законодавства й судової практики виділяє «затримку розрахунку під час звільнення як окремий випадок матеріальної відповідальності роботодавця перед працівником у трудових правовідносинах. Усі випадки матеріальної відповідальності роботодавця за всієї різноманітності, на думку вченого, можуть бути класифіковані на декілька груп залежно від характеру порушених прав працівника або відповідних їм обов'язків роботодавця. Перша група – матеріальна

відповідальність роботодавця за порушення права працівника на працю (зокрема, затримка розрахунку під час звільнення). Друга група – матеріальна відповідальність роботодавця за заподіяння шкоди майну працівника (порча, знищення або пропажа особистих речей під час роботи; завдання іншої майнової шкоди майну працівника). Третя група – матеріальна відповідальність роботодавця за порушення обов'язку видачі працівнику документів про роботу і заробітну плату» [2, с. 227].

Відповідно до ч. 1 ст. 47 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України) власник або уповноважений ним орган зобов'язаний у день звільнення видати працівникові належно оформлену трудову книжку і провести з ним розрахунок у строки, зазначені в ст. 116 цього Кодексу [3, ст. 47]. А згідно з ч. 1 ст. 116 КЗпП України під час звільнення працівника виплата всіх сум, що належать йому від підприємства, установи, організації, провадиться в день звільнення [3, ст. 116].

Згідно з ч. 1 ст. 117 КЗпП України в разі невиклати з вини власника або уповноваженого ним органу належних звільненому працівникові сум у строки, зазначені в ст. 116 цього Кодексу, за відсутності спору про їхній розмір підприємство, установа, організація повинні виплатити працівникові його середній заробіток за весь час затримки по день фактичного розрахунку [3, ст. 117].

Отже, якщо роботодавець не провів розрахунку із працівником із власної вини у зазначені строки, то такі дії можна розглядати підставою для відповідальності, передбаченої ст. 117 КЗпП України. Після ухвалення судового рішення про стягнення заборгованості із заробітної плати роботодавець не звільняється від відповідальності, передбаченої ст. 117 КЗпП України, а саме виплати середнього заробітку за час затримки розрахунку під час звільнення, тобто за весь період невиклати роботодавцем належних працівникові під час звільнення сум.

Юридично важливим складником правопорушення норм трудового законодавства є вина роботодавця, оскільки, за положеннями ст. 117 КЗпП України, обов'язковою умовою для покладення на підприємство відповідальності за невиклату належних працівникові сум під час звільнення є наявність вини підприємства. Проте на практиці виникають певні особливості встановлення вини роботодавця.

Згідно із ст. 4 КЗпП України «законодавство про працю складається з цього Кодексу та інших актів законодавства України, прийнятих відповідно до нього» [3, ст. 4]. Згідно з ч. 1 ст. 9 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) «положення цього Кодексу застосовуються до врегулювання, зокрема, трудових відносин, якщо вони не врегульовані іншими актами законодавства» [4, ст. 9].

Нині в регулюванні трудовим законодавством відносини з приводу відшкодування майнової та моральної шкоди є недосконалими. У зв'язку із цим на практиці використовуються положення цивільного законодавства, які можуть поширюватися на такі відносини.

Під час розгляду справи Судова палата в цивільних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що вимоги про виплату компенсації у зв'язку з несвоєчасною виплатою належних працівникові сум, а також відшкодування моральної шкоди регулюються гл. 82 ЦК України та під час вирішення спірних питань застосуванню підлягають положення цивільного законодавства.

Водночас ст. 617 ЦК України передбачено, що особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання, якщо вона доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили [4, ст. 617]. У п. 1 ч. 1 ст. 263 ЦК України наведено ознаки непереборної сили як надзвичайної або невідвотної за даних умов події [4, ст. 263]. Отже, непереборною силою є надзвичайна або невідвотна зовнішня подія, що звільняє від відповідальності особу, яка порушила зобов'язання, за умови, що остання не могла її передбачити або передбачила, але не могла її відвернути, і ця подія завдала збитків.

Частинами 1, 2 ст. 14-1 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» передбачено таке: «Торгово-промислова палата України та уповноважені нею регіональні торгово-промислові палати засвідчують форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили) та видають сертифікат про такі обставини протягом семи днів із дня звернення суб'єкта господарської діяльності за собівартістю. Сертифікат про форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили) для суб'єктів малого підприємництва видається безкоштовно. Форс-мажорними обставинами (обставинами непереборної сили) є надзвичайні та невідвотні обставини, що об'єктивно унеможливають виконання зобов'язань, передбачених умовами договору (контракту, угоди тощо), обов'язків згідно із законодавчими та іншими нормативними актами, а саме: загроза війни, збройний конфлікт або серйозна загроза такого конфлікту, включаючи, але не обмежуючись ворожими атаками, блокадами, військовим ембарго, дії іноземного ворога, загальна військова мобілізація, військові дії, оголошена та неоголошена війна, дії суспільного ворога, збурення, акти тероризму, диверсії, піратства, безладу тощо» [5].

Зазначений висновок відповідає правовій позиції Верховного Суду України, викладеній у постановках від 23 березня 2016 р. у № 6-364цс16 [6] та від 11 травня 2016 р. № 6-383цс16 [7].

Відповідно до ст. 233 КЗпП України «працівник може звернутися із заявою про вирішення трудового спору безпосередньо до районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду в тримісячний строк із дня, коли він дізнався або повинен був дізнатися про порушення свого права, а у справах про звільнення – у місячний строк із дня вручення копії наказу про звільнення або з дня видачі трудової книжки. У разі порушення законодавства про оплату праці працівник має право звернутися до суду з позовом про стягнення належної йому заробітної плати без обмеження будь-яким строком. Якщо місячний чи тримісячний строк пропущено без поважних причин, у позові може бути відмовлено з цих підстав» [3, ст. 233].

У правовому висновку, висловленому в постанові від 8 листопада 2017 р. у справі № 202/4914/16-ц, Верховний Суд України вказав, «що для звернення працівника до суду із заявою про вирішення трудового спору щодо стягнення середнього заробітку за весь час затримки по день фактичного розрахунку встановлено тримісячний строк, перебіг якого розпочинається з дня, коли звільнений працівник дізнався або повинен був дізнатися про те, що власник або уповноважений ним орган, з вини якого сталася затримка виплати всіх належних під час звільнення сум, фактично розрахувався з ним» [8].

Окрім того, відповідно до ч. 5 ст. 235 КЗпП України, «у разі затримки видачі трудової книжки з вини власника або уповноваженого ним органу працівникові виплачується середній заробіток за весь час вимушеного прогулу» [3, ст. 235].

Проте помилковим є застосування до роботодавця відповідальності у вигляді стягнення середнього заробітку, яка передбачена ст. ст. 117 та 235 КЗпП України, оскільки подвійне стягнення середнього заробітку не співмірне з правами працюючого працівника, який отримує одну заробітну плату.

У положеннях ст. ст. 117, 235 КЗпП України йдеться про відповідальність роботодавця у вигляді стягнення середнього заробітку за час одного й того ж прогулу працівника задля компенсації йому втрат від неотримання зарплати чи неможливості працевлаштування. Наприклад, у постанові Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 18 січня 2017 р. у справі № 6-2912цс16: «Ураховуючи, що більш тривале порушення трудових прав позивачки викликано не видачею трудової книжки, тому колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України вважає за необхідне застосувати до спірних правовідносин положення ст. 235 КЗпП України» [9].

Розрахунок належних звільненому працівникові сум здійснюється відповідно до Порядку обчислення середньої заробітної плати, який затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 8 лютого 1995 р. № 100. Під час обчислення розміру середнього заробітку за весь час затримки по день фактичного розрахунку треба використовувати формулу, за якою обрахуванню підлягає період затримки за робочі дні з опертям на середньоденний заробіток, обчислений згідно з положеннями Порядку, якщо іншого непередбачено чинним законодавством (постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 1 березня 2017 р. у справі № 6-2807цс16) [10].

У разі непроведення розрахунку у зв'язку з виникненням спору про розмір належних до виплати сум вимоги про відповідальність за затримку розрахунку підлягають задоволенню в повному обсязі, якщо спір вирішено на користь позивача або такого висновку дійде суд, що розглядає справу.

У разі часткового задоволення позову працівника суд визначає розмір відшкодування за час затримки розрахунку з урахуванням спірної суми, на яку працівник мав право, частки, яку вона становила в заявлених вимогах, істотності цієї частки, порівняно із середнім заробітком та інші конкретні обставини справи. Сама по собі відсутність коштів у роботодавця не позбавляє його відповідальності.

Отже, суд має право зменшити розмір середнього заробітку, що має сплатити роботодавець працівникові за час затримки виплати з вини роботодавця, за таких умов: 1) наявність спору між працівником і роботодавцем із приводу розміру належних до виплати працівникові сум за трудовим договором на день звільнення; 2) виникнення спору між роботодавцем і працівником

після того, як належні до виплати працівникові суми за трудовим договором у зв'язку з його звільненням повинні бути сплачені роботодавцем; 3) прийняття судом рішення щодо часткового задоволення вимог працівника про виплату належних йому під час звільнення сум у строки, визначені ст. 116 цього Кодексу [11].

Водночас за змістом п. 20 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 грудня 1999 р. № 13 «Про практику застосування судами законодавства про оплату праці», «у разі часткового задоволення позовних вимог працівника про стягнення середнього заробітку за час затримки розрахунку під час звільнення суд визначає розмір такого відшкодування з урахуванням розміру спірної суми, на яку працівник мав право, частки, яку вона становила в заявлених вимогах, істотності цієї частки, порівняно із середнім заробітком, та інші конкретні обставини справи» [12].

Застосування принципу співмірності під час визначення розміру відшкодування працівникові середнього заробітку за час затримки розрахунку під час звільнення тлумачиться як право суду, а не обов'язок (постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 13 березня 2017 р. у справі № 6-259цс17) [11].

Варто зазначити, що у зв'язку із порушенням вимог ст. 117 КЗпП України до юридичних і фізичних осіб-підприємців, які використовують найману працю, застосовують, окрім іншого, фінансові санкції, передбачені ст. 265 КЗпП України. Застосування таких фінансових санкцій не звільняє роботодавця від обов'язку виплати заборгованих працівнику сум. Відповідно до ст. 41 КУпАП, «порушення термінів виплати пенсій, стипендій, заробітної плати, виплата їх не в повному обсязі тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та громадян – суб'єктів підприємницької діяльності від тридцяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян» [13].

Цікавим видається законодавчий досвід Російської Федерації щодо регулювання відповідальності роботодавця перед працівником. Наприклад, ст. 236 Трудового кодексу РФ визначено, що «у разі порушення роботодавцем встановленого терміну, відповідно, виплати заробітної плати, оплати відпустки, виплати під час звільнення та (або) інших виплат, що належать працівнику, роботодавець зобов'язаний виплатити їх зі сплатою відсотків (грошової компенсації) в розмірі не нижче однієї сто п'ятдесятої частини ключової ставки центрального банку Російської Федерації від несплачених у строк сум за кожний день затримки, починаючи з наступного дня після встановленого строку виплати по день фактичного розрахунку включно. За неповної виплати у встановлений термін заробітної плати та (або) інших виплат, що належать працівнику, розмір відсотків (грошової компенсації) обчислюється з фактично несплачених у строк сум. Розмір виплачуваної працівнику грошової компенсації може бути підвищений колективним договором, локальним нормативним актом або трудовим договором. Обов'язок із виплати зазначеної грошової компенсації виникає незалежно від наявності вини роботодавця» [14, ст. 236]. Отже, у разі затримки розрахунку під час звільнення роботодавець у РФ сплачує грошову компенсацію безпосередньо працівнику, натомість в Україні винні дії роботодавця із затримки виплат під час звільнення тягнуть сплату безпосередньо самої заборгованої суми працівнику та фінансових санкцій, кошти від яких надходять до державного бюджету України.

Висновки. Чинним законодавством передбачена відповідальність за затримку розрахунку під час звільнення (ст. 117 КЗпП, ст. 265 КЗпП, ст. 41 КУпАП), проте заходів, передбачених законодавством, не досить для запобігання затримці розрахунку під час звільнення або добровільного виконання роботодавцями своїх обов'язків.

Аналіз наведених норм матеріального права дає підстави для висновку, що передбачений ч. 1 ст. 117 КЗпП України, – обов'язок роботодавця щодо виплати середнього заробітку за час затримки розрахунку під час звільнення настає за умови невиконання з його вини належних звільненому працівникові сум у строки, зазначені в ст. 116 КЗпП України, при цьому визначальними є такі юридично значимі обставини, як невиконання належних працівникові сум під час звільнення та факт проведення з ним остаточного розрахунку.

Вивчення судової практики свідчить про те, що наявна значна кількість судових справ щодо затримки розрахунку під час звільнення, яка демонструє недосконалість правового механізму впливу на роботодавця та запобігання таким випадкам. Отже, особливої актуальності набуває питання вдосконалення правового регулювання інституту відповідальності роботодавця перед працівником і дослідження законодавства інших держав у цій царині.

Треба зазначити, що проект Трудового кодексу України в питанні відповідальності роботодавця за затримку розрахунку з працівником, з яким припинено трудові відносини, не містить жодних нововведень. Вважаємо доцільним, крім виплати зазначених сум (суми заробітної плати, інших виплат), покласти на роботодавця обов'язок сплатити працівникові грошову компенсацію, розмір якої має бути встановлений законодавством у сфері праці.

Література:

1. Тихонович Ю.С. Правовий механізм регулювання звільнення з ініціативи працівника. Актуальні проблеми держави та права. 2014. С. 408–413.
2. Чанишева Г.І. Відповідальність роботодавця за трудовим законодавством. Публічне право. 2016. № 2. С. 225–232.
3. Кодекс законів про працю: Закон УРСР від 10 грудня 1971 р. Відомості Верховної Ради. 1971. № 50. Ст. 375.
4. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-15. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 15.11.2018).
5. Про торгово-промислові палати в Україні: Закон України від 2 грудня 1997 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%92%D0%A0> (дата звернення: 15.11.2018).
6. Постанова Верховного Суду України від 23 березня 2016 р. у справі № 6-364цс16. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/56786341> (дата звернення: 15.11.2018).
7. Постанова Верховного Суду України від 11 травня 2016 р. у справі № 6-383цс16. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57787446> (дата звернення: 15.11.2018).
8. Постанова Верховного Суду України від 8 листопада 2017 р. у справі № 202/4914/16-цс. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/70229677> (дата звернення: 15.11.2018).
9. Постанова Верховного Суду України від 18 січня 2017 р. у справі № 6-2912цс16. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/64344972> (дата звернення: 15.11.2018).
10. Постанова Верховного Суду України від 1 березня 2017 р. у справі № 6-2807цс16. URL: <https://oda.court.gov.ua/sud1590/pravovipozicivsu/6-2807cs16> (дата звернення: 15.11.2018).
11. Постанова Верховного Суду України від 13 березня 2017 р. у справі № 6-259цс17. URL: <https://oda.court.gov.ua/sud1590/pravovipozicivsu/6-259cs17> (дата звернення: 14.11.2018).

12. Постанова Верховного Суду України від 11 жовтня 2017 р. у справі № 6-1638цс17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/69649885> (дата звернення: 15.11.2018).
13. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон УРСР № 8073-X від 7 грудня 1984 р. Відомості Верховної Ради Української РСР. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
14. Трудовой кодекс Российской Федерации: Закон РФ от 30 декабря 2001 г. № 197-ФЗ (ред. от 03.08.2018). URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34683/ (дата звернення: 15.11.2018).

Байло Е. В. Отдельные вопросы привлечения работодателя к ответственности за задержку расчета при увольнении

Аннотация. В статье на основе изучения судебной практики раскрываются особенности применения института материальной ответственности работодателя за задержку расчета при увольнении. Особое внимание уделено проблемам установления вины работодателя. Сопо-

ставлены положения национального законодательства, Трудового кодекса Российской Федерации и проекта Трудового кодекса Украины.

Ключевые слова: материальная ответственность, работодатель, задержка расчета при увольнении, вина работодателя, денежная компенсация.

Bailo O. Some issues of attracting the employer to responsibility for delay of calculation at the dismissal

Summary. In the article, based on the study of judicial practice, the peculiarities of the application of the employer's material liability institution for delaying the calculation on dismissal are disclosed. Particular attention is paid to problems of establishing the fault of the employer. The provisions of the national legislation, the Labor code of the Russian Federation and the draft Labor code of Ukraine are compared.

Key words: material responsibility, employer, delay in calculating with dismissal, employer's fault, monetary compensation.

*Зіноватна І. В.,**кандидат юридичних наук,**доцент кафедри трудового права**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню міжнародних соціальних стандартів, їх правовій характеристиці, а також аналізу напрямів їх впливу на джерела права соціального забезпечення. Детально досліджені гарантії, що передбачені Конвенцією МОП про мінімальні норми соціального забезпечення від 28.06.1952 року № 102 і виявлені норми чинного законодавства, що суперечать міжнародним соціальним стандартам. Підкреслена необхідність урахування цих стандартів і створення конкретних правових механізмів, які дозволять реалізувати міжнародні норми і принципи.

Ключові слова: міжнародні соціальні стандарти, соціальне забезпечення, соціальні гарантії, допомога, пенсія.

Постановка проблеми. Соціальні стандарти в національному законодавстві України та в міжнародних нормативно-правових актах не втрачають своєї актуальності, адже проголошення держави соціальною передбачає створення для кожної особи здорових і гідних умов життя. [1, с. 243]. Головним питанням внутрішньої політики розвинутих країн світу є вирішення соціальних проблем та підвищення добробуту населення. Гуманістичний зміст розвитку Української держави передбачає утвердження в національній правовій системі таких установчих засад, як принцип верховенства права і принцип соціальної справедливості. Відповідний процес передбачає докорінне реформування правової системи України на підставі принципів і стандартів, що утвердилися на загальноєвропейському рівні на засадах сучасного демократичного міжнародного права в результаті діяльності європейських регіональних міжнародних організацій [2, с. 132]. З ратифікацією 16 березня 2016 року Конвенції Міжнародної організації праці про мінімальні норми соціального забезпечення від 28.06.1952 року № 102 (далі по тексту – Конвенція № 102) наша країна взяла на себе високі зобов'язання щодо дотримання міжнародних соціальних стандартів в таких розділах Конвенції: медичне обслуговування, допомога у зв'язку з хворобою, допомога по безробіттю, допомога по старості, допомога у випадку трудового каліцтва або професійного захворювання, родинна допомога, допомога у зв'язку з вагітністю і пологами, допомога по інвалідності та допомога у зв'язку з втратою годувальника. Відповідно до Листа МЗС України від 20.04.2017 року № 72/14-612/1-933 Конвенція Міжнародної організації праці про мінімальні норми соціального забезпечення № 102 набрала чинності для України 6 червня 2017 року.

Метою статті є дослідження соціальних стандартів, встановлених у міжнародних нормативно-правових актах та надання пропозицій щодо механізму національної імплементації міжнародних соціальних стандартів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правові проблеми адаптації міжнародних соціальних стандартів в національному законодавстві прямо чи опосередковано були

висвітлені у наукових працях В.М. Андрієва, Н.Б. Болотіної, В.В. Жернакова, Є.В. Краснова, О.В. Москаленко, П.Д. Пилипенка, С.М. Прилипка, Н.М. Хуторян, Б.І. Сташківа, Н.М. Швець, М.М. Шумила, А.М. Юшко, О.М. Ярошенка та багатьох інших. Не применшуючи значення ґрунтовних досліджень в цій сфері, окремі питання міжнародних соціальних стандартів потребують окремого вивчення та нового переосмислення за сучасних економічних умов.

З метою визначення поняття та змісту міжнародних соціальних стандартів, їх ознак, необхідно звернутися до з'ясування етимологічного значення поняття «стандарт». Термін «стандарт» досить часто використовується як у повсякденному житті, так і в наукових працях, і означає взірць, еталон, який береться за первісний для зіставлення з ним інших подібних об'єктів. З метою забезпечення однозначності та стабільності юридичної термінології при розробці нових понять необхідно враховувати наявну юридичну термінологію, котра закріплена в чинних нормативних актах з тих або інших подібних питань, тобто юридичні акти, які приймаються, повинні термінологічно узгоджуватися між собою. Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» під державними соціальними стандартами розуміють встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантії. Таким чином, стандарт – це встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами норми і нормативи або їх комплекс, які є орієнтиром для зіставлення з ними інших подібних об'єктів та їх розвитку, на базі яких визначаються рівні прав та обов'язків відповідно до сфери регулювання даних нормативних актів.

У науці права соціального забезпечення не має єдиного підходу у розумінні терміну «міжнародний соціальний стандарт». Так, на думку А.М. Юшко та Н.М. Швець, міжнародні соціальні стандарти є комплексом норм, що закріплені в міжнародно-правових актах та визначають гідні умови життєдіяльності людей, забезпечують розвиток особи та соціальну захищеність. Ці стандарти мають бути сприйняті законодавством кожної держави шляхом підписання та ратифікації міжнародних договорів, а надалі повинні бути розвинені та пристосовані до наявних у цій країні умов [3, с. 20].

Схожу позицію висловлює С.І. Запара, яка зазначає, що міжнародний соціальний стандарт – це впорядкована система універсальних міжнародних норм та принципів, розроблених на підставі взаємних угод між державами щодо питань, пов'язаних із створенням економічного, політичного, соціального, культурного і правового середовища, яке б дозволило людям досягти соціального розвитку.

Водночас Б.І. Сташків вказує, що міжнародні стандарти у сфері соціального забезпечення – це передбачені міжнародними актами параметри надання особам окремих видів соціального забезпечення, що мають для держави рекомендаційний або обов'язковий характер і реалізуються через національне законодавство. Стандарти передбачають мінімальні соціальні норми та нормативи, тобто обсяг конкретного виду матеріального забезпечення не може бути нижчим за обсяг, який зафіксований міжнародним актом [4, с. 65–66].

М.М. Шумило, надаючи власне визначення міжнародних соціальних стандартів, позначає його як соціальний мінімум, що встановлений міжнародними нормативно-правовими актами та є обов'язковим для країн-підписантів, наявність якого надає можливість непрацездатним особам реалізувати свої права та свободи у повному обсязі на рівні з працездатними [1, с. 243–244].

Слід погодитися з думкою Б.І. Сташківа та М.М. Шумила про те, що міжнародні соціальні стандарти це якісні та кількісні показники, нормативи або параметри, що сприяють їх закріпленню та гарантуванню, а не норма права, що є лише формою, яка закріплює міжнародні соціальні стандарти.

Цілком доречно В.Л. Костюк акцентує увагу на тому, що європейські соціальні стандарти є основоположним та фундаментальним видом міжнародних соціальних стандартів, які формуються під впливом нормотворчих повноважень уповноважених інституцій [5, с. 69].

Як слушно зазначає М.М. Шумило, одним із способів впровадження міжнародних соціальних стандартів є гармонізація національного законодавства з міжнародними нормативно-правовими актами. Вона проводиться кількома шляхами: пряме застосування після ратифікації; включення в текст законів; імплементація положень ратифікованих чи не ратифікованих актів за допомогою національного законодавства [1, с. 244].

Найважливішими для соціальних стандартів джерелами міжнародного права є: 1) Загальна декларація прав людини 1948 р.; 2) Міжнародний пакт про соціальні, економічні та культурні права 1966 р.; 3) Європейська соціальна хартія (переглянута) 1996 р.; 4) конвенції МОП. На цей час найактуальнішим є дослідження саме положень Конвенції № 102, адже її ратифікація висунула нагальну проблему забезпечення безпосереднього застосування її положень державними органами та судами.

Розділ II Конвенції № 102 передбачає надання медичної допомоги захищеним особам, коли їхній стан потребує медичного обслуговування профілактичного або лікувального характеру. Охоплювані ризики включають будь-який хворобливий стан, незалежно від його причини, а також вагітність, пологи та їх наслідки. Допомога охоплює щонайменше: а) у випадку хворобливого стану: 1) обслуговування лікарем загальної практики, включаючи візити додому; 2) обслуговування спеціалізованим лікарем стаціонарних або амбулаторних хворих у лікарнях та таке саме обслуговування, яке може надаватися поза лікарнями; 3) надання основних фармацевтичних засобів, які приписав лікар або інший кваліфікований практик; 4) госпіталізацію в разі необхідності. У випадку вагітності й пологів та їх наслідків допомога охоплює: 1) обслуговування до, під час та після пологів, що надається або лікарем, або кваліфікованою акушеркою, та 2) госпіталізацію в разі необхідності.

Відповідно до ст. 351 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» первинна медична допо-

мога – це медична допомога, що передбачає надання консультації, проведення діагностики та лікування найбільш поширених хвороб, травм, отруєнь, патологічних, фізіологічних (під час вагітності) станів, здійснення профілактичних заходів; направлення відповідно до медичних показань пацієнта, який не потребує екстреної медичної допомоги, для надання йому вторинної (спеціалізованої) або третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги; надання невідкладної медичної допомоги у разі розладу фізичного чи психічного здоров'я пацієнта, який не потребує екстреної, вторинної (спеціалізованої) або третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги. У статті 352 зазначеного нормативно-правового акту надається визначення вторинної медичної допомоги, що передбачає медичну допомогу, що надається в амбулаторних або стаціонарних умовах лікарями відповідної спеціалізації (крім лікарів загальної практики – сімейних лікарів) у плановому порядку або в екстрених випадках і передбачає надання консультації, проведення діагностики, лікування, реабілітації та профілактики хвороб, травм, отруєнь, патологічних і фізіологічних (під час вагітності та пологів) станів; направлення пацієнта відповідно до медичних показань для надання вторинної (спеціалізованої) медичної допомоги з іншої спеціалізації або третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги. Чинним законодавством також передбачено, що первинна та вторинна медичні допомоги надаються безоплатно, що відповідає вимогам Конвенції № 102.

Розділ III Конвенції № 102 передбачає надання допомоги у зв'язку з хворобою. Охоплюваний соціальний ризик включає спричинену хворобливим станом непрацездатність, яка зумовлює призупинення заробітку. Стаття 18 Конвенції № 102 передбачає, що вказана допомога надається протягом усієї тривалості охоплюваного ризику за винятком того, що вона може бути обмежена 26 тижнями для кожного випадку захворювання і не виплачується за перші три дні призупинення заробітку.

Водночас, відповідно до ч. 2 ст. 22 Закону України «Про загальнообов'язкове соціальне страхування», оплата перших п'яти днів тимчасової непрацездатності внаслідок захворювання або травми, не пов'язаної з нещасним випадком на виробництві, здійснюється за рахунок коштів роботодавця. Таким чином, зазначене положення чинного законодавства суперечить Конвенції № 102, оскільки допомога по тимчасовій непрацездатності повинна сплачуватися за рахунок Фонду соціального страхування України, починаючи з четвертого дня хвороби, а не з шостого. Водночас вказаним нормативно-правовим актом передбачено, що допомога надається за весь період до відновлення працездатності або до встановлення медико-соціальною експертною комісією інвалідності, за виключенням сезонних і тимчасових працівників. Слід лише зауважити, що відповідно до Інструкції про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність громадян, затвердженої Наказом МОЗ України від 13.11.2001 р. № 455, листок непрацездатності, що є підставою для виплати допомоги, надається на строк до чотирьох місяців, що, безумовно, є меншим, ніж 26 тижнів.

Розділ IV Конвенції № 102 передбачає надання допомоги по безробіттю. Охоплюваний соціальний ризик включає призупинення заробітку, як це визначається національним законодавством, спричинене неможливістю для захищеної особи, яка здатна і готова працювати, отримати роботу, що їй підходить. Стаття 24 встановлює, що допомога може не виплачуватися за період очікування протягом перших 7 днів у кожному

випадку призупинення заробітку. При цьому, відповідно до ч. 3 ст. 22 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», допомога по безробіттю виплачується з 8 дня після реєстрації застрахованої особи в установленому порядку в державній службі зайнятості.

Заслугує на увагу конкретизація у Конвенції МОП № 102 розмірів допомог, що виплачуються за рахунок соціального страхування, наприклад, у разі хвороби або на випадок безробіття (отримувач – чоловік з дружиною та двома дітьми) – 45% середньомісячної заробітної плати, у разі непрацездатності внаслідок трудового каліцтва і професійного захворювання та інвалідності – 50%, у зв'язку з вагітністю та пологами (отримувач – жінка) – 45%. При цьому ст. 67 Конвенції МОП № 102 передбачає, що загальна сума допомоги повинна бути достатньою для утримання родини бенефіціарія у здорових і гідних умовах життя. Вказані положення Конвенції вважаються виконаними, якщо загальна сума допомоги, що виплачується за відповідним розділом, перевищує щонайменше на 30 відсотків загальну суму допомоги.

З метою дотримання вищезазначеного соціального стандарту, на наш погляд, доцільним є запровадження механізму розрахунку допомог (пенсій) залежно від заробітку за весь період страхування, що забезпечує найбільш об'єктивну оцінку трудового вкладу застрахованої особи. Як відомо, більшість розвинених держав застосовують саме такий метод. Відповідно до п. 7 Порядку обчислення середньої заробітної плати (доходу, грошового забезпечення) для розрахунку виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2001 р. № 1266 розрахунковим періодом, за який обчислюється середня заробітна плата (дохід, грошове забезпечення), є 12 календарних місяців, що передують місяцю настання страхового випадку. Однак відповідно до вказаних умов кожен може штучно збільшити розмір допомоги, активно пропрацювавши лише протягом останнього року. Такий механізм, на нашу думку, не відтворює справжнього страхового внеску особи та не забезпечує дотримання принципу соціальної справедливості.

Враховуючи вищевикладене, слід зауважити, що сьогодні національне законодавство не відповідає вимогам, передбаченим Конвенцією № 102 у сфері соціального забезпечення. Головною проблемою міжнародних соціальних стандартів є те, що навіть за умови їх ратифікації чи імплементації немає гарантії їх дотримання, тобто відсутній досконалий механізм моніторингу та відповідальності держав за недотримання положень міжнародних актів [1, с. 247]. Таким чином, розвиток соціальної сфери та права соціального забезпечення (його окремих інститутів) в межах світових масштабів залежить не тільки від впливу ратифікованих міжнародних договорів, але й від створення конкретних правових механізмів, які дозволять реалізувати міжнародні норми і принципи [6, с. 66].

Висновки. Прихильність України до європейського вибору й відданість загальнолюдським цінностям можуть бути реалізовані лише на підставі послідовного формування демократичних засад суспільного розвитку, утвердження прав та свобод

людини і громадянина, побудови правової держави, становлення громадянського суспільства. Отже, чинне законодавство потребує подальшого вдосконалення з урахуванням міжнародних соціальних стандартів з метою забезпечення дієвості й ефективності права на соціальне забезпечення та створення такої системи соціального захисту, яка могла б швидко і якісно підняти рівень життя соціально незахищених верств населення і водночас не гальмувати розвиток економіки.

Література:

1. Шумило М.М. Міжнародні стандарти у сфері соціального захисту. Університетські наукові записки. 2012. № 3 (43). С. 243–249.
2. Москаленко О.В. Проблеми реалізації прав у сфері праці та соціального забезпечення. Право та інновації. 2014. № 4 (8). С. 132–141.
3. Юшко А.М., Швець Н.М. Міжнародні соціальні стандарти: навч. посіб. Харків: НУ«ЮАУ ім. Ярослава Мудрого» 2013. 121 с.
4. Сташків Б.І. Гарантії права на соціальне забезпечення: навчальне видання. Чернівці: ЧДПСТіП. 2011. 100 с.
5. Костюк В.Л. Європейські соціальні стандарти в контексті сучасної моделі джерел права соціального забезпечення: науково-теоретичний аспект. Наукові записки НаУКМА. 2018. Том 1. С. 68–73.
6. Москаленко О.В. Міжнародні стандарти у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування. Збірник наукових праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. 2012. Вип. 18. С. 61–67.

Зиноватная И. В. Международные стандарты в сфере социального обеспечения

Аннотация. Статья посвящена исследованию международных социальных стандартов, их правовой характеристике, а также анализу направлений их влияния на источники права социального обеспечения. Подробно исследованы гарантии, предусмотренные Конвенцией МОТ о минимальных нормах социального обеспечения от 28.06.1952 года № 102, и выявлены нормы действующего законодательства, которые противоречат международным социальным стандартам. Подчеркнута необходимость учета этих стандартов и создания конкретных механизмов, которые позволят реализовать международные нормы и принципы.

Ключевые слова: международные социальные стандарты, социальное обеспечение, социальные гарантии, пособие, пенсия.

Zinovatna I. International standards in the field of social security

Summary. The article is devoted to the study of international social standards, their legal characteristics and their impact on sources of social security law. Detailed safeguards under the Social Security (Minimum Standards) Convention ILO 1952 (No. 102) were examined and the norms of the current legislation were found to be in conflict with international social standards. The necessity of taking into account these standards and creating specific legal mechanisms that will allow implementation of international norms and principles will be emphasized.

Key words: international social standards, social security, social guarantees, benefits, pensions.

*Хренова Т. Ю.,
здобувач кафедри цивільного та господарського права
Донецького юридичного інституту МВС України*

УМОВИ ПРИЗНАЧЕННЯ ЖИТЛОВИХ СУБСИДІЙ: СЬОГОДЕННЯ

Анотація. У цій статті проаналізовано умови призначення житлових субсидій нині. Зроблено висновок, що, незважаючи на рішучі кроки Уряду в напрямі підвищення адресності й ефективності програми житлових субсидій, постійного вдосконалення законодавства у цій царині, механізм субсидіювання все ж не бездоганний.

Ключові слова: пільгове забезпечення, соціальна підтримка, житлова субсидія, адресність, безповоротність отримання.

Постановка проблеми. Гідне пільгове забезпечення є одним із найважливіших пріоритетів сучасної соціально-правової держави з розвинутою ринковою економікою. Кожна цивілізована держава здійснює політику, спрямовану на створення системи соціального забезпечення та охорони здоров'я, працевлаштування населення, підтримку малозабезпечених громадян, недопущення соціальних конфліктів і потрясінь у суспільстві тощо [1, с. 49]. Субсидія як різновид правової пільги виступає юридичним засобом, за допомогою якого в державі створюється специфічний правовий режим, котрий характеризується створенням умов для задоволення інтересів певних категорій осіб у більш сприятливому режимі. Система надання субсидій в Україні діє вже 23 роки. Проте масовості це явище набуло три роки тому після радикального підняття тарифів, у результаті чого кожне друге домогосподарство країни стало не в змозі оплачувати рахунки за житлово-комунальні послуги самостійно, а кількість субсидіантів зростає.

Нині програма житлових субсидій залишається головним механізмом соціального захисту населення в умовах підвищення цін і тарифів на житлово-комунальні послуги.

Питанню житлової субсидії приділяли увагу у своїх дослідженнях як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, зокрема А.М. Бабич, Е.Н. Єгоров, Е.Н. Жильцов, Н.А. Кричевський, В.Д. Роїк, А. Армак, У. Беверидж, Л. Ерхард, Дж. М. Кейнс, П. Куусі, Х. Ламперт, Е. Мейо, Л. Рістов, В. Репке та ін.

Мета статті – проаналізувати та зробити висновки щодо умов призначення житлових субсидій нині.

Вклад основного матеріалу дослідження. В умовах політичної нестабільності, кризової економіки, соціальної напруги субсидії, як правові засоби диференціації у механізмі правового регулювання нашої держави, відіграють важливу роль, посідають одне із центральних місць. Головне їх призначення – соціальна підтримка певних категорій громадян, які тимчасово опинилися у важкому економічному становищі. Соціальна підтримка (підклубання) – це система заходів з матеріального забезпечення за рахунок державного та місцевого бюджетів та інших джерел фінансування громадян, які не набули з різних причин юридичного права на пенсії та інші види допомог, але потребують соціальної допомоги і не можуть самостійно вийти зі скрутного становища [2, с. 322]. Надання соціальної підтримки здійснюється на таких засадах: адресність надан-

ня; доступність отримання; гуманність у визначенні критеріїв допомоги; цільове використання коштів, передбачених для подання соціальної підтримки; надання соціальної допомоги на підставі встановлених законом соціальних стандартів; безповоротність соціальної підтримки [3, с. 30].

За законодавством України право на отримання житлової субсидії, адресної безготівкової допомоги держави мають сім'ї, чий витрати на оплату житлово-комунальних послуг (у межах установлених норм споживання та з урахуванням пільг) перевищують розмір обов'язкового відсотка платежу.

У зв'язку зі змінами, що відбулися протягом останнього року, умови призначення житлових субсидій суттєво змінилися. Так, 27 квітня 2018 р. Кабінет Міністрів України Постановою № 329 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України та визнання такою, що втратила чинність, постанови Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2016 р. № 1022» [4] було внесено зміни до порядку надання пільг та субсидій на оплату житлово-комунальних послуг. Цим нормативно-правовим актом було затверджено нову редакцію «Положення про порядок призначення та надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива», яке тепер має назву «Положення про порядок надання житлових субсидій».

Відповідно до Положення житлові субсидії призначаються за наявності різниці між розміром плати за житлово-комунальні послуги та/або скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива, за абонентське обслуговування для споживачів комунальних послуг, що надаються у багатоквартирних будинках за індивідуальними договорами, внесків за встановлення, обслуговування та заміну вузлів комерційного обліку, внеску/платежу об'єднанню на оплату витрат на управління багатоквартирним будинком у межах соціальної норми житла, соціальних нормативів житлово-комунальних послуг, скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива, витрат на управління багатоквартирним будинком і розміром обов'язкового відсотка платежу, визначеного в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

В окремих випадках за рішеннями комісій, утворених районними, районними у містах Києві і Севастополі держадміністраціями, виконавчими органами міських, районних у містах (у разі їх утворення) рад житлові субсидії непрацездатним непрацюючим особам, які проживають самі, можуть призначатися на норму, яка перевищує встановлену законодавством соціальну норму житла. Відповідно до розглядуваного Положення до таких осіб належать: а) особи, які не досягли повноліття (18 років); б) громадяни, які отримують пенсію за віком або по інвалідності; в) громадяни, які отримують державну соціальну допомогу особі, яка не має права на пенсію, та особам з інвалідністю; г) громадяни, які отримують тим-

часову державну соціальну допомогу непрацюючій особі, яка досягла загального пенсійного віку, але не набула права на пенсійну виплату.

У разі призначення житлової субсидії особам, доходи яких враховуються під час призначення житлової субсидії, пільги з оплати житлово-комунальних послуг, витрат на управління багатоквартирним будинком, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива не нараховуються протягом періоду отримання житлової субсидії, крім випадку, коли пільговиками є члени сім'ї особи зі складу домогосподарства, які не проживають за адресою домогосподарства.

Указаним Положенням було розширено перелік умов, коли домогосподарство право на субсидію не має, житлова субсидія не призначається (зокрема, на наступний період):

- сім'ям, які більше 2 місяців мають борги за оплату житлово-комунальних послуг. Зокрема, структурним підрозділом з питань соціального захисту населення отримано інформацію про наявність простроченої понад два місяці заборгованості з оплати житлово-комунальних послуг, загальна сума якої перевищує 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян на день звернення за призначенням житлової субсидії (340 грн);

- безробітним працездатного віку, які не стоять на обліку в центрі зайнятості;

- власникам квартир, площа яких перевищує 120 кв. м, і будинків площею понад 200 кв. м (крім дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей, а також сімей, в яких не менше року проживають троє і більше дітей з урахуванням тих, над якими встановлено опіку чи піклування);

- власникам автомобілів преміум-класу, вік яких менше 5 років. Але якщо це бюджетна машина, до того ж взята в розстрочку, її власник може розраховувати на субсидію, це має вирішувати спеціальна комісія. При цьому не враховуються транспортні засоби, одержані безоплатно чи придбані на пільгових умовах через структурні підрозділи з питань соціального захисту населення, зокрема за рахунок грошової допомоги на придбання автомобіля. Наявність (відсутність) у власності або володінні зазначених осіб транспортних засобів зазначається у декларації про доходи і витрати осіб, які звернулися за призначенням житлової субсидії. Якщо право власності або володіння на транспортний засіб набуто під час отримання житлової субсидії громадянин, якому призначено житлову субсидію, протягом 30 календарних днів зобов'язаний повідомити про це;

- покупцям земельних ділянок, квартир та інших цінних речей вартістю понад 50 тис. гривень, які придбали це майно протягом 12 місяців перед зверненням за субсидією;

- орендодавцям, які не декларують дохід від зданих квартир. Крім цього, за ухилення від податків їм ще можуть виписати 34 тисячі гривень штрафу;

- тим, хто працює за кордоном або часто відпочиває за межами країни. Але це не стосується службового відрядження, лікування або навчання за умови підтвердження відповідними документами.

Уперше за історію існування програми житлових субсидій право на отримання житлової субсидії нарівні із громадянами України набули також іноземці та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України та мешкають у житлових приміщеннях (будинках).

Зазвичай субсидія призначається одному із членів домогосподарства, який зареєстрований і фактично мешкає у житло-

вому приміщенні (будинку). В окремих випадках (за рішенням комісії) субсидія може призначатися:

- орендарю, тобто особі, яка не зареєстрована в житловому приміщенні (будинку), але фактично мешкає у ньому на підставі договору найму (оренди) житла. Так, орендарям житлового приміщення (будинку) житлова субсидія призначається за наявності договору найму (оренди) житла з місяця звернення до дати закінчення опалювального (неопалювального) сезону, але не більше ніж до кінця місяця, в якому закінчується строк дії договору найму (оренди) житла. На наступний строк житлова субсидія призначається за особистим зверненням орендаря;

- індивідуальним забудовникам, будинки яких не прийняті в експлуатацію, але яким нараховується плата за житлово-комунальні послуги;

- внутрішньо переміщеним особам, які не зареєстровані в житловому приміщенні (будинку), але фактично мешкають у ньому без укладеного договору найму (оренди) житла. При цьому їм треба тільки подати заяву та декларацію про доходи.

Слід зазначити, що особи, старші 60 років, яким у зв'язку із недостатнім страховим стажем не призначено пенсію або один із вищезазначених видів державної соціальної допомоги, не можуть претендувати на призначення субсидії на понаднормову площу житла.

Якщо раніше до уваги бралися лише особи, які зареєстровані в домогосподарстві, на яке призначається субсидія, то відтепер у разі призначення субсидії будуть враховуватися доходи та майновий стан усіх членів сім'ї (відповідно до ст. 3 Сімейного кодексу України [5]) сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно. Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає. Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства) всіх осіб, які зареєстровані в домогосподарстві.

17 жовтня 2018 р. Урядом були внесені деякі зміни до порядку призначення житлових субсидій населенню [6], які застосовуються з 1 жовтня 2018 р.

По-перше, розширено напрями використання субсидії – житлові субсидії тепер будуть надаватися також на оплату внесків за встановлення, обслуговування та заміну вузлів комерційного обліку, за абонентське обслуговування для споживачів комунальних послуг, що надаються у багатоквартирних будинках за індивідуальними договорами.

По-друге, розширено перелік осіб, яким субсидія може надаватися:

- на понаднормову площу, яка не може перевищувати більш як на 30% соціальну норму житла, громадянам: 1) які отримують пенсію у зв'язку з втратою годувальника; 2) які досягли пенсійного віку і отримують пенсію за вислугою років; 3) які отримують державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю;

- громадянам, які працюють за кордоном і сплачують там ЄСВ, що підтверджується документально (субсидію в Україні домогосподарство, де зареєстрована така особа, має змогу отримати на загальних умовах);

– робітникам, якщо ЄСВ не сплачується з вини роботодавця;
– студентам, які мешкають у гуртожитку (у розрахунок розміру субсидії доходи батьків не враховуються у разі призначення субсидії студентам, які зареєстровані в гуртожитку за місцем навчання).

По-третє, гранична загальна площа житлового приміщення, на яку призначається субсидія, змінюється на опалювальну площу – житлова субсидія призначається, якщо опалювана площа житлового приміщення не перевищує 120 кв. метрів для квартир у багатоквартирному будинку та 200 кв. метрів для індивідуальних будинків.

По-четверте, за рішенням комісії субсидія може бути призначена у житлових приміщеннях (будинках), на які оформлено два і більше окремих особових рахунків, за умови, що опалювана площа частини житлового приміщення кожного домогосподарства, на яку призначається субсидія, не перевищує 120 кв. метрів для квартири, 200 кв. метрів для індивідуального будинку. Також субсидія також може бути призначена за особливих умов, зокрема, коли: а) особа або інші члени домогосподарства надають соціальні послуги, перебувають у місцях позбавлення волі; б) члени домогосподарств є алко- або наркозалежними, що підтверджується довідкою від лікаря; в) особа мала суму середньомісячної нарахованої заробітної плати менше від розміру мінімальної заробітної плати не більше ніж на 10 відсотків за умови сплати ЄСВ.

При цьому особи, які мають заборгованість по сплаті аліментів, не матимуть субсидії, зокрема вона не призначатиметься, якщо у складі домогосподарства або у складі сім'ї члена домогосподарства є особи, які, за даними Єдиного реєстру боржників, мають заборгованість за виконавчими провадженнями про стягнення аліментів понад 3 місяці (крім осіб, які є алко- або наркозалежними, що підтверджується довідкою від лікаря).

Висновки. Проаналізувавши умови призначення житлових субсидій нині, можемо зробити певні висновки. Зокрема, незважаючи на рішучі кроки Уряду в напрямі підвищення адресності й ефективності програми житлових субсидій, постійного вдосконалення законодавства у цій царині, механізм субсидювання все ж не бездоганний: а) соціальна підтримка населення, що здійснюється шляхом надання житлових субсидій, є надмірно складною й непрозорою; б) відсутній системний нормативно-правовий акт, який універсально встановлював би підстави, перелік суб'єктів, види та механізм надання такого виду пільг, при цьому наявні нормативно-правові акти містять низку проблемних моментів; в) головна мета Уряду – підтримка малозабезпеченого населення, виконується не повною мірою;

г) у результаті підвищення тарифів на оплату житлово-комунальних послуг населення, навіть використовуючи субсидії, змушене сплачувати величезні рахунки. Тому головна ціль держави – покращення економічного становища населення – сьогодні фактично не досягнута.

Література:

1. Бойченко Г.М. Особливості правового регулювання пільгового забезпечення працівників в умовах ринкової економіки: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Луганськ, 2009. 199 с.
2. Прилипка С.М. Предмет права соціального забезпечення: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2007. 382 с.
3. Право соціального забезпечення в Україні: підручник / за заг. ред.: С.М. Прилипка, О.М. Ярошенка. Харків: Вид-во «ФІНН», 2009. 434 с.
4. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України та визнання такою, що втратила чинність, постанови Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2016 р. № 1022: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.04.2018 р. № 329. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-2018-%D0%BF> (дата звернення: 08.10.2018)
5. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21–22. Ст. 135.
6. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.10.2018 р. № 841. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-vnesennya-zmin-do-deyakih-87>

Хренова Т. Ю. Умовия назначенія жилищных субсидий на сегодняшний день

Аннотация. В данной статье проанализированы условия назначения жилищных субсидий на сегодняшний день. Сделан вывод, что, несмотря на решительные шаги правительства в направлении повышения адресности и эффективности программы жилищных субсидий, постоянного совершенствования законодательства в этой области, механизм субсидирования все же не безупречен.

Ключевые слова: льготное обеспечение, социальная поддержка, жилищная субсидия, адресность, безвозвратность получения.

Khrenova T. Terms of the purpose of housing subsidies: present

Summary. This article analyzes the conditions for the appointment of residential subsidies to date. It was concluded that, despite the Government's decisive steps towards increasing the targeting and effectiveness of the housing subsidy program, and the ongoing improvement of legislation in this area, the subsidy mechanism is still not flawless.

Key words: privileged support, social support, housing subsidy, targeting, ir retrievable reception.

*Щербяк Ю. В.,**аспірант кафедри цивільного, господарського та екологічного права
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»*

ЗЕМЕЛЬНА ДІЛЯНКА ЯК ОСОБЛИВИЙ І САМОСТІЙНИЙ ОБ'ЄКТ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Анотація. У статті автор розмежовує поняття «земля» та «земельна ділянка», обґрунтовує визначення земельної ділянки та категорії майна, вказує на доцільність ширшого розуміння функцій земельної ділянки, таких як адміністративна, культурна, історична, економічна, екологічна. Автор вносить нове розуміння земельної ділянки як динамічної субстанції, яка змінюється у процесі її використання. Зазначає, що формування земельної ділянки має технічну та юридичну сторони. До технічної сторони належить процес рекультиваци: наведення відповідного ґрунту, планування; біологічний етап – коли земельна ділянка зазнає насичення добривами тощо. Лише після цього можна говорити, що земельна ділянка сформована. У процесі використання земельна ділянка зазнає змін відповідно до потреб користувача, власника. У статті автор доходить висновку, що формування вектора розвитку земельних відносин на державному рівні має відбуватися у контексті сприйняття земельної ділянки як особливої, поліфункціональної, динамічної категорії.

Ключові слова: земля, земельна ділянка, перехід прав на земельні ділянки, об'єкт земельних правовідносин.

Постановка проблеми. У процесі реформування земельних відносин важливим є розуміння природи та цінності земельної ділянки як частинки такого ресурсу, як земля; їх місця у житті людини та ролі для людства у сучасності та в майбутньому. Наявне сприйняття у законодавстві земельної ділянки як майна зводить роль цього ресурсу. Такий підхід не стимулює землекористувачів та землевласників до підвищення якості земельної ділянки, її перспективного використання, а лише спрямовує на досягнення економічної ефективності користування. Такі наукові напрацювання можуть бути використанні в процесі кодифікації правових форм переходу права власності на земельні ділянки.

Завданням цієї статті є розширення розуміння земельної ділянки як динамічної субстанції, яка трансформується у процесі її використання відповідно до потреб та розуміння її власника (користувача) та необхідності відображення природи земельної ділянки у законодавстві задля забезпечення конституційної норми, яка передбачає, що земля є основним національним багатством.

Метою статті є формулювання юридичних та ціннісних підходів у розумінні земельної ділянки як об'єкта земельних правовідносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. У правовій літературі існує дискусія стосовно визначення земельної ділянки як речі, майна. Стаття 181 ЦК України прямо відносить земельні ділянки до нерухомих речей, а отже, до майна. З етимологічної точки зору слово «майно» походить від дієслова «мати» (володіти). Тобто майно – це те, що можна мати, чим можна володіти. Безумовно, володіти можна і земельною ділянкою.

Дослідженню земельної ділянки як об'єкта права власності приділив увагу професор І.І. Каракаш. Так, автор зазначає, що земля як об'єкт права власності може розглядатися у різних аспектах, зокрема як об'єкт землеустрою, об'єкт охорони і захисту прав землевласників, об'єкт відшкодування заподіяних збитків власникам [10].

На думку О.Г. Бондаря, який спеціально досліджував землю як об'єкт права власності, «земельна нерухомість не має принципово важливих особливостей, що дає змогу відокремити її від речей, і може розглядатися як різновид нерухомого майна». Він доходить висновків про більшу прийнятність вживання терміна «земельна нерухомість» [1].

Позицію віднесення землі до об'єктів нерухомого майна висловив проф. В.В. Носік, який вказує, що земля є нерухомістю внаслідок об'єктивних факторів, незалежно від розміщення на ній іншого майна [9].

На думку авторів Науково-практичного коментаря Земельного кодексу України А.М. Мірошніченка, Р.К. Марусенка, земельна ділянка – це специфічний різновид майна. Такий підхід сформульовано авторами, спираючись на етимологію слова «майно», що походить від дієслова «мати», «володіти». Автори зазначають, що майно – це те, що можна мати, чим можна володіти [4].

На протипагу висловленням думкам учених академік В.І. Андрейцев вважає, що земля та земельні ділянки невідповідно віднесено до майнових, речових об'єктів та, відповідно, до речового права. За такого підходу не взято до уваги ту важливу обставину, що з точки зору предметів та явищ, які оточують людину, такі блага за своїм походженням можуть бути віднесені до матеріальних або духовних благ. Земля, як зазначає автор, безумовно, є матеріальним об'єктом природного походження, яка з точки зору еколого-економічної оцінки належить до природних ресурсів, а не до категорії речей як об'єктів матеріального виробництва, які виступають водночас об'єктами цивільних правовідносин, зокрема речового обміну і відповідного правового регулювання [3].

Н.І. Титова доводить, що під визначення речі (майно) не може підпадати земля у розумінні частки навколишнього середовища, оскільки вона, не будучи індивідуалізованою, не може бути об'єктом цивільних прав та обов'язків. Вчена зазначає, що нерухомість майна в цивілістичному аспекті є відносною, а нерухомість землі абсолютною, землі існують об'єктивно, незалежно від впливу людини на протипагу майну, виникнення та існування якого залежить від людини [2].

Земельний кодекс України визначає об'єкти правовідносин, під якими згідно з частиною 3 статті 2 розуміються землі у межах території України, земельні ділянки та права на них, зокрема на земельні частки (паї).

Земельний кодекс України дає визначення земельної ділянки, але це визначення стосується тих земельних ділянок, які

набуваються, коли земельна ділянка як така, із відповідним складом різноманітних ґрунтів та відповідними межами переходить до громадян, але земельна ділянка (її ландшафт, склад, насадження, будівлі на ній) формується у процесі використання. Має місце перманентний процес формування земельної ділянки. Це не управлінські дії з оформлення земельної ділянки, з відповідним кадастровим номером, а формування структури земельної ділянки. Формування земельної ділянки має технічну та юридичну сторони. До технічної сторони належить процес рекультивативної: наведення відповідного ґрунту, планування; біологічний етап – коли земельна ділянка зазнає насичення добривами тощо. Лише після цього можна говорити, що земельна ділянка сформована. Сформована у структурному плані: зонування. У процесі використання земельна ділянка зазнає змін відповідно до потреб користувача, власника. Це включається до категорії формування земельної ділянки та впливу людини на цей процес. Економічна оцінка залежить від проходження такого процесу формування. Ми доходимо до того, що земельна ділянка набуває характеристики земельного ландшафту. Земельна ділянка залишається як матеріальна основа, але змінюється з точки зору характеру, оскільки змінюються функції, які вона набуває в процесі використання. Цей процес є свідомим та цілеспрямованим. Таким чином, крім конфігурації, у земельній ділянці все може змінюватись і навіть цільове призначення. Таким чином, має місце трансформація у природі земельної ділянки як об'єкта права, трансформація відповідно до вимог та потреб власника та у межах приписів земельного законодавства.

У процесі використання земельна ділянка може змінювати свій правовий режим. Характеристика земельної ділянки змінюється, вона набуває нових якостей та споживчих властивостей задля задоволення інтересів власника. Таким чином, така земельна ділянка з точки зору економічної оцінки може перевищувати свою первісну вартість.

Вважаємо, що це має бути новий підхід у земельному праві та законодавстві. Водночас земельний кодекс не реагує на такі зміни. Отже, постає запитання: як оцінити культурне, рекреаційне, оздоровче призначення земельної ділянки? Така земельна ділянка як об'єкт має вже соціальне значення. Чинний Земельний кодекс України не враховує усього матеріального, що на земельній ділянці є.

У такому аспекті ми говоримо про земельну ділянку як матеріальну основу територіального простору та певного ландшафту. Тому земельна ділянка перетворюється на біологічний комплекс, який сприяє якості життя та безпеки людини.

Земельна ділянка не є статичною категорією, вона постійно змінюється залежно від потреб, творчості, життєдіяльності власника та перетворюється на новий об'єкт з точки зору виконуваних земельною ділянкою функцій.

За такого підходу земельна ділянка з об'єкта земельного права стає об'єктом екологічного права.

В юридичній літературі існує неоднозначний підхід до визначення об'єктів земельних правовідносин.

Академік В.І. Андрейцев вважає, що у реальних земельних правовідносинах виступають землі як конкретні категорії земель України, перелік яких ЗК України визнав вичерпним без достатніх формально-юридичних та реальних умов використання, відтворення та охорони, обмеживши їх земельно-правовий режим та належність реальним суб'єктам. Категорія

«земля» – законодавчо легалізоване узагальнене поняття. Про диференційовані об'єкти земельних правовідносин правильно говорити «землі України», тобто такі, які становлять національне багатство, що характеризує матеріальну основу формування та функціонування української нації і суспільства, здійснення суверенних прав українського народу, функціонування держави, її територіальної цілісності, суверенітету, національної безпеки, встановлення та реалізації адміністративно-територіального поділу країни [5].

Конституційне закріплення правової категорії «основне національне багатство» зумовлює визнання землі як особливого об'єкта правового регулювання, встановлення специфічного правового режиму з урахуванням її поліфункціонального призначення в життєдіяльності нації та формування і розвитку українського суспільства, індивідуалізації та виокремлення із системи інших об'єктів національного багатства, інтеграції та диференціації відповідних земельних правовідносин та їх правового опосередкування на рівні самостійного законодавчого акта, в цьому разі ЗК України [6].

Отже, земля, на думку академіка В.І. Андрейцева, може розглядатися як інтегрований та диференційований об'єкт, що зумовлює доцільність подальшої правової регламентації.

Російський учений Ю.Г. Жариков відносить до об'єктів земельного права індивідуально визначену земельну ділянку, щодо якої виникають земельні відносини. У сфері державного управління об'єктом земельних відносин може бути увесь земельний фонд у цілому, його складники у межах кордонів суб'єктів держави, адміністративно-територіальних громад, окремі ділянки [7].

Українські правознавці О.О. Погрібний та О.М. Пашенко вважають, що об'єктами земельних правовідносин є землі в межах території України, індивідуально визначені земельні ділянки, земельні частки (паї) та права на них.

Професор Н.І. Титова звертала увагу на те, що термін «землі» правильно вживається у земельному законодавстві як елемент природного середовища, що перебуває в органічному взаємозв'язку з іншими його елементами (вода, ліси, атмосферне повітря тощо), на відміну від терміна «земля» [8].

На наш погляд, земля не виступає об'єктом переходу права власності громадян, а лише земельні ділянки, на які спрямовується інтерес фізичної та юридичної особи та стосовно яких встановлюється їх земельна правосуб'єктність і оформляється відповідний юридичний титул – право власності чи право користування.

Підтвердженням цього є норми ЗК України, які у визначенні правових форм переходу права власності використовують категорію «земельні ділянки»: стаття 118 «Порядок безоплатної приватизації земельних ділянок громадянами»; стаття 119 «Набуття права на земельну ділянку за давністю користування (набувальна давність)»; стаття 120 «Перехід права власності на земельну ділянку при переході права на житловий будинок, будівлю або споруду»; стаття 127 «Продаж земельних ділянок державної чи комунальної власності або прав на них»; стаття 127 «Продаж земельних ділянок державної чи комунальної власності або прав на них»; стаття 131 «Набуття права власності на земельні ділянки на підставі інших цивільно-правових угод»; стаття 134 «Обов'язковість продажу земельних ділянок державної чи комунальної власності або прав на них на конкурентних засадах» (земельних торгах); стаття 140 «Підстави припинення

права власності на земельну ділянку»; стаття 142 «Добровільна відмова від права власності або права постійного користування земельною ділянкою»; стаття 146 «Викуп земельних ділянок для суспільних потреб»; стаття 148 «Конфіскація земельної ділянки»; стаття 149 «Порядок вилучення земельних ділянок».

Формування вектора розвитку земельних відносин на державному рівні має відбуватися у контексті сприйняття земельної ділянки як особливої, поліфункціональної категорії. Земельна ділянка виконує важливі культурну, історичну, економічну, екологічну функції, є динамічною у процесі її використання та перебуває у перманентному процесі правової трансформації.

Висновки. На підставі викладеного можна зробити такі висновки.

По-перше, земельна ділянка – це територіально та юридично визначений природний простір із зазначеною межею використання, відтворення та охорони титулованого власника на неї щодо визначення її цільової експлуатації та переходу прав до іншого суб'єкта власності.

По-друге, правовий режим земельної ділянки визначається земельно-правовою документацією, цільовим використанням та можливістю власника щодо поліпшення структури, розташування на ній об'єктів майново-господарського призначення з метою задоволення його інтересів та відповідно до кадастрового використання у структурі земель відповідної категорії.

По-третє, цільове використання земельної ділянки мусить мати мобільний характер відповідно до потреб та інтересів власника з можливістю зміни характеру її використання та юридичного оформлення кадастрової документації.

По-четверте, земельна ділянка – це різновид природного ресурсу, що належить фізичній або юридичній особі на відповідному юридичному титулі з можливістю переходу до іншого суб'єкта відповідно до процедур, регламентованих Земельним кодексом України та прийнятих на його розвиток інших актів законодавства.

По-п'яте, держава (відповідно до Конституції України) зобов'язалася гарантувати власнику земельної ділянки захист його прав у встановленому законодавством порядку щодо відчуження земельної ділянки та переходу прав на неї іншому власнику, якщо інше не встановлене Земельним кодексом України.

Література:

1. Бондар О.Г. Земля як об'єкт права власності за земельним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: за спеціальністю 12.00.06. Київ, 2005. 22 с.
2. Земельне право України / М.В. Шульга, Г.В. Анасімова, Н.О. Бажай, А.П. Гетьман. Київ, 2004. 368 с.
3. Організаційно-правові проблеми розвитку аграрного та земельного ринків в Україні: тези доповідей і наукових повідомлень на науково-практичній конференції (8 липня 2003 р.). Київ, 2004. 129 с.
4. Земельний кодекс України: наук.-практ. коментар / А.М. Мірошніченко, Р.І. Марусенко. Київ, 2016. 496 с.
5. Андрейцев В.І. Земельне право і законодавство суверенної України: актуальні проблеми практичної теорії. Київ, 2007. 445 с.
6. Андрейцев В.І. Суверенній Україні – нову земельну Конституцію (концептуальні підходи до підготовки проекту Кодексу законів про землю). Право України. 1999. № 8. С. 58–65.

7. Земельне право / за ред. В.І. Семчика, П.Ф. Кулиничка. Київ, 2001. 424 с.
8. Титова Н. Землі як об'єкт правового регулювання. Право України. 1998. № 4. С. 12.
9. Право власності в Україні: навч. посібник. / за заг. ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. Київ, 2000. 816 с.
10. Каракаш І.І. Право власності на природні об'єкти та їх ресурси в Україні. Одеса, 2017. 436 с.

Щербяк Ю. В. Земельный участок как особый и самостоятельный объект земельных правоотношений

Аннотация. В статье автор исследует разграничение понятий «земля» и «земельный участок», обоснованность отнесения в законодательстве Украины «земельного участка» к категории имущества. Указывает на целесообразность широкого восприятия функций земельного участка, таких как административная, культурная, историческая, экономическая, экологическая, другие. Автор вносит новое понимание «земельного участка» как динамической субстанции, которая меняется в процессе ее использования. Отмечает, что формирование земельного участка имеет техническую и юридическую стороны. К технической стороне можно отнести процесс рекультивации: навозение соответствующей почвы, планирование; биологический этап – когда земельный участок насыщается минеральными удобрениями.

Только после этого можно говорить, что земельный участок сформирован. В процессе использования земельный участок меняется в соответствии с требованиями пользователя, собственника. В статье автор приходит к выводу, что формирование вектора развития земельных отношений на государственном уровне должно происходить через призму восприятия земельного участка как особой, полифункциональной, динамической субстанции.

Ключевые слова: земля, земельный участок, переход прав на земельный участок, объект земельных правоотношений.

Sherbyak J. Land as a special object of land relations

Summary. In the article, the author explores the distinction between the concepts of “land” and “land plot”, the validity of attributing in the legislation of Ukraine “land” to the category of property. Indicates the feasibility of a broad perception of the functions of the land such as administrative, cultural, historical, economic, ecological, and others. The author introduces a new understanding of the “land plot” as a dynamic substance that changes during its use. Notes that the formation of the land has a technical and legal aspects. The technical side can be attributed reclamation process: the introduction of appropriate soil planning; biological step – when the land is saturated with mineral fertilizers.

Only after that we can say that the land plot is formed. In the process of using the land plot changes accordingly to the requirements of the user, the owner. In the article the author comes to the conclusion that the formation of the vector of development of land relations at the state level should occur through the prism of the perception of the land as a special, polyfunctional, dynamic substance.

Key words: land, land plot, transfer of land rights, object of land legal relations.

Тихонова О. В.,
доктор юридичних наук,
професор кафедри забезпечення фінансової безпеки
та фінансового розслідування
Національної академії внутрішніх справ

ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ БЮДЖЕТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню окремих питань кримінальної відповідальності за порушення бюджетного законодавства України. Детально розглянуті форми об'єктивної сторони злочину, відповідальність за скоєння якого передбачена ст. 210 КК України. Встановлено особливості кваліфікації за ч. 1 ст. 210 КК України у разі вчинення певних діянь. Визначено недоліки формулювання ст. 210 КК України та запропоновано шляхи їх усунення.

Ключові слова: злочин, порушення бюджетного законодавства, нецільове використання бюджетних коштів, кримінальна відповідальність, неправомірне надання кредитів з бюджету, здійснення неправомірних видатків бюджету.

Постановка проблеми. На сучасному етапі фінансова система – самостійний сегмент економіки з величезним потенціалом. Від її належного функціонування залежить ефективність виконання державою своїх функцій, стабільність суспільства та добробут населення країни. Суттєвим складником фінансової системи є бюджетна система, яка концентрує публічні фінанси. Безпеку бюджетної системи від протиправних посягань забезпечує велика кількість суб'єктів, серед яких – Держаудитслужба України, Державна казначейська служба України, представники правоохоронних органів тощо. Водночас вона приваблює увагу багатьох злочинців, що робить її особливим об'єктом кримінально-правової охорони з боку держави. Одна з норм Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України) передбачає кримінальну відповідальність за порушення бюджетного законодавства – ст. 210 КК України «Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням, пов'язаним з кримінальною відповідальністю за порушення бюджетного законодавства, у своїх наукових дослідженнях приділяли увагу П. Андрушко, М. Бажанов, Ю. Баулін, П. Берзін, Р. Волинець, О. Гладун, Н. Гуторова, Ю. Дорохіна, О. Дудоров, М. Мельник, Н. Навроцький, О. Перепелиця, В. Руфанова, І. Сікорська, В. Сташис, Р. Степанюк, Є. Стрельцов, В. Тацій, П. Фріс, М. Хавронюк, О. Шиян та інші. Проте окремі аспекти досліджуваної проблематики залишаються невисвітленими.

Метою статті є висвітлення окремих особливостей диспозиції ст. 210 КК України та розроблення пропозицій щодо її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Диспозиція ст. 210 КК України побудована таким чином, що в ній описані три форми об'єктивної сторони, у якій можливе вчинення діяння, відповідальність за яке передбачена у зазначеній нормі. Об'єктивна

сторона досліджуваного злочину характеризується вчиненням однієї з таких альтернативних суспільно небезпечних дій:

- нецільове використання бюджетних коштів;
- здійснення видатків бюджету без встановлення бюджетних призначень;
- здійснення видатків бюджету з їх перевищенням всупереч Бюджетному кодексу України (далі – БК України) чи закону про Державний бюджет України на відповідний рік;
- надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень;
- надання кредитів з бюджету з їх перевищенням всупереч БК України чи закону про Державний бюджет України на відповідний рік.

Скоєння зазначеного злочину у формі бездіяльності, беручи до уваги закріплені законодавцем вказівки на активну форму поведінки винного «використання... коштів», «здійснення видатків...», «надання кредитів...», виключається.

Під нецільовим використанням бюджетних коштів, як визначено у ст. 19 БК України, слід розуміти витрачання на цілі, що не відповідають: бюджетним призначенням, встановленим законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет); напрямом використання бюджетних коштів, визначеним у паспорті бюджетної програми (у разі застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі) або в порядку використання бюджетних коштів; бюджетним асигнуванням (розпису бюджету, кошторису, плану використання бюджетних коштів).

Своєю чергою нецільове використання бюджетних коштів, як зазначає О. Дудоров, може набувати вигляду: а) фінансування за рахунок бюджетних коштів тих видатків, які не передбачені видатковими статтями затвердженого бюджету (наприклад, спрямування бюджетних коштів на придбання різноманітних активів – валюти, цінностей, іншого майна з метою отримання прибутків та (або) наступного продажу, здійснення за рахунок бюджетних коштів внесків до статутних фондів господарських товариств або надання благодійної допомоги); б) використання бюджетних коштів, що мали цільове спрямування, з іншою метою, тобто фінансування одних видатків за рахунок інших статей видатків (наприклад, фінансування виробництва за рахунок коштів, призначених для виплати заробітної плати; використання на утримання державних органів коштів, виділених на фінансування заходів у сфері освіти; витрачання бюджетних коштів, виділених для усунення аварії на шахті та надання допомоги сім'ям загиблих, на погашення банківських кредитів та заборгованості з виплати заробітної плати) [1, с. 626].

Розглядаючи зазначену форму прояву, слід звернути увагу на необхідність вирізняти видатки, що становлять Державний

бюджет України від видатків, що становлять резервний фонд бюджету, який згідно зі ст. 24 БК України формується для здійснення непередбачених видатків, що не мають постійного характеру і не могли бути передбачені під час складання проекту бюджету. Порядок використання коштів з резервного фонду бюджету визначається Кабінетом Міністрів України [2]. БК України розрізняє нецільове використання бюджетних коштів і порушення вимог закону щодо виділення коштів з резервного фонду бюджету, у зв'язку з чим у разі фінансування заходів, які згідно з п. 7 Порядку використання коштів резервного фонду бюджету, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 березня 2002 р. № 415, не можуть фінансуватися за рахунок коштів резервного фонду, варто за наявності на те інших підстав зазначені дії кваліфікувати за ст. 364 КК України чи 367 КК України.

Другою та третьою формами цього злочину є здійснення видатків бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням усупереч БК чи закону про Державний бюджет України на відповідний рік, які являють собою спрямування коштів на здійснення програм та заходів, що не передбачені бюджетними призначеннями, встановленими законом про Державний бюджет України на відповідний рік (рішенням про місцевий бюджет) всупереч БК України або з перевищенням меж цих призначень. Слід враховувати, що до видатків бюджету (відповідно до п. 13 ч. 1 ст. 2 БК України) не належать: погашення боргу; надання кредитів з бюджету; розміщення бюджетних коштів на депозитах; придбання цінних паперів; повернення надміру сплачених до бюджету сум податків і зборів (обов'язкових платежів) та інших доходів бюджету, проведення їх бюджетного відшкодування.

Ці форми прояву злочину, передбаченого ст. 210 КК України, відрізняються від попередньої тим, що вони характеризуються здійсненням видатків бюджету за відсутності на це бюджетних призначень взагалі або ж за наявності, але з їх перевищенням. З цього витікає, що у разі здійснення видатків з бюджету за наявності та в межах бюджетних призначень, але з порушенням, зокрема паспортів бюджетних програм, розписів бюджетів, кошторисів, планів використання бюджетних коштів їх одержувачами, зазначені дії не охоплюються такою формою об'єктивної сторони розглядуваного злочину, а мають кваліфікуватися як нецільове використання бюджетних коштів. Наприклад, «використання на утримання місцевого органу виконавчої влади відділу освіти районної державної адміністрації коштів з місцевого бюджету» [3]. Відзначимо, що у зазначених випадках видатки мають здійснюватися з Державного бюджету України, а не з місцевого, у зв'язку з чим такі дії кваліфікуються як здійснення видатків з місцевого бюджету без встановлених відповідних бюджетних призначень усупереч БК України та закону про Державний бюджет на відповідний рік. Якщо з відповідного місцевого бюджету здійснюються видатки, які мають проводитися згідно з БК України з іншого бюджету, такі дії є нецільовим використанням бюджетних коштів. Зазначимо, що така форма прояву нецільового використання бюджетних коштів є досить поширеною [4; 5; 6].

Слід також мати на увазі, що перевищення асигнувань може мати місце в разі здійснення розрахунків за господарськими операціями поза казначейською системою, таких як взаємозаліки або отримання благодійної допомоги тощо, і невнесення при цьому змін до планових показників кошторису. Але

за цих обставин у ст. 116 БК України передбачається близько сорока випадків можливих порушень. Зокрема, у такій ситуації можливе трактування як взяття зобов'язань без відповідних бюджетних асигнувань або з перевищенням повноважень, установлених БК України чи законом про Державний бюджет (п. 20 ч. 1 ст. 116 БК України), або здійснення платежів за рахунок бюджетних коштів без реєстрації бюджетних зобов'язань, за відсутності підтвердних документів чи у включенні до платіжних документів недостовірної інформації (п. 23 ч. 1 ст. 116 БК України) з відповідними наслідками, визначеними ст. 117 БК України. У зв'язку з цим прийняття рішення про встановлення факту нецільового використання бюджетних коштів, як правильно зазначає О. Чечуліна, потребує детального аналізу всіх стадій бюджетного законодавства, починаючи від розрахунків до кошторису та завершуючи інформацією про виконання паспорта бюджетної програми (або програм і заходів з виконання повноважень органів влади, державних адміністрацій та органів самоврядування) [7, с. 22].

Наступними формами прояву злочину, передбаченого ст. 210 КК України, є надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням усупереч БК чи закону про Державний бюджет України на відповідний рік, які полягають у порушенні встановленого чинним законодавством порядку надання кредитів.

Зазначимо, що згідно з п. 31 ч. 1 ст. 2 БК України кредитування бюджету – це операції з надання коштів з бюджету на умовах повернення, платності та строковості, внаслідок чого виникають зобов'язання перед бюджетом (надання кредитів з бюджету) та операції з поверненням таких коштів до бюджету (повернення кредитів до бюджету). Для цілей БК України до кредитів з бюджету також належать бюджетні позички та фінансова допомога з бюджету на поворотній основі [8, с. 301].

Згідно зі ст. 23 БК України і Порядку передачі бюджетних призначень, перерозподілу видатків бюджетів і надання кредитів з бюджету, затвердженого Постановою КМУ від 12 січня 2011 р. № 18, надання кредитів з бюджету за бюджетними програмами у межах загального обсягу бюджетних призначень, передбачених головному розпоряднику бюджетних коштів, здійснюється за рішенням Кабінету Міністрів України (місцевої державної адміністрації, виконавчого органу відповідної місцевої ради), погодженим із Комітетом Верховної Ради України з питань бюджету (відповідною комісією місцевої ради) [9]. Слід зазначити, що надання кредитів у межах загального обсягу бюджетних призначень за бюджетними програмами, але без проходження відповідної процедури, описаної вище, з огляду на порушення порядку надання кредитів з бюджету, слід кваліфікувати як нецільове використання бюджетних коштів. На чому наголошувалося і в юридичній літературі [8, с. 302].

Якщо службовій особі не вдалося використати бюджетні кошти всупереч їх цільовому призначенню або здійснити видатки бюджету без установлених бюджетних призначень або з їх перевищенням усупереч закону через те, що орган Державної казначейської служби України, перевіряючи платіжне доручення і підтвердні документи, відмовився оплатити рахунок розпорядника (одержувача) бюджетних коштів, учинене за спрямованістю умислу треба кваліфікувати за відповідними частинами ст. ст. 15 і 210 КК як замах на цей злочин, оскільки останній не було доведено до кінця з причин, що не залежали від волі особи. В іншому випадку, відповідаючи на риторичне

запитання О. Чечуліної, чому розпорядник бюджетних коштів залишається єдиною винною особою [7, с. 20], з огляду на зміст ч. 5 ст. 48 БК України щодо відповідальності Державної казначейської служби України, що у разі реєстрації та обліку бюджетних зобов'язань здійснює перевірку відповідності напрямів витрачання бюджетних коштів асигнуванню, паспорту бюджетної програми, дії службової особи Державної казначейської служби України мають підлягати кримінально-правовій оцінці, зокрема на предмет наявності ознак злочину, передбаченого ст. 367 КК України.

Видання керівником бюджетної установи наказу про використання бюджетних коштів усупереч їх цільовому призначенню або про здійснення видатків бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням усупереч закону, а так само оформлення необхідних документів – платіжного доручення і підтвердних документів, не виходить за межі умисного створення умов для скоєння злочину, а тому має розглядатись як готування до злочину, передбаченого ч. 2 ст. 210 КК України.

Не зважаючи на те, що вчинення особою однієї дії, яка містить ознаки декількох передбачених ч. 1 ст. 210 КК України порушень бюджетного законодавства, на кваліфікацію злочину не впливає [8, с. 302], вони підлягають обов'язковому встановленню та відображенню в судовому рішенні, а також для дотримання принципу індивідуалізації покарання має враховуватись у його призначенні. При цьому у разі продовжуваного злочину (тобто, коли вчинення двох або більше окремих порушень бюджетного законодавства охоплювалось єдиним умислом особи) розмір бюджетних коштів встановлюється з урахуванням їх загальної суми.

Окрім того, слід звернути увагу на невідповідність диспозиції ч. 1 ст. 210 КК України змісту п. 1 примітки до цієї статті, зокрема в частині приналежності бюджетних коштів процесуальному порядку. Так, у п. 1 примітки до ст. 210 КК України зазначається, що до бюджетних коштів належать кошти, що включаються до державного бюджету і місцевих бюджетів незалежно від джерела їх формування. При цьому державний бюджет затверджується відповідно до п. 24 ч. 1 ст. 2 БК України законом про Державний бюджет України, а місцевий бюджет, згідно п. 45 ч. 1 ст. 2 БК України, рішенням про місцевий бюджет. У зв'язку з цим, беручи до уваги наявне у диспозиції ч. 1 ст. 210 КК України посилення, окрім БК України, лише на закон про Державний бюджет України, є таким, що не відображає змістову частину складу зазначеного злочину, а тому доцільним видається доповнення ч. 1 ст. 210 КК після слів «на відповідний рік» словами «рішенням про місцевий бюджет».

Водночас, якщо звернутись до назви ст. 210 КК України «Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням», привертає увагу її зайве перевантаження. Не зовсім зрозуміло позицію законодавця, який намагався у назві статті відтворити всі форми об'єктивної сторони злочинного діяння, за яке нею передбачена кримінальна відповідальність. Крім того, інші форми порушення бюджетного законодавства не підпадають під дію зазначеної статті. На наш погляд, доцільним є спростити назву ст. 210 КК України та викласти її у такій редакції: «Порушення бюджетного законодавства», адже поняття «бюджетне

законодавство» (відповідно до ст. 4 БК України) вміщує цілу низку нормативно-правових актів. Зокрема, Конституцію України, Бюджетний кодекс України, закон України про Державний бюджет України, інші закони, що регулюють бюджетні відносини, нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, прийняті на підставі і на виконання положень БК України тощо.

Висновки. Отже, ст. 210 КК України «Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням» далека від досконалості, що викликає певні труднощі у застосуванні її окремих положень. Саме це зумовлює необхідність її доопрацювання та внесення відповідних змін.

Література:

1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 9-те вид., переробл. та допов. К.: Юридична думка, 2012. 1316 с.
2. Про затвердження Порядку використання коштів резервного фонду бюджету: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 бер. 2002 р. № 415. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/415-2002-%D0%BF/para11>
3. Вирок Нововоронцовського районного суду Херсонської області від 30 квіт. 2013 р. у справі № 2116/1326/2012. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31038399>
4. Вирок Каховського міськрайонного суду Херсонської області від 05 верес. 2013 р. у справі № 658/3407/13-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/33551021>
5. Постанова Генічеського районного суду Херсонської області від 15 жовт. 2012 р. у справі № 2107/1742/2012. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26847548>
6. Постанова Скадовського районного суду Херсонської області від 21 черв. 2012 р. у справі № 2119/1718/12. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26786676>
7. Чечуліна О. Нецільове використання? Та ні, цільове! Баланс-бюджет: бюджетний процес. 2014. № 44 (508). 3 лист. 2014 р. С. 18–22.
8. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Х.: Право, 2013. Т. 2: Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. 2013. 1040 с.
9. Порядок передачі бюджетних призначень, перерозподілу видатків бюджету і надання кредитів з бюджету: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січ. 2011 р. № 18. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/18-2011-%D0%BF>

Тихонова Е. В. Вопросы уголовной ответственности за нарушения бюджетного законодательства Украины

Аннотация. Статья посвящена исследованию отдельных вопросов уголовной ответственности за нарушение бюджетного законодательства Украины. Детально рассмотрены формы объективной стороны преступления, ответственность за совершение которого предусмотрена ст. 210 УК Украины. Установлены особенности квалификации по ч. 1 ст. 210 УК Украины при совершении отдельных деяний. Определены недостатки формулировки ст. 210 УК Украины и предложены пути их устранения.

Ключевые слова: преступление, нарушение бюджетного законодательства, нецелевое использование бюджетных средств, уголовная ответственность, неправомерное предоставление кредитов из бюджета, осуществление неправомерных расходов бюджета.

Tykhonova O. The criminal responsibility issue of budget legislation violations of Ukraine

Summary. The article investigates specific issues of criminal liability for violation of budget legislation of Ukraine. We discussed in detail from the objective side of the offense, liability for which is provided by Art. 210 of the Criminal Code of Ukraine. The specifics of qualifications under Part 1 of Art. 210 of the Criminal Code of Ukraine in the commission

of individual acts. Were identified shortcomings of the wording of Art. 210 of the Criminal Code of Ukraine and suggested ways to eliminate its.

Key words: crime, violation of budget legislation, inappropriate use of budget funds, criminal liability, illegal provision of loans from the budget, implementation of illegal budget expenditures.

*Андрушко А. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Ужгородського національного університету*

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПІДМІНУ ДИТИНИ

Анотація. У статті на підставі аналізу вітчизняного та зарубіжного законодавства і наукової літератури проаналізовано недоліки чинної редакції ст. 148 Кримінального кодексу України, яка передбачає відповідальність за підміну дитини, та запропоновано можливі шляхи її удосконалення.

Ключові слова: злочини проти волі, честі та гідності особи; злочини проти сім'ї та неповнолітніх, підміна дитини.

Постановка проблеми. Стаття 148 Кримінального кодексу України (далі – КК України) передбачає відповідальність за підміну дитини. У правозастосовній практиці цей злочин трапляється вкрай рідко. За даними МВС України, протягом 2002–2012 рр. зареєстровано всього 6 випадків вчинення даного діяння [1, с. 1]. За 2013 р. органами прокуратури обліковано 1 випадок підміни дитини, у 2014 р. – 1, у 2015 р. – 0, у 2016 р. – 1, у 2017 р. – 0, за 11 місяців 2018 р. – 2 таких злочини [2]. Таким чином, упродовж 2002–2018 рр. обліковано всього лише 11 випадків підміни дитини. Порівняння відповідних даних з кількісними показниками інших злочинів, відповідальність за які передбачена в розділі III Особливої частини КК України, дає підстави для висновку, що підміна дитини – найменш поширений з-поміж злочинів проти волі, честі та гідності особи. Надзвичайна рідкісність вказаного посягання у правозастосовній практиці дозволяє окремим дослідникам ставити питання про доцільність його декриміналізації [3, с. 195; 4, с. 110]. З такою точкою зору погодитись не можемо. Підміна дитини дійсно вкрай рідкісний, однак надзвичайно болючий для потерпілого злочин. Видається, що ст. 148 КК України виконує важливу превентивну функцію, а незначна кількість розглядуваних злочинів у даному випадку не дозволяє стверджувати про недоцільність та марність протидії їм. Крім того, варто мати на увазі високий рівень латентності підміни дітей [5, с. 19], який пов'язаний, зокрема, із недосконалістю у відповідній частині вітчизняного закону про кримінальну відповідальність.

Проблеми кримінальної відповідальності за підміну дитини аналізувалися в працях В.І. Борисова, Є.В. Даценка, Ю.Є. Пудовочкіна, І.О. Романчука, В.С. Савельєвої, М.І. Хавронюка, С.Д. Шапченка та інших науковців. Разом з тим більшість питань, пов'язаних з даною проблематикою, залишаються дискусійними та недостатньо дослідженими.

Мета статті – дослідити проблеми кримінальної відповідальності за підміну дитини та запропонувати можливі шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для аналізу проблем кримінальної відповідальності за підміну дитини необхідно коротко охарактеризувати елементи складу цього злочину.

У спеціальній літературі немає єдності думок стосовно об'єкта аналізованого посягання. Так, на думку В.І. Борисова,

безпосереднім об'єктом підміни дитини є суспільні відносини, що забезпечують особисту недоторканність дитини та її нормальний розвиток [6, с. 111; 7, с. 91]. На особисту недоторканність дитини як на об'єкт цього злочину вказує також Є.Л. Стрельцов [8, с. 280]. І.А. Вартилицька переконана, що особиста недоторканність дитини є основним безпосереднім об'єктом аналізованого діяння, а додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом – умови нормального формування та розвитку дитини, які ставляться під загрозу самим фактом відлучення її від батьків [9, с. 340]. М.І. Хавронюк і Т.В. Варфоломеєва вважають, що об'єктом підміни дитини є особиста воля дитини та сім'я як блага, що охороняються Конституцією України [10, с. 368; 11, с. 382]. На думку Я.Г. Лизогуба, основним безпосереднім об'єктом цього злочину є воля людини [12, с. 114]. Є.В. Даценка переконаний, що безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, які виникають у зв'язку з існуванням і реалізацією прав дітей та батьків на дитинство і батьківство [1, с. 9].

Відзначимо, що у вітчизняному кримінальному законодавстві стаття про відповідальність за підміну дитини міститься в розділі, що об'єднує злочинні посягання проти волі, честі та гідності особи. Такий же підхід має місце в КК Туркменістану. Натомість у законодавстві більшості держав стаття про відповідальність за вказане діяння міститься в главі (або розділі), що об'єднує злочинні посягання проти сім'ї та неповнолітніх [13, с. 100]. Відповідний розділ в КК України взагалі відсутній. У зв'язку з цим в науковій літературі неодноразово пропонувалося виокремити такий розділ в структурі Особливої частини вітчизняного кримінального закону [1, с. 9; 14, с. 6, 11–12, 14; 15, с. 199; 16; 17, с. 252–253], а також перенести до нього статті про відповідальність за відповідні злочини, в т.ч. й ст. 148 КК України [1, с. 9; 14, с. 11, 14; 15, с. 199; 17, с. 253; 18, с. 99]. На переконання В.В. Гальцової, існуючий у чинному кримінальному законодавстві підхід до вирішення питань кримінально-правової охорони сім'ї, прав та законних інтересів неповнолітніх і місця цих норм у системі Особливої частини КК України навряд чи можна визнати досконалим, оскільки він не забезпечує необхідного комплексного кримінально-правового захисту сім'ї та неповнолітніх [18, с. 99]. Разом з тим, як видається, має рацію О.О. Дудоров, який підкреслює, що рівень захисту того чи іншого об'єкта кримінально-правової охорони визначається не місцем тієї чи іншої заборони у системі кримінального закону, а тим, наскільки ця заборона якісно сформульована та ефективно застосовується [19, с. 37]. Таким чином, не заперечуючи жодним чином необхідності належної кримінально-правової охорони сім'ї та інтересів неповнолітніх, не можемо, однак, погодитись з тим, що надійність та ефективність такої охорони страждають передовсім через відсутність

в структурі Особливої частини КК України розділу, в якому було б акумульовано всі злочини проти сім'ї та неповнолітніх. Варто звернути увагу на те, що прихильники виокремлення відповідного розділу не можуть дійти згоди з приводу злочинів, які мають увійти до нього [16, с. 76–79]. Це й не дивно, адже зрозуміло, що фактично будь-який злочин, потерпілим від якого є дитина (ті ж вбивство, зґвалтування, крадіжка, грабїж тощо), посягає на інтереси неповнолітнього. У розглядуваному контексті можна погодитись з І.О. Бандуркою, яка відзначає, що захист дитинства у чинному КК України має комплексний, системний і наскрізний характер від посягань на різного роду об'єкти злочинів, що охороняються різними відповідними розділами Особливої частини КК України [20, с. 399].

Точка зору вітчизняного законодавця, який статтю про відповідальність за розглядуване діяння розмістив у розділі III Особливої частини КК України, не видається нам помилковою. Питання в тому, які цінності законодавець насамперед хотів поставити під кримінально-правову охорону в межах певного розділу. Не варто забувати, що право на свободу є невід'ємним природним правом кожної людини, яке належить їй від народження. Зрозуміло, що зважаючи на об'єктивні причини, дитина у повному обсязі не володіє свободою, її вчинки, як правило, контролюються батьками чи іншими особами, на яких покладені обов'язки по її вихованню та розвитку. Це, однак, не заперечує того, що при підміні дитини відбувається посягання на її особисту свободу. Крім цього, на наш погляд, через відділення дитини від батьків страждає її гідність, пов'язана з правом перебувати, рости і виховуватись в своїй сім'ї, а також з правом на збереження своєї індивідуальності, яка, як видається, є невід'ємною складовою гідності. Одним із базових принципів, закріплених в Декларції прав дитини 1959 р., є положення про те, що «дитині законом та іншими засобами має бути забезпечений спеціальний захист і надані можливості та сприятливі умови, що дадуть їй змогу розвиватися фізично, розумово, морально, духовно та соціально, здоровим і нормальним шляхом, в умовах свободи та гідності». В Законі України «Про охорону дитинства» (ст. 10) вказується, що кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності. Точка зору про те, що основним безпосереднім об'єктом розглядуваного злочину є особиста свобода та гідність дитини, на наш погляд, зовсім не заперечує того, що це діяння посягає на передбачене Конституцією України право людини на дитинство, материнство чи батьківство, що, як видається, є очевидним. Більше того, в результаті підміни дитини страждає цілий комплекс її природних прав, гарантованих міжнародним та національним законодавством. Так, Конвенція ООН про права дитини 1989 р. встановлює, що кожна дитина з моменту народження має право на ім'я і набуття громадянства, право знати своїх батьків і право на їх піклування (ст. 7), право на збереження індивідуальності, включаючи громадянство, ім'я та сімейні зв'язки (ст. 8), право не розлучатися з батьками і підтримувати на регулярній основі особисті відносини і прями контакти з обома батьками (ст. 9). Ю.Є. Пудовочкін слушно підкреслює, що блокуючи задоволення вказаних прав, підміна перешкоджає повнокровному процесу формування особистості дитини, виключає важливу складову її приватного життя, пов'язану з сімейними відносинами, збіднює духовне життя, нерідко порушує майнові та фізичні інтереси дитини [21, с. 43]. Цей злочин може завдати дитині або навіть уже дорослій людині, котра в дитинстві була підмінена, серйозну психологічну травму.

Через усвідомлення того, що їх справжня дитина була від них відторгнута, і що вони виховували чужу дитину, значна психічна шкода може бути завдана й батькам дитини чи особам, що їх замінюють. У зв'язку із викладеним можна зробити висновок, що потерпілими від цього злочину слід визнавати не тільки підмінених дітей, а й їхніх батьків (осіб, що їх замінюють).

Не можемо погодитись з тими авторами, які підмінених дітей називають предметом розглядуваного злочину [8, с. 280; 22, с. 55]. На наш погляд, цей злочин, так само, як і інші злочини, де потерпілим в кримінально-правовому сенсі виступає людина, слід відносити до безпредметних. Має рацію Я.Г. Лизогуб, який відзначає, що на тлі зростання ціннісної оцінки людини іменування її предметом злочину є неприпустимим, адже в такому випадку людина наділяється ознаками предмета, речі [12, с. 115].

Однією із найдискусійніших в юридичній літературі є проблема граничного віку потерпілої від цього злочину дитини. Одразу зауважимо: у всіх проаналізованих нами випадках, що мали місце в об'єктивній дійсності, йшлося про підміну новонародженої дитини [5, с. 20]. Цей факт, однак, не позбавляє необхідності з'ясувати вік, досягнення якого виключає можливість стати потерпілою від розглядуваного діяння.

Відповідаючи на питання про те, до досягнення якого віку можлива підміна дитини, науковці розділилися. Більшість дослідників відзначає, що підміна може бути вчинена лише щодо новонародженої (як варіант – новонародженої або грудної) дитини [11, с. 383; 23, с. 28; 24, с. 10, 23; 25, с. 8, 16; 26, с. 9, 18]. Свою точку зору детально пояснює К.М. Почивалова, котра підкреслює, що під дитиною у цій статті слід розуміти саме новонароджену дитину, оскільки період, коли батьки не мають можливості помітити заміну, дуже незначний; він може бути пов'язаний або з неможливістю батьків ідентифікувати свою дитину на ранніх періодах її життя, або із знаходженням матері дитини в тяжкому стані в післяпологовий чи наступний за ним період, у зв'язку з чим вона позбавлена можливості спілкування зі своєю дитиною [24, с. 10, 23]. Відзначимо, що окремі автори пропонують відобразити таку свою позицію в кримінальному законі. Так, К.Є. Пухтії переконана, що оскільки потерпілою від цього злочину може бути лише новонароджена дитина, то в диспозиції потрібно конкретизувати, що підміна можлива тільки щодо такої дитини [25, с. 8, 16]. Подібну точку зору відстоює Н.В. Гуль, яка пропонує: а) назвати відповідну статтю «Підміна новонародженої дитини»; б) в диспозиції вказати на те, що підміна може бути вчинена лише щодо новонародженої дитини; в) роз'яснити в тексті кримінального закону, кого слід розуміти під новонародженою дитиною (на її думку, новонародженою є дитина до досягнення нею одного місяця) [26, с. 9, 18]. У той же час слід звернути увагу на те, що, встановлюючи кримінальну відповідальність за умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини, у ст. 117 КК України законодавець чітко вказав на те, що потерпіла дитина є новонародженою; у розглядуваній статті законодавець відмовився від такого уточнення.

Інші науковці висловлюються менш категорично, вказуючи, що під дитиною у цій статті слід розуміти, як правило, новонароджене чи грудне немовля [6, с. 111; 7, с. 91; 10, с. 368; 27, с. 99]. При цьому М.І. Хавронюк уточнює свою позицію, зазначаючи, що мова тут має йти, як правило, про немовля – особу, ідентифікувати яку за її індивідуальними ознаками бать-

ки чи інші законні представники з певних причин ще повною мірою неспроможні (скажімо, підміна відбулася до того, як мати здатна була запам'ятати шойно народжену дитину, або до передачі дитини батькові у разі смерті матері тощо) [10, с. 368].

На переконання третьої групи дослідників проблеми, розглядуване діяння може бути вчинене й щодо дитини більш старшого віку. Так, наприклад, М.Й. Коржанський був переконаний, що потерпілою від цього злочину слід визнавати малолітню особу, якій не виповнилося ще 14 років [28, с. 172]. В.І. Ткаченко вважав, що при визначенні віку, до досягнення якого можлива підміна дитини, слід відштовхуватись від її дієздатності, у зв'язку з чим граничним віком потерпілої від цього злочину дитини вважав 15 років [29, с. 75].

Ще одна група науковців вважає, що під дитиною тут потрібно розуміти особу, якій на момент вчинення щодо неї злочину не виповнилось 18 років [12, с. 114; 21, с. 43; 30, с. 281; 31, с. 216–219; 32, с. 16; 33, с. 12]. Відповідна точка зору узгоджується із міжнародним та національним законодавством. Так, у ст. 1 Конвенції ООН про права дитини вказано, що дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосованим до даної особи, вона не досягає повноліття раніше. В ч. 1 ст. 6 Сімейного кодексу України зазначено, що правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття. Закон України «Про охорону дитинства» (ст. 1) також виходить з того, що дитина – це особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосованим до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше. Водночас у розглядуваному контексті необхідно чітко дати відповідь на питання про те, чи можливе взагалі вчинення аналізованого злочину стосовно особи у віці до 18 років. Одним із перших, хто висловив думку про те, що підміна дитини можлива не тільки щодо новонародженого чи грудного немовляти, а й стосовно дитини старшого віку, був О.В. Лохвицький, який ще у 1871 році писав, що якщо, для прикладу, дитина з дня народження була віддана іншій жінці-годувальниці, то підміна можлива до того часу, поки мати не ознайомиться з дитиною, або ж дитина не усвідомить свого походження [34, с. 515]. Через 130 років, у 2001 році, Ю.Є. Пудовочкін слушно відзначив, що в сучасних умовах не можна виключити аналогічної ситуації. Припустимо, що відразу після народження дитини мати відмовиться від неї. Дитина потрапляє в дитячий будинок чи в інший виховний заклад і не знає свого справжнього походження. Якщо через кілька років мати вирішить знайти свою дитину і турбуватися про неї, хто гарантує, що її не можна буде підмінити? У зв'язку з цим вказаний автор робить висновок, що підміна можлива щодо будь-якої особи, яка не досягла 18 років і не усвідомлювала свого походження, за умови, що й батьки не були з ним ознайомлені [21, с. 43].

На наш погляд, наведені аргументи дозволяють підтримати точку зору останньої групи вчених. Дійсно, не можна повністю виключити ситуацій, коли одразу після пологів мати та немовля розділяються і через роки батьків (чи осіб, що їх замінюють) фактично наново знайомлять з дитиною, що її видають за їхню; підміну в такому разі виключати не можна. Видається, що не слід безпідставно звужувати поняття «дитина» (зокрема, шляхом вказівки в диспозиції ст. 148 КК України, що йдеться виключно про підміну новонародженої дитини), котре, як зазначалося вище, добре відоме як міжнародному, так і національному законодавству. У той же час слід підкреслити, що,

на нашу думку, при кваліфікації розглядуваного посягання значення має не стільки вік потерпілої від цього злочину особи, скільки здатність ідентифікувати себе в якості дитини конкретних батьків, а також здатність батьків (осіб, що їх замінюють) ідентифікувати дитину як свою. Якщо така здатність наявна, підміна дитини неможлива.

У назві ст. 148 КК України та тексті її диспозиції йдеться про підміну дитини. Насправді ж при вчиненні цього злочину підмінюються дві дитини, а не одна: підмінювана дитина та дитина, що використовується для підміни. На цей факт уже зверталася увага в спеціальній літературі, у зв'язку з чим пропонувалося змінити назву відповідної статті на «Підміна дітей», а також наголошувалося на необхідності вказівки на множину підмінюваних дітей в її диспозиції [33, с. 10; 35, с. 9]. Вважаємо, що використання словосполучення «підміна дітей» не можна визнати коректним, оскільки воно є двозначним і надто широким за змістом (так само, до речі, як і вказівка на множину потерпілих у назві ст.ст. 147, 149, 150 КК України). На наш погляд, назву ст. 148 КК України доцільно сформулювати як «Підміна однієї дитини іншою»; вказаний момент слід відобразити також у диспозиції даної статті.

У диспозиції ст. 148 КК України законодавець уточнює, що відповідальність настає за підміну *чужої* дитини. Серед проаналізованих нами 23 кримінальних законів, що передбачають відповідальність за розглядуване діяння, аналогічне уточнення міститься тільки в ст. 172 КК Азербайджанської Республіки та ч. 1 ст. 174 Пенітенціарного кодексу Естонської Республіки. Вочевидь, зроблено воно для вказівки на відсутність родинних зв'язків між дитиною та суб'єктом даного злочину. Разом з тим, зважаючи на викладене вище, із наявного в диспозиції ст. 148 КК України формулювання не зрозуміло, котра саме дитина є чужою для винного – підмінювана, чи та, що використовується для підміни. З огляду на сказане, у тексті аналізованої норми слід уточнити, що відповідальність настає за підміну чужої дитини іншою чужою або своєю дитиною. Відзначимо, що подібне формулювання міститься в ч. 1 ст. 174 Пенітенціарного кодексу Естонської Республіки.

Об'єктивна сторона розглядуваного злочину полягає у підміні чужої дитини іншою чужою або своєю дитиною. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови вказується, що підміна означає «дію, за якої один предмет, одне явище підмінюють іншим, одна особа виступає замість іншої» [36, с. 958]. І.А. Вартилицька вважає, що розглядуваний злочин може бути вчинений у таких випадках: 1) при заміні своєї дитини (наприклад, хворої, із зовнішністю представника неєвропейської раси тощо) на чужу; 2) при заміні чужої дитини на чужу [9, с. 340; 27, с. 99]. На наш погляд, можлива не тільки заміна своєї дитини на чужу, а й чужої дитини на свою. Крім того, не можемо погодитись з Т.В. Варфоломеевою, яка, підкресливши, що акт підміни у будь-якому разі передбачає участь двох дітей, яких міняють місцями, вважає, що «видавання якоїсь дитини за іншу не може кваліфікуватися за ст. 148, а за певних обставин і умов (мета, мотив, спосіб) кваліфікуватиметься як шахрайство» [11, с. 383]. По-перше, вважаємо, що заміна дітей в таких випадках все-таки має місце (наприклад, чужа мертва дитина медичним працівником пологового будинку видається матері як її біологічна дитина замість народженої живої), хоча вона й характеризується певними особливостями. По-друге, видавання однієї дитини за іншу є суттю розглядуваного злочину,

оскільки відповідні дії особи є обманними за самою своєю природою (дії суб'єкта спрямовані на те, аби створити хибне враження у батьків дитини та в інших осіб, що в дійсності підміни не відбулося). По-третє, жодних підстав для того, аби кваліфікувати відповідне діяння як шахрайство немає, адже шахрайство полягає в заволодінні чужим майном або придбанні права на майно шляхом обману чи зловживання довірою. Дитина, звісно, не може слугувати майном чи правом на майно.

Підміна однієї дитини іншою відбувається шляхом активної дії, що фактично є загально визнаним у доктрині кримінального права. Разом з тим в юридичній літературі висловлювалося припущення, що вчинення цього злочину можливе і шляхом бездіяльності [21, с. 43]. Ю.С. Пудовочкін моделює ситуацію, коли підміна дитини вчиняється шляхом бездіяльності: у випадку, якщо батьки чи інші особи, які усвідомлюють факт підміни і зобов'язані йому перешкодити в силу професійної приналежності, не протидіють особам, що вчиняють підміну, однак не усвідомлюють її (наприклад, мати не перешкоджає діям медсестри пологового будинку, котра міняє дітей через недбалість) [21, с. 43]. Не виключаючи повністю такої можливості, все ж відзначимо, що імовірність ситуації, при якій бажання підміни одну дитину іншою співпадає з необережними діями незацікавленої особи, є надзвичайно низькою [37, с. 91].

Не можемо погодитись з тими авторами, які вважають, що об'єктивна сторона аналізованого діяння полягає у вилученні дитини в батьків чи в осіб, що їх замінюють, і залишенні їм іншої, чужої дитини [29, с. 75; 38, с. 140]. Насправді вилучення дитини в батьків (законних представників) у власному сенсі цього слова може й не відбуватися (для прикладу, особа з хуліганських спонукань чи з мотивів помсти у пологовому будинку замінює чужих для неї дітей в період, коли їхні матері не перебувають з ними, або ж особа міняє місцями бирки на немовлятах в пологовому будинку).

Важливе значення для об'єктивної сторони цього злочинного діяння має спосіб його вчинення. В юридичній літературі здебільшого вказується, що розглядуваний злочин вчиняється таємно [21, с. 44; 32, с. 17; 33, с. 5; 37, с. 90; 39, с. 188; 40, с. 109–111]. Натомість В.І. Ткаченко стверджує, що підміна дитини, як і її викрадення, може бути вчинена не тільки таємно, а й відкрито, в т.ч. й шляхом застосування насильства [29, с. 75]. На наш погляд, теоретично цей злочин може бути вчинений не лише таємним, але й відкритим способом: наприклад, винний вчиняє підміну в присутності сторонньої особи, яка усвідомлює це, не є співучасником, але й не перешкоджає вчинюваному злочину. Ймовірність такої ситуації, звісно, мінімальна, однак повністю виключити її не можна. Водночас можна однозначно стверджувати про те, що, підмінюючи одну дитину іншою, суб'єкт злочину намагається вчинити діяння таким чином, щоб про нього не дізналися батьки дитини, тобто підміна обов'язково вчиняється таємно для батьків дитини. Ю.С. Пудовочкін відзначає, що таємність підміни може мати місце в тих ситуаціях, коли: 1) батьки обох дітей не усвідомлюють, що відбулася їх підміна; у цьому випадку підміну здійснила особа, яка не є батьком чи матір'ю дитини; 2) батьки однієї дитини не усвідомлюють факту підміни, вчинюваної батьками іншої дитини; 3) мати (батько) однієї дитини, не повідомляючи про це її батька (матір), вчиняє підміну цієї дитини на іншу [21, с. 44].

Можливим способом підміни дитини є також обман: винні можуть помінати хвору дитину на здорову, живу – на мертву

[33, с. 5; 40, с. 111]. Відзначимо, що ситуація, коли відбувається заміна народженої живої дитини на чужу мертву, яка й видається як біологічна дитина матері, є найпоширенішою на практиці [5, с. 18].

На думку Є.В. Даценка, всі можливі способи підміни дитини можуть бути класифіковані на три групи: 1) фізичне переміщення дітей у просторі; 2) заміна, підроблення, знищення, пошкодження, викрадення, приховування засобів ідентифікації; 3) «змішані» способи, коли відбувається фізичне переміщення дитини в просторі, а також заміна, підроблення, знищення, пошкодження, викрадення, приховування засобів ідентифікації [1, с. 9]. Цей автор відзначає, що у чотирьох з шести вивчених ним кримінальних проваджень підміна дитини була вчинена «змішаним» способом, у двох випадках – шляхом фізичного переміщення. Водночас такі дані не підтверджуються результатами проведеного нами дослідження, яке, повторимось, засвідчило, що в абсолютній більшості проаналізованих випадків мала місце ситуація видання матері (після того, як породилля відходила від анестезії) чужої мертвої дитини за нібито народжену нею.

У юридичній літературі загально визнаним є те, що розглядуваний склад злочину є формальним, а тому його слід вважати закінченим з моменту підміни однієї дитини іншою. У цьому зв'язку вирізняється позиція Є.В. Даценка, який переконаний, що об'єктивна сторона цього злочину характеризується трьома обов'язковими ознаками: 1) дія, спрямована на підміну дитини; 2) суспільно небезпечні наслідки у вигляді «переходу» дітей від законних батьків (усиновителів, опікунів) до інших; 3) причинний зв'язок між дією та суспільно небезпечним наслідком. Моментом закінчення підміни дитини Є.В. Даценко пропонує визнавати момент настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді «переходу» дитини від законних батьків (усиновителів, опікунів) до інших – незаконних [1, с. 5, 9, 14]. Точку зору цього науковця не можна визнати обґрунтованою, оскільки законодавець говорить тільки про підміну дитини (вказує на діяння), залишаючи наслідки поза межами аналізованого складу злочину.

Як відзначалося вище, на переконання більшості дослідників, цей злочин є закінченим з моменту вчинення підміни чужої дитини [6, с. 111; 7, с. 91; 9, с. 340; 21, с. 43; 30, с. 281; 33, с. 4; 35, с. 19]. Водночас окремі науковці намагаються уточнити цей момент. Так, на думку В.Б. Хатуєва, «закінченим цей злочин вважатиметься з моменту підміни, тобто коли винний заволодів дитиною і передав (поклав) замість неї іншу, що дозволяє йому розпорядитися першою» [38, с. 140]. Насправді, зрозуміло, заволодіння дитиною при її підміні відбувається не завжди; для прикладу, винний просто може помінати місцями бирки на немовлятах в пологовому будинку. Є.Л. Стрельцов вважає, що підміна дитини є закінченою, наприклад, коли матері передають чужу дитину, з моменту внесення відповідного запису у книгу обліку в пологовому будинку тощо [8, с. 280]. З такою точкою зору також погодитись не можемо, оскільки фактична підміна однієї дитини іншою на той момент, що його вказує Є.Л. Стрельцов, вже відбулася. На думку О.С. Колмакової, цей злочин є закінченим, коли батьки підмінених дітей, не помітивши підміни, сприйняли їх як своїх [37, с. 90]. Відповідна позиція також видається хибною, оскільки, як слушно зазначає С.Д. Шапченко, помилкове сприйняття дитини як своєї з боку її батьків чи інших законних представників не є обов'язковою ознакою цього злочину [30, с. 281]. Крім того, точка зору О.С. Колмакової видається хибною й тому, що про факт

підміни однієї дитини іншою нерідко можна дізнатися тільки якщо ця підміна з'ясується батьками, котрі, на думку вказаного автора, якраз не мають помітити її. Цікаву й оригінальну думку висловив А.Р. Акієв, на переконання якого досліджуваний злочин слід визнавати триваючим, оскільки увесь період, протягом якого діти розлучені зі своїми батьками, продовжується порушення як прав дітей на виховання своїми батьками, на їх турботу, на спільне з ними проживання, так і прав батьків виховувати своїх дітей, не розлучатися з ними всупереч своїй волі, не інакше як за рішенням суду [32, с. 8, 16–17; 40, с. 104–106]. З цією точкою зору також не погоджуємось, оскільки у нашому випадку не можна говорити про обов'язкове для характеристики триваючих злочинів [41, с. 72, 74, 81, 92, 98] безперервне вчинення винним розглядуваного злочину (законодавець вказує лише на підміну дитини, що є одноразовою дією). Видається, що у своїх судженнях А.Р. Акієв повністю переносить акцент із суспільно небезпечного діяння на можливі суспільно небезпечні наслідки аналізованого злочину, які, за задумом законодавця, не є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу підміни дитини. Таким чином, розглядуваний злочин слід визнавати закінченим з моменту підміни однієї дитини іншою. Діяльність, спрямована на підміну дитини, яка, однак, не привела до цього з причин, що не залежали від волі винного, утворює замах на цей злочин.

Суб'єктом досліджуваного злочину є фізична осудна особа, якій на момент вчинення злочину виповнилось 16 років та яка є юридично чужою для потерпілого. Суб'єктами підміни дитини на практиці можуть бути батьки, персонал пологових будинків, працівники виховних та інших дитячих закладів, інші зацікавлені особи. Відзначимо, що згідно з даними, отриманими як нами [5, с. 19], так і іншими дослідниками [39, с. 189; 40, с. 123–124; 42, с. 35], цей злочин здебільшого вчиняють медичні працівники пологового будинку, які в силу своїх функціональних обов'язків відповідають за ідентифікацію та охорону дитини. При цьому Д.Л. Гулякевич слушно вказує на те, що прирівнювати статус цих осіб стосовно відповідальності за підміну дитини до статусу інших осіб навряд чи правильно. Жінка, що перебуває в пологовому будинку, має відчувати себе в безпеці і бути впевненою в безпеці своєї дитини, за яку відповідають саме медичні працівники [39, с. 189–190; 42, с. 35]. Як видається, є всі підстави для висновку, що підміна однієї дитини іншою, вчинена особою з використанням свого службового становища чи при виконанні професійних обов'язків, характеризується більшим ступенем суспільної небезпеки, ніж підміна дитини, вчинена загальним суб'єктом. У зв'язку з цим вважаємо, що в межах ст. 148 КК України доцільно виокремити частину 2, в якій передбачити посилену відповідальність за підміну однієї дитини іншою, вчинену службовою особою з використанням службового становища, або особою при виконанні своїх професійних обов'язків. Відзначимо, що аналогічний висновок зроблений також деякими іншими науковцями [24, с. 11, 24; 39, с. 190; 40, с. 126; 42, с. 35].

Суб'єктивна сторона розглядуваного злочину характеризується прямим умислом і корисливими або іншими особистими мотивами. Вказівка в диспозиції ст. 148 КК України на корисливі або інші особисті мотиви виключає необережну форму вини в аналізованому злочині. Більше того, з огляду на те, що склад злочину сконструйований законодавцем як формальний, умисел тут може бути лише прямим. Вчиняючи це діяння, осо-

ба усвідомлює, що підміняє одну дитину іншою і бажає цього. Точка зору Є.В. Даценка, який в одній із публікацій пише про різне ставлення винного до діяння (прямий або непрямий умисел) та його наслідків (злочинна самовпевненість та злочинна недбалість) [43, с. 67–68], є надуманою і такою, що не відповідає положенням кримінального закону. У зв'язку з цим вважаємо, що вона не потребує аналізу. Більше того, згодом Є.В. Даценко змінив свою точку зору, вказавши, що суб'єктивна сторона підміни дитини характеризується прямим умислом [1, с. 11, 15].

Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони розглядуваного злочину є корисливі або інші особисті мотиви. Корисливі мотиви полягають у прагненні винного до збагачення, означають, що суб'єкт злочину прагне одержати внаслідок підміни чужої дитини матеріальну вигоду у будь-якій формі або ж позбутися матеріальних витрат. Інші особисті мотиви можуть бути низькими (помста, ревнощі, заздрість тощо) або благородними (приміром, підміна приреченої на смерть тяжко хворої дитини в інтересах її матері на здорову дитину, від якої відмовилась мати останньої). На наш погляд, варто погодитись з М.І. Хавронюком, який вважає, що в другому випадку, зважаючи на надзвичайно специфічний етичний бік справи, може йтися про відсутність суспільної небезпеки діяння через малозначність [10, с. 369].

У юридичній літературі неодноразово зверталася увага на недоцільність вказівки у диспозиції досліджуваної статті на мотиви вчинення підміни дитини. Так, Г.А. Решетнікова слушно вказує на те, що законодавець відзначає особливості мотиву злочину передовсім у тих випадках, якщо з цими особливостями безпосередньо пов'язане визначення суспільної небезпеки злочинного діяння; інакше кажучи, коли в цих особливостях виражається основна властивість діяння, його суспільна небезпечність. У зв'язку з цим вона ставить запитання: чи стає це діяння злочинним тільки тому, що особа, яка його вчиняє, керується корисливими або іншими мотивами? Відповідь однозначна: ні. У зв'язку з цим, на її думку, критерієм криміналізації тут мають бути не певні мотиви, а саме діяння – підміна дитини [44, с. 11, 30–31]. Подібні аргументи наводять також А.Р. Акієв [32, с. 8, 19; 40, с. 143–145], Н.В. Гуль [26, с. 9–10, 18], Д.Л. Гулякевич [39, с. 191; 42, с. 35–36], Є.В. Даценко [1, с. 11] та інші науковці. На наше переконання, злочинною має визнаватись будь-яка підміна чужої дитини, незалежно від мотивів. У зв'язку із цим вважаємо за доцільне відмовитись від вказівки в диспозиції ст. 148 КК України на корисливі або інші особисті мотиви. В той же час варто погодитись з Є.В. Даценком, який пропонує посилити відповідальність за підміну дитини, вчинену з корисливих мотивів [1, с. 11, 15, 16]. На наш погляд, підвищений ступінь суспільної небезпеки підміни дитини, вчиненої з корисливих мотивів, пов'язаний з морально-психологічною деформацією особистості суб'єкта такого злочину, з грубим порушенням ним важливих прав інших осіб заради задоволення власних матеріальних потреб. Натомість доповнювати розглядувану статтю такою кваліфікуючою ознакою, як вчинення підміни дитини з інших особистих мотивів, що її також пропонує вказаний автор, потреби немає, оскільки, на наш погляд, відповідні мотиви мають місце в будь-якому випадку.

Окрім вказаних кваліфікуючих ознак, у науковій літературі пропонувалися й інші можливі обставини, що обтяжують кримінальну відповідальність за підміну дитини. На думку вчених, існує потреба посилити кримінальну відповідальність за підміну дитини, вчинену: щодо двох або більше

осіб [25, с. 23; 33, с. 12], за попередньою змовою групою осіб [1, с. 11, 16; 25, с. 23; 33, с. 12], організованою групою [25, с. 23; 33, с. 12], з метою вилучення частин тіла або тканин дитини для трансплантації [42, с. 36]. На жаль, належне обґрунтування відповідних пропозицій у їх авторів відсутнє. Зважаючи на фактичну відсутність в об'єктивній дійсності випадків підміни дитини, вчиненої за наявності відповідних обставин, доцільність доповнення ст. 148 КК України наведеними кваліфікуючими ознаками на сьогодні видається сумнівною.

Висновки. На підставі викладеного вище можемо запропонувати нову редакцію статті 148 КК України:

«Стаття 148. Підміна однієї дитини іншою

1. Умисна підміна чужої дитини іншою чужою або своєю дитиною, –

карається...

2. Те саме діяння, вчинене з корисливих мотивів, або службовою особою з використанням службового становища, або особою при виконанні своїх професійних обов'язків, – карається...».

Література:

1. Даценко С.В. Кримінально-правова характеристика підміни дитини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2015. 20 с.
2. Статистична інформація про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2013–2018 рр. // Офіційний сайт Генеральної прокуратури України. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>
3. Лісняк С.Г. Кримінологічна характеристика злочинів проти волі, честі та гідності особи (2010–2014 роки). Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2015. № 1 (II). С. 188–195.
4. Моніторинговий кримінологічний аналіз окремих видів злочинів в Україні (2013–2014 роки): наук.-практ. посіб. / О.М. Литвак, Р.О. Стефанчук, Н.В. Лісова та ін. Київ: Національна академія прокуратури України, 2015. 254 с.
5. Андрушко А. Підміна дітей: кримінологічна характеристика та напрями запобігання. *Visegrad journal on human rights*. 2018. № 5 (volume 1). С. 17–22.
6. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 2: Особлива частина / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Харків: Право, 2013. 1040 с.
7. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за ред. проф. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Харків: Право, 2015. 680 с.
8. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / відп. ред. Є.Л. Стрельцов. Харків: Одіссей, 2012. 904 с.
9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Черня. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.
10. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ: Юридична думка, 2012. 1316 с.
11. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 2 т. Т. 1 / за заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. 964 с.
12. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Київ: ВД «Дакор», 2013. 786 с.
13. Андрушко А.В. Зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за підміну дитини. Держава та регіони. Серія: Право. 2018. № 4 (62). С. 99–105.
14. Белова О.І. Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2007. 18 с.
15. Гальцова В.В. До проблеми об'єкта і системи злочинів проти сім'ї, прав та інтересів неповнолітніх. Проблеми законності. 2014. Вип. 125. С. 103–201.
16. Свтеєва Д.П. До питання виділення злочинів проти сім'ї в окремий розділ КК України. Питання боротьби зі злочинністю. 2014. Вип. 27. С. 72–81.
17. Лихова С.Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України): монографія. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2006. 573 с.
18. Гальцова В.В. Проблеми кримінально-правової політики у сфері боротьби зі злочинами проти сім'ї, прав та законних інтересів неповнолітніх. Політика в сфері боротьби зі злочинністю: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (1-2 березня 2013 р., м. Івано-Франківськ). Івано-Франківськ, 2013. С. 98–101.
19. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навчальний посібник / за заг. ред. М.І. Хавронюка. Київ: Ваіте, 2014. 944 с.
20. Бандурка І.О. Чи потрібен в Особливій частині КК України окремий розділ про злочини проти сім'ї та дітей? Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10-11 жовт. 2013 р. / редкол.: В.Я. Тація (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2013. С. 399–401.
21. Пудовочкин Ю. Уголовная ответственность за подмену ребенка. Уголовное право. 2001. № 3. С. 43–44.
22. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за заг. ред. Є.Л. Стрельцова. Харків: Одіссей, 2009. 496 с.
23. Савельєва В. Похищение или подмен ребенка. Советская юстиция. 1988. № 7. С. 28–29.
24. Почивалова К.Н. Проблемы законодательной техники и правоприменительной деятельности, связанные с преступлениями против семьи и несовершеннолетних: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Ростов-на-Дону, 2004. 31 с.
25. Пухтий Е.Е. Преступления против семьи и несовершеннолетних: вопросы техники конструирования составов и дифференциации ответственности: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Казань, 2004. 25 с.
26. Гуль Н.В. Конституционное право на защиту семьи в уголовном законодательстве России: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2009. 27 с.
27. Кваліфікація злочинів, підслідних органам внутрішніх справ: навчальний посібник / за заг. ред. В.В. Коваленка; за наук. ред. О.М. Джужі та А.В. Савченка. Київ: Атіка, 2011. 648 с.
28. Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів: навчальний посібник. Київ: Атіка, 2007. 592 с.
29. Ткаченко В.И. Преступления против личности. Учебное пособие. Москва: ВЮЗИ, 1981. 77 с.
30. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С.С. Яценко. Київ: А.С.К., 2006. 848 с.
31. Романчук І.О. Кримінально-правова характеристика потерпілого від злочину, передбаченого статтею 148 Кримінального кодексу України. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2015. № 3 (11). С. 209–222.
32. Акиев А.Р. Уголовная ответственность за посягательства на интересы семьи: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Омск, 2017. 22 с.
33. Шищенко Е.А., Палий О.И. Актуальные уголовно-правовые вопросы квалификации подмены ребенка. Научный журнал КубГАУ. 2016. № 118 (04). С. 1–19. URL: <http://ej.kubagro.ru/2016/04/pdf/07.pdf>
34. Лохвицкий А. Курсь русского уголовного права. Второе исправленное и дополненное издание, сведенное сь кассационными рѣшениями. СПб.: Скоропечатня Ю.О. Шрейера, 1871. 704+VI с.

35. Колмакова О.С. Преступления, посягающие на права ребенка в сфере семейных отношений: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2015. 25 с.
36. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
37. Колмакова О.С. Преступления, посягающие на права ребенка в сфере семейных отношений: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2014. 197 с.
38. Хатуев В.Б. Уголовно-правовая охрана беременных женщин, малолетних, беззащитных и беспомощных лиц и лиц, находящихся в зависимости от виновного: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2004. 189 с.
39. Гулякевич Д.Л. Уголовно-правовая охрана ребенка в Республике Беларусь: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2015. 266 с.
40. Акиев А.Р. Уголовная ответственность за посягательства на интересы семьи: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Омск, 2017. 214 с.
41. Ободовський О.В. Триваючі злочини у кримінальному праві України: монографія. Одеса: Юридична література, 2016. 256 с.
42. Гулякевич Д.Л. Уголовно-правовая охрана ребенка в Республике Беларусь: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2015. 44 с.
43. Даценко С.В. Суб'єктивна сторона підміни дитини за кримінальним законодавством України. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. 2014. Випуск 5-2. Том 1. С. 67–70.
44. Решетникова Г.А. Уголовно-правовая охрана семьи и несовершеннолетних: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2005. 37 с.

Андрушко А. В. Проблемы уголовной ответственности за подмену ребенка

Аннотация. В статье на основании анализа отечественного и зарубежного законодательства и научной литературы проанализированы недостатки действующей редакции ст. 148 Уголовного кодекса Украины, предусматривающей ответственность за подмену ребенка, и предложены возможные пути ее усовершенствования.

Ключевые слова: преступления против свободы, чести и достоинства личности; преступления против семьи и несовершеннолетних, подмена ребенка.

Andrushko A. Issues of the Criminal Liability for Substitution of a Child

Summary. The paper reviews on national and foreign legislation to analyze shortcomings of the current version of the article 148 of the Criminal Code of Ukraine which provides for liability for substitution of a child. The paper suggests possible ways to improve the respective article.

Key words: crimes against liberty, honor and dignity; crimes against family and minors; substitution of a child.

*Щоголев Д. С.,**аспірант**Національної академії Служби безпеки України*

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ РОДОВОГО ОБ'ЄКТА ЗЛОЧИНІВ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ РОЗДІЛОМ XX КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблем визначення родового об'єкта злочинів, передбачених Розділом XX КК України. Розглядаються сучасні погляди науковців на визначення цієї проблеми, аналізується вплив міжнародних актів на формування об'єкта кримінально-правової охорони. Підкреслюється, що Римський статут міжнародного кримінального суду є важливим нормативно-правовим актом міжнародного характеру, який визначає концептуальні засади протидії та запобігання злочинів, що посягають на міжнародний правопорядок. Переглянуто зміст та класифікацію злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, які передбачені Розділом XX КК України. Зокрема, визначено вплив норм міжнародного права на формування родового об'єкта таких злочинів. З'ясовано, що вирішальне значення у систематизації кримінального законодавства відіграє положення щодо родового об'єкта злочину, яке дає змогу обґрунтувати класифікацію всіх злочинів та відповідних кримінально-правових норм у межах конкретних розділів КК, якими закріплена відповідальність за посягання на тотожні або однорідні суспільні відносини. Визначено, що саме специфіка криміналізації вказаних злочинів, їх конвенційний та бланкетний характер мають бути підставою для їх систематизації, визначення родового об'єкта і, відповідно, їх назви, а також подальшої класифікації за видовим об'єктом. З метою уніфікації положень кримінального законодавства з міжнародними нормативно-правовими актами необхідно змінити назву Розділу XX відповідно до класифікації, наведеної у Римському статуті, на «Злочини геноциду, агресії, проти людяності та воєнні злочини».

Ключові слова: злочини проти миру та безпеки людства, Римський статут міжнародного кримінального суду, міжнародні злочини.

Постановка проблеми. Останніми роками Українська держава зробила чимало важливих кроків. Безумовно, ключовою подією в цьому зв'язку стало підписання та ратифікація Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Одним із елементів цієї угоди було бажання України зміцнити міжнародний мир та безпеку, а також залучитися до ефективної багатосторонності та мирного вирішення спорів, зокрема за допомогою тісного співробітництва, з метою досягнення цих цілей в рамках Організації Об'єднаних Націй, ОБСЄ та Ради Європи. На виконання цих положень Україна зобов'язалася забезпечувати поступову адаптацію законодавства України до законодавства Європейського Союзу відповідно до напрямів, визначених у цій угоді. Крім того, статтею 6 Закону України «Про основи національної безпеки» серед пріоритетів національних інтересів визначено інтеграцію України в європейський політичний, економічний та правовий простір.

У ст. 8 зазначеної вище Угоди передбачено, що сторони співробітничать з метою зміцнення миру та міжнародного правосуддя шляхом ратифікації та імплементації Римського статуту міжнародного кримінального суду 1998 року та пов'язаних з ним документів.

Водночас Законом України «Про ратифікацію угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом» щодо цієї статті встановлені певні застереження, зокрема п. 1 визначено, що зобов'язання України щодо ратифікації Римського статуту міжнародного кримінального суду будуть виконані після внесення відповідних змін до Конституції України.

Римський статут міжнародного кримінального суду є важливим нормативно-правовим актом міжнародного характеру, який визначає концептуальні засади протидії та запобігання злочинів, що посягають на міжнародний правопорядок. З огляду на це виникає потреба по-новому переосмислити зміст та класифікацію злочинів, передбачених розділом XX КК України (злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку).

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Значний внесок у розвиток поняття злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, їх місця в системі кримінального законодавства України та визначення родового об'єкта внесли праці В. Базова, Ю. Бауліна, П. Пекаря, В. Поповичука, С. Мохончука, В. Миронової, А. Маєвської, Т. Рияда, М. Сіранта, М. Хавронюка, О. Шамари та ін.

Метою статті є визначення впливу норм міжнародного права на формування родового об'єкта злочинів, передбачених Розділом XX КК України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із елементів підвищення ефективності законодавства, ліквідації колізій, створення чіткої, заснованої на науковому підґрунті системи нормативно-правових актів є систематизація, що має відбуватися з додержанням алгоритму системно-структурного аналізу. Базовими концептуальними положеннями систематизації є те, що законодавство України про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України та загальновизначених принципах і нормах міжнародного права.

Міжнародне право нині значно підвищує свою роль у процесах систематизації та криміналізації суспільно небезпечних діянь. Ю. Баулін зазначає, що помітною стає тенденція, за якої у країнах, що додержуються принципів як монізму, так і дуалізму в кримінальному законодавстві, окремі ознаки складу злочину знаходять своє закріплення в приписах некримінального законодавства. Іншими словами, йдеться про поширення

випадків формулювання ознак складу злочину в бланкетних диспозиціях статей КК України [1, с. 7]. До таких злочинів, беззаперечно, слід віднести і злочини, передбачені Розділом XX КК України, адже підставою їх криміналізації стала ратифікація відповідних положень міжнародно-правових актів. На думку Ю. Бауліна, це пов'язано з процесами глобалізації у різних сферах людської життєдіяльності: в економіці, політиці, екології, духовному житті тощо. З огляду на це одним із напрямів розвитку сучасного кримінального права має стати прискорення процесів імплементації норм міжнародних договорів у КК України.

На значення міжнародного права для процесів систематизації та криміналізації суспільно небезпечних діянь вказували й інші вчені в галузі кримінального права. Зокрема, Є. Вечерова, відзначаючи відсутність натепер єдиного механізму впливу міжнародного права на згадані вище процеси, акцентує увагу на тому, що характер такого впливу має диференціюватися залежно від того, в якій сфері вчинюється злочин, і максимальний ступінь його впливу доцільно визначити саме серед злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку [2, с. 169].

Вирішальне значення у систематизації кримінального законодавства відіграє положення щодо родового об'єкта злочину. Саме особливості цього виду об'єкта дають змогу провести науково обгрунтовану класифікацію всіх злочинів та відповідних кримінально-правових норм, тобто об'єднати їх у межах конкретних розділів КК, якими закріплена відповідальність за посягання на тотожні або однорідні суспільні відносини [3]. В. Тацій слушно зауважує, «така науково обгрунтована систематизація в КК кримінально-правових норм про відповідальність за окремі злочини має важливе значення для застосування цього закону, з'ясування його справжнього змісту, відмежування від суміжних злочинів, а також орієнтування у самому КК» [3, с. 14].

Дослідники проблем кримінальної відповідальності за злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку відзначають декілька концептуальних проблем, які стосуються підстав виокремлення такої категорії злочинів в окремий розділ КК України, визначення їх родового об'єкта, назви, а також місце розташування в системі особливої частини Кримінального кодексу України.

Питання визначення родового об'єкта злочинів, передбачених розділом XX КК України, а відповідно, і його назви характеризується різноманітністю поглядів на таку проблему та відсутністю нині єдиного концептуального підходу. Цілком ймовірно, що основна причина цього полягає в складності визначення категорії міжнародного злочину в системі міжнародного правопорушення. Доволі ґрунтовно ці проблеми окреслюються в дослідженні С. Мохончука. Зокрема, ним проведено дослідження, що стосується використання в правовому полі таких понять, як «конвенційні злочини», «кримінальні злочини міжнародного характеру», «злочини, що порушують міжнародний правопорядок», «злочини проти міжнародного права», «злочин згідно із міжнародним правом», «злочин за міжнародним правом» тощо [4, с. 39–41].

Не вступаючи у дискусію з цього питання, лише зазначимо, що нині в теорії кримінального та міжнародного права здебільшого застосовується дворівнева класифікація таких злочинів, а саме «міжнародні злочини» і «злочини міжнародного характеру».

Злочинами міжнародного характеру визнаються передбачені міжнародними договорами суспільно небезпечні діяння, які не належать до міжнародних злочинів і посягають як на внутрішній державний, так і міжнародний правопорядок. С. Мохончук зазначає, що за своєю юридичною природою більшість з них можна віднести до загальнокримінальних злочинів, ускладнених іноземним елементом. Такі злочинні діяння мають транснаціональний характер і найбільш значною їх частиною є порушення норм, які через їх міжнародну небезпеку закріплені у договорах, конвенціях, міждержавних угодах. За цією ознакою подібні злочини кваліфікуються як конвенційні [4, с. 41].

З огляду на це в науці кримінального права є точка зору, що таку категорію злочинів необхідно вилучити із Розділу XX КК України, адже вони не відповідають системі злочинів, що там передбачена, оскільки в них йдеться про міжнародні злочини. На думку С. Махончука, це стосується злочину, передбаченого ст. 446 КК України (піратство), оскільки ступінь суспільної небезпеки та віднесення цього злочину у міжнародному праві до категорії найтяжчих, серйозних злочинів не дають можливості вважати його злочином проти миру та безпеки людства [4, с. 39].

Хоча, на наш погляд, більш ґрунтовною є точка зору С. Яценка, який вказує на те, що це має стосуватись не лише піратства, а й інших злочинів міжнародного характеру, зокрема посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443), злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист (ст. 444), незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала (ст. 445) та найманство (ст. 447) [5, с. 816].

Т. Рияд з цього приводу висловлює цікаву позицію, що стосується характеристики міжнародного злочину. Зокрема, він зазначає, що саме велика суспільна небезпечність міжнародного злочину відрізняє його від загальнокримінальних злочинів. Кваліфікація загальнокримінальних злочинів входить до компетенції національних судів і розмежується межами внутрішньодержавного законодавства. На відміну від такої кваліфікації, міжнародний злочин не є результатом суб'єктивної оцінки ситуації з боку окремої держави. Міжнародний злочин визнається таким тільки на підставі міжнародного права і тільки тоді, коли Міжнародний кримінальний суд, Рада Безпеки ООН чи інші міжнародні організації вживають певних заходів з реалізації міжнародної відповідальності окремої держави [6, с. 241].

Саме в контексті міжнародних злочинів як різновиду міжнародного правопорушення вчені і намагаються визначити родовий об'єкт цієї категорії злочинів.

Г. Ожегова, вважаючи міжнародний злочин різновидом міжнародного правопорушення, визначає його об'єктом суспільні відносини, що регулюються та охороняються нормами міжнародного права [7, с. 41].

В. Миронова говорить про суспільні відносини, що забезпечують мир, безпеку людства та міжнародний правопорядок. Тобто відносинами, які забезпечують дотримання норм міжнародного права, які охороняють основи існування держав і народів, а також дотримання основних принципів міжнародного миру й безпеки, які в цілому забезпечують мирне врегулювання спорів, є розв'язання конфліктів міжнародними державами [8, с. 22–23].

С. Мохончук, який провів досить ґрунтовне дослідження кримінально-правової охорони миру та безпеки людства

в межах докторської дисертації, зазначає, що родовим об'єктом є суспільні відносини, що складаються в результаті дотримання норм міжнародного права і визначають базові засади існування держав і народів, а також основні принципи забезпечення міжнародного миру і безпеки (мирне вирішення спорів, незастосування сили, недоторканність кордонів, територіальна цілісність, самовизначення народів і невтручання у внутрішні справи інших країн, повага прав людини і виконання міжнародних зобов'язань), що зрештою охороняють умови існування людства. При цьому він звертає увагу на те, що, оскільки систематизація статей в Особливій частині КК України здійснюється за родовим об'єктом, що зумовлюється специфікою суспільних відносин, які охороняються нормами розділу XX КК України, то відтак «міжнародний правопорядок» не може розглядатися як складник родового об'єкта, позаяк він є змістовно ширшим за поняття «мир та безпека людства» та співвідноситься з ними як ціле і частина. Міжнародний правопорядок слід розглядати як усю сукупність суспільних відносин, які охороняються системою міжнародного права в цілому: права і свободи людини й громадянина, власність, громадський порядок і безпека, довкілля, певною мірою конституційний устрій держави, мир та безпека людства. Тому посягання на ці блага також можна вважати посяганням на міжнародний правопорядок. У зв'язку з цим із метою уникнення термінологічних суперечностей ним запропоновано вилучити поняття «міжнародний правопорядок» із назви розділу XX КК України [9, с. 18].

Аналогічної точки зору додержується і О. Шамара, який, визначаючи родовим об'єктом злочинів, передбачених ст. 436-447 КК України, життєво важливі інтереси міжнародного співтовариства, обґрунтовує тим самим вилучення з назви Розділу XX Особливої частини КК України «злочинів проти міжнародного правопорядку», при цьому мир та безпеку людства слід розглядати як різновиди таких інтересів і вважати видимими об'єктами злочинів [10, с. 92].

В. Базов, з огляду на властивості родового об'єкта та його складових частин, пропонує виокремити із Розділу XX КК України злочини проти миру та воєнні злочини і об'єднати їх у межах окремого розділу Особливої частини КК України під назвою «Злочини проти миру та загальноновизнаних правил ведення війни і інших збройних конфліктів (воєнні злочини)», розмістивши його після розділу XX КК України. На його думку, таке упорядкування системи Особливої частини КК сприятиме розмежуванню і визначенню родових об'єктів злочинів, а також ретельнішому вивченню і встановленню причин та умов, що призводять до скоєння воєнних злочинів та злочинів проти миру [11, с. 10].

На наш погляд, саме специфіка криміналізації злочинів, передбачених Розділом XX КК України, їх конвенційний та бланкетний характер мають виступати підставою для їх систематизації, визначення родового об'єкта і, відповідно, їх назви, а також подальшої класифікації за видовим об'єктом.

Міжнародне право в напрямі класифікації найбільш тяжких злочинів проти людства вже зробило чимало важливих кроків. Серед основних нормативно-правових актів тут слід відзначити Статут Нюрнберзького трибуналу [12], проект Кодексу про злочини проти миру та безпеки людства [13], а також прийнятий Статут Римського МКС [14].

У Статуті Нюрнберзького трибуналу (ст. 6) вперше було визначено приблизну систему міжнародних злочинів, а саме:

а) злочини проти миру; б) військові злочини; в) злочини проти людяності. Генеральна Асамблея ООН у грудні 1946 року в спеціальній резолюції підтвердила норми міжнародного кримінального права, викладені в Статуті та реалізовані у відповідних вироках як загальноновизнані.

У 1947 році Генеральна Асамблея ООН доручила Комісії міжнародного права скласти проект Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства. Комісія прийняла в першому читанні проект цього Кодексу в 1991 р. Він складався з двох своєрідних частин: Загальної та Особливої. Частина друга включала норми про 12 видів злочинів, міжнародно-правових злочинів проти миру і безпеки людства і про злочини міжнародного характеру (наприклад, про наркотизм та про екологічні злочини). Після врахування зауважень, що надійшли від 22 держав, проект був істотно оновлений і прийнятий у другому читанні в 1994 р., особлива частина якого тепер включала п'ять видів злочинів: агресію; геноцид; злочини проти людяності; військові злочини; злочини проти персоналу ООН і дипломатичних осіб [15].

Систематизація міжнародних злочинів знайшла своє продовження також і в статутах міжнародних трибуналів по Руанді та колишній Югославії. Так, відповідно до Статуту Міжнародного трибуналу по Руанді ними визначено геноцид, злочини проти людяності та злочини проти міжнародного гуманітарного права, передбачені ст. 3, загальною для Женевських конвенцій та додаткового протоколу II [16], а в Статуті Міжнародного трибуналу по колишній Югославії ними вбачаються серйозні порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, порушення законів та звичаїв війни, геноцид, злочини проти людяності [17].

Міжнародне співтовариство довго плекало надії щодо створення постійного суду в межах системи міжнародного правосуддя і починаючи з 1994 р. розпочало перемовини щодо цього. Історичною стала дата 17 липня, коли 120 країн прийняли Римський статут – установчий документ для постійного міжнародного кримінального суду, і з 2002 р. він набув чинності, коли 60 країн ратифікували цей документ.

Діючи на основі Римського статуту, міжнародний кримінальний суд є незалежною міжнародною організацією та не підпорядковується ООН чи іншим структурам.

Римський статут у ст. 5 визначає таку класифікацію міжнародних злочинів: злочини геноциду, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочини агресії.

Порівнюючи таку систему і класифікацію із відповідними положеннями Розділу XX КК України, насамперед вбачаються різні підходи в частині визначення злочинів проти людяності (які в КК України отримали назву злочини проти людства) та віднесення до них відповідно до КК України і злочинів геноциду. Із наведених вище міжнародних актів можна помітити, що ці поняття завжди розмежовуються і геноцид має самостійне класифікаційне значення.

Вбачається також і той факт, що, на відміну від більш ранніх міжнародних положень, Римський статут використовує поняття злочинів агресії замість поняття злочинів проти миру і розмежує їх із воєнними злочинами.

Висновки та пропозиції. Рекомендації стосовно міжнародного співробітництва з попередження злочинності та кримінального правосуддя, прийняті 14 грудня 1990 року Резолюцією ООН 45/107, визначають необхідність активізувати боротьбу із міжнародними злочинами шляхом дотримання та зміцнення

правопорядку та законності у міжнародних відносинах. Із цією метою передбачено доповнити та в подальшому розвивати міжнародне кримінальне право в повному обсязі зобов'язань, що випливають із міжнародних договорів у цій галузі, та переглянути своє національне законодавство з тим, щоб забезпечити його відповідність положенням міжнародного кримінального права.

Ця рекомендація ООН передбачає необхідність по-новому переглянути структуру Розділу XX КК України, визначити коло суспільних відносин, що нею охороняються і з огляду на це визначити її назву. При цьому, на наш погляд, за основу необхідно взяти положення та класифікацію, що застосована в Статуті міжнародного кримінального суду як останнього міжнародного нормативно-правового акта, який, з огляду на кількість країн, що його підписали, отримав статус загального планетарного масштабу.

Таким чином, вважаємо, що родовим об'єктом злочинів, передбачених Розділом XX КК України, є суспільні відносини, що забезпечені принципами та нормами міжнародного права, які мають основоположне значення для забезпечення миру, захисту прав людини та життєво важливих інтересів міжнародної спільноти в цілому.

З метою уніфікації положень кримінального законодавства з міжнародними нормативно-правовими актами необхідно змінити назву Розділу XX відповідно до класифікації, наведеної у Римському статуті, на «Злочини геноциду, агресії, проти людяності та воєнні злочини».

Література:

1. Баулін Ю.В. Основні тенденції розвитку сучасного кримінального права України стосовно підстав кримінальної відповідальності. Актуальні проблеми кримінального права України: тези доповідей та наукових повідомлень студентської наукової конференції. Х.: 2007. С. 5–8. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/267/1/24.html> (дата звернення: 20.01.2018).
2. Вечерова Є.М. Системно-структурний аналіз кримінального законодавства України: до постановки питання. Юридичний науковий електронний журнал. № 2. 2015. С. 168–171.
3. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. В.В. Сташица, В.Я. Тація. 4-е вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2010.
4. Мохончук С.М. Злочини проти миру та безпеки людства: генезис, еволюція, сучасна регламентація у кримінальному праві та законі: монографія. Х.: Право, 2013. 528 с.
5. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / С.С. Яценко (ред.). 4-е вид., перероб. та доп. К.: А.С.К., 2006. 848 с.
6. Рияд Т. Международное преступление и нарушение прав человека: юрисдикция и правовая ответственность. Правова держава. № 13. 2011. С. 241–248.
7. Ожегова Г. Объекты правонарушений в международном праве. Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия «Право». № 1. 2007. С. 36–42.
8. Миронова В.О. Проблеми кримінальної відповідальності за порушення законів і звичаїв війни: монографія. / За заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В.П. Смелянова. Х.: Право, 2007. 152 с.
9. Мохончук С.М. Кримінально-правова охорона миру та безпеки людства: автореф. дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.08. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2014. 39 с.
10. Шамара О.В. Преступления против мира и безопасности человечества: дискуссия в теории уголовного права Украины. Юридическая наука. 2015. № 2. С. 87–93.
11. Базов В.П. Кримінальна відповідальність за порушення законів і звичаїв війни (аналіз складу злочину): автореф. дис. ... канд. юрид.

наук: 12.00.08. Харків: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2009. 22 с.

12. Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн від 08.08.1945 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/998_201 (дата звернення: 24.01.2018).
13. Проект Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства (витяг) 01.01.1995 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_710 (дата звернення: 24.01.2018).
14. Римський статут міжнародного кримінального суду від 16.01.2002 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (дата звернення: 24.01.2018).
15. Борзенков Г.Н., Комиссаров В.С. Курс уголовного права. Особенная часть: в 5 т. Москва: Зерцало, 2002. Т. 5. 470 с.
16. Статут Міжнародного трибуналу по Руанді від 07.07.2009 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_d65 (дата звернення: 24.01.2018).
17. Статут Міжнародного трибуналу по колишній Югославії (International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia). URL: <http://www.un.org/ru/law/icty/charter.shtml> (дата звернення: 24.01.2018).

Щеголев Д. С. Отдельные проблемы определения родового объекта преступлений, предусмотренных разделом XX Уголовного кодекса Украины

Аннотация. Статья посвящена исследованию проблем определения родового объекта преступлений, предусмотренных разделом XX УК Украины. Рассматриваются современные взгляды ученых на определение данной проблемы, анализируется влияние международных актов на формирование объекта уголовно-правовой охраны. Подчеркивается, что Римский устав международного уголовного суда является важным нормативно-правовым актом международного характера, который определяет концептуальные основы противодействия и предотвращения преступлений, посягающих на международный правопорядок. Пересмотрены содержание и классификация преступлений против мира, безопасности человечества и международного правопорядка, предусмотренных разделом XX УК Украины. В частности, определено влияние норм международного права на формирование родового объекта таких преступлений. Установлено, что решающее значение в систематизации уголовного законодательства играет положение относительно родового объекта преступления, которое позволяет обосновать классификацию всех преступлений и соответствующих уголовно-правовых норм в рамках конкретных разделов УК, которыми закреплена ответственность за посягательство на тождественные или однородные общественные отношения. Определено, что именно специфика криминализации указанных преступлений, их конвенционный и бланкетный характер должны выступать основанием для их систематизации, определения родового объекта и, соответственно, их названия, а также дальнейшей классификации по видовым объектам. С целью унификации положений уголовного законодательства с международными правовыми актами необходимо изменить название раздела XX в соответствии с классификацией, приведенной в Римском уставе, на «Преступления геноцида, агрессии, против человечности и военные преступления».

Ключевые слова: преступления против мира и безопасности человечества, Римский устав международного уголовного суда, международные преступления.

Shchegolev D. Separate problems of determination of the general object of crimes provided by the Section of the XX Criminal Code of Ukraine

Summary. The article is devoted to the study of the problems of determining the generic object of crimes under Section XX of the Criminal Code of Ukraine. The modern views of scientists on the definition of this problem are considered, the influence of international acts on the formation of the object of criminal law protection is analyzed. Considering the Rome Statute of an international criminal court, it is an important regulatory legal act of an international character, which defines the conceptual basis for countering and preventing crimes encroaching on the international legal order. The content and classification of crimes against peace, the security of mankind and the international legal order, as provided for by Section XX of the Criminal Code of Ukraine, has been revised. In particular, the influence of the norms of international law on the formation of the generic object of such crimes is defined. It

has been established that decisive importance in systematization of criminal legislation is played by the provision regarding the generic object of a crime, which makes it possible to substantiate the classification of all crimes and relevant criminal law norms within specific sections of the Criminal Code, which fix the responsibility for encroaching on identical or homogeneous social relations. It was determined that the specificity of criminalization of these crimes, their conventional and blanket nature should be the basis for their systematization, definition of a generic object and, accordingly, their names, as well as further classification by type object. In order to unify the provisions of criminal law with international legal acts, it is necessary to change the name of Section XX in accordance with the classification given in the Rome Statute on “Crimes of genocide, aggression, against humanity and war crimes”.

Key words: crimes against peace and security of mankind, Rome Statute of the International Criminal Court, international crimes.

*Лутчин В. І.,**аспірант кафедри кримінального права та кримінології
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ ТА ОБСЯГ КЛАСИФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОРОРУШЕНЬ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА

Анотація. Наукова стаття присвячена дослідженню поняття, змісту і обсягу класифікації кримінальних правопорушень за кримінальним правом України та Республіки Польща. Завдяки проведеній науковій розвідці вдалося сформулювати загальне поняття класифікації кримінальних правопорушень, базовою основою для якого виступають законодавчі і теоретичні напрацювання, які знайшли своє відображення у кримінальному праві України і Республіки Польща. Також розкрито його зміст завдяки аналізу істотних ознак. Викладені наукові погляди і позиція у дослідженні мають як теоретичне, так і практичне значення.

Ключові слова: поняття, зміст, обсяг, класифікація кримінальних правопорушень, об'єктивність, чіткість, безперервність.

Постановка проблеми. У зв'язку із реформуванням кримінального права України, а саме прийняття Верховною Радою України у другому читанні 22 листопада 2018 року проекту Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 20.04.2018 р. № 7279-д, який передбачає впровадження інституту «кримінальних правопорушень» у Кримінальний кодекс України (надалі – КК України), а також класифікацію кримінальних правопорушень на злочини і кримінальні проступки, виникає необхідність проведення наукової розвідки з метою дослідження поняття «класифікація кримінальних правопорушень». Що стосується Республіки Польща, то класифікація кримінальних правопорушень на злочини і кримінальні проступки закріплена вже доволі давно в їхньому кримінальному законі, однак у науковій доктрині практично не досліджено поняття «класифікація кримінальних правопорушень».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над дослідженням поняття «класифікація кримінальних правопорушень» працювали такі вчені, як: Л. Гардоцький, А. Грешков'як, Л. Кривоченко, М. Хавронюк та інші. Однак дослідження здійснювалось у межах кримінально-правової системи однієї держави.

Постановка завдань. Метою дослідження є формулювання загального поняття «класифікація кримінальних правопорушень» за кримінальним правом України і Республіки Польща, а також визначення його змісту і обсягу.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науковій доктрині склався сталий підхід, що під поняттям слід розуміти форму мислення, яка відображає предмети, явища, узагальнюючи їхні фактичні ознаки. Так, для визначення поняття класифікації кримінальних правопорушень за кримінальним правом України та Республіки Польща необхідно спочатку дослідити, що саме розуміється під класифікацією у вищезгаданих державах.

В українському тлумачному словнику зазначається, що «класифікація» (походить від лат. classis – розряд, клас і фасіо –

роблю, розкладаю) – це система розподілу предметів, явищ або понять на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями [5, с. 175]. У польському тлумачному словнику закріплено, що «класифікація» – це систематичний розподіл предметів або явищ на класи, види, підвиди, що здійснюється залежно від вибраного критерію [12]. Як бачимо, вищевказані дефініції відображають однаковий підхід до розуміння цього терміна як в Україні, так і Республіці Польща.

З точки зору філософії класифікація розглядається як загально-наукове і методологічне поняття, що означає таку форму систематизації знання, коли вся сфера досліджуваних об'єктів представлена у вигляді системи класів або груп, за якими ці об'єкти розподілені на підставі їх збігів за певними властивостями. Класифікація покликана вирішувати дві основні функції: представляти в зручному для огляду і розпізнавання вигляді всю сферу, яка нею охоплюється, а також містити в собі максимально повну інформацію по своїх об'єктах [3, с. 225].

Також варто розглянути погляди на класифікацію, які існують у логіці (наука про закони та форми, прийоми та операції мислення, з допомогою яких людина пізнає навколишній світ). Класифікація є особливим видом поділу, що являє собою розподіл предметів по групах (класах), за якого кожен клас має своє постійно визначене місце. Метою класифікації є систематизація знань, тому від поділу вона відрізняється відносно стійким характером і зберігається тривалий час [11, с. 85–86]. Крім того, класифікація утворює розгорнуту систему, де кожен об'єкт поділу знову ділиться на нові об'єкти, розгалужуючись на безліч класів, що закріплюються зазвичай в таблицях, схемах, кодексах. З розвитком знань класифікація, як правило, змінюється, доповнюється, іноді замінюється новою, більш точною. Тому ні до однієї класифікації не можна підходити як до завершеної. Необхідно враховувати, що і сама дійсність, і знання про неї перебувають у безперервному процесі зміни і розвитку [1, с. 57–58].

Що стосується правової класифікації, то її потрібно розглядати як спеціальний метод, правильне застосування якого сприяє правовому регулюванню, також як один із прийомів законодавчої техніки, який використовується у створенні нормативно-правових актів і дає можливість краще систематизувати їхні положення.

Повертаючись до поняття класифікації кримінальних правопорушень, варто зазначити, що у Республіці Польща, як і в Україні, під цим поняттям розуміють розподіл кримінальних правопорушень на групи за певними критеріями [6, с.113]. Такий підхід не зовсім точно відображає зміст і сутність цього терміна.

На нашу думку, **класифікація кримінальних правопорушень** – це об'єктивний, безперервний, чіткий розподіл кримі-

нальних правопорушень на взаємовиключні групи за певними ознаками, які відповідають цілям класифікації, мають вичерпний характер і відображають закономірності розвитку інституту кримінальних правопорушень. Таке визначення цілком підходить як для українського, так і польського кримінального права.

Що стосується змісту поняття, то під ним розуміється сукупність істотних ознак, які містяться у дефініції, за допомогою яких і розкривається зміст. Для з'ясування змісту вищеведеного поняття необхідно розглянути його ключові ознаки.

Однією з істотних ознак класифікації кримінальних правопорушень є **об'єктивність**. Вона означає, що класифікація зумовлена всебічністю і конкретністю, тобто явища пізнаються такими, якими вони є насправді. Об'єктивність відображає матеріальну ознаку кримінального правопорушення, що виражає його сутність і соціальну природу в поєднанні з об'єктивністю завданої суспільним відносинам шкоди. Матеріальність полягає в тому, що кримінальним правопорушенням може бути лише суспільно небезпечне (суспільно шкідливе за польським кримінальним законом) діяння. Не є кримінальними правопорушеннями діяння, які формально підпадають під ознаки кримінально караних діянь, передбачених у Кримінальному кодексі Республіки Польща (надалі – КК Республіки Польща) і КК України, однак через малозначність не становлять суспільної небезпеки (суспільної шкоди).

Наступною ознакою, яку слід розглянути, є **безперервність**, що характеризує відсутність розривів у переході від однієї групи, категорії до іншої, зберігаючи певну послідовність. Вона дає змогу визначити ту грань, яка існує об'єктивно між кримінальними правопорушеннями різних груп, категорій, а також між кримінально-протиправними діяннями та іншими правопорушеннями, які перебувають поза межами кримінально-правового регулювання. Особливо актуальним є питання розмежування кримінального проступку та адміністративних правопорушень. Розглядаючи це розмежування в рамках польської правової системи, насамперед слід зазначити, що кримінальний проступок (*występkiem*) регулюються Кримінальним кодексом Республіки Польща (*Kodeks karny*), а адміністративні правопорушення (*wykroczeniem*) регулюються Кодексом адміністративних правопорушень Республіки Польща (*Kodeks wykroczeń*). Кримінальний проступок і адміністративні правопорушення є діяннями, забороненими законом, за які винна особа несе відповідальність, однак другі завдають набагато меншу шкоду суспільним відносинам, відповідальність за них набагато м'якша. Ключовою підставою розмежування служить вид і міра покарання. Так, за адміністративні правопорушення передбачена така відповідальність: 1) арешт від 5 до 30 днів; 2) обмеження волі до одного місяця; 3) штраф від 20 до 5000 злотих; 4) догана [9]. Що стосується кримінальних проступків, то за них передбачена така відповідальність: 1) штраф у розмірі понад 30 денних ставок або більше 5000 злотих; 2) обмеження волі від одного місяця до двох років; 3) позбавлення волі від одного місяця до трьох років [7]. Процес, спрямований на притягнення особи до відповідальності, передбачається різними нормативними актами. Так, у справах про кримінальні проступки застосовується Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Польща (*Kodeks postępowania karnego*) [8], а у справах про адміністративні правопорушення – Адміністративно-процесуальний кодекс Республіки Польща (*Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia*) [10].

Ще однією істотною ознакою є те, що **класифікаційні групи мають взаємно виключати одна одну**. Насамперед це означає, що кожна група кримінальних правопорушень має відрізнятися від іншого своїми специфічними рисами, притаманними саме їй. Вчинення кримінального правопорушення певної групи, категорії має тягнути юридичні наслідки, відмінні від наслідків, встановлених для інших. Наприклад, передбачена у арт. 7 КК Республіки Польща класифікація кримінальних правопорушень на дві групи: злочини і кримінальні проступки, відіграє важливу роль під час визначення строків давності, передбачених в арт. 101 § 1 КК Республіки Польща, де закріплені різні строки давності для кожної групи (різні юридичні наслідки). Так, під час скоєння злочину строки давності становлять 30 років (за умисне вбивство) і 20 років (за всі інші злочини), що стосується кримінального проступку строки коливаються від 5 до 15 років (15 років – коли діяння являє собою кримінальний проступок, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк більше 5 років; 10 років – коли діяння являє собою кримінальний проступок, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк більше 3 років; 5 – коли йдеться про інші кримінальні проступки) [7]. Як бачимо, для визначення строків давності необхідно класифікувати кримінальні правопорушення на злочини і кримінальні проступки, а також провести ще й додатково класифікацію кримінальних проступків залежно від виду і розміру покарання, передбаченого в санкції відповідної кримінально-правової норми. Що стосується українського законодавства, то проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 20.04.2018 р. № 7279-д, прийнятий у другому читанні Верховною Радою України 22.11.2018 року, пропонує закріпити в статті 49 Кримінального кодексу України такі положення, за яких особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з дня вчинення нею кримінального правопорушення і до дня набрання вироком законної сили минули такі строки:

- 1) два роки – у разі вчинення кримінального проступку, за який передбачене покарання менш суворе, ніж обмеження волі;
- 2) три роки – у разі вчинення кримінального проступку, за який передбачене покарання у виді обмеження волі;
- 3) п'ять років – у разі вчинення нетяжкого злочину;
- 4) десять років – у разі вчинення тяжкого злочину;
- 5) п'ятнадцять років – у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

Як вбачається з вищеведеного, для визначення строку давності за те чи інше кримінально каране діяння, виникає необхідність класифікації кримінальних правопорушень на злочини і кримінальні проступки, своєю чергою злочини необхідно класифікувати на нетяжкі, тяжкі, особливо тяжкі. Саме таку класифікацію пропонує закріпити вищезгаданий законопроект у статті 12 КК України [4].

Чіткість як істотна ознака класифікації кримінальних правопорушень свідчить про те, що вона має бути підпорядкована насамперед практичному використанню. Класифікація має проводитись за такими критеріями, які б унеможливили її двозначне розуміння. В одній і тій ж класифікаційній групі необхідно застосовувати одну і ту ж класифікуючу ознаку. У класифікації кримінальних правопорушень ця ознака має величезне значення, оскільки правоохоронним органам

доводиться на практиці розмежовувати по групах (категоріях) кримінальні правопорушення. На думку Л.Н. Кривоченка, вищезгадана ознака має важливе значення, позаяк правильне визначення певної групи, категорії, до якої належить конкретне кримінальне правопорушення, визначає рамки його юридичних наслідків, а отже, є основою для справедливої відповідальності конкретної особи. Також, на його думку, класифікація кримінальних правопорушень має впливати з: 1) внутрішніх зв'язків, які існують між ознаками кримінальних правопорушень, що надають їм певну цілісність і утворюють той чи інший вид кримінальних правопорушень; 2) зовнішніх зв'язків окремих видів кримінальних правопорушень між собою; 3) зв'язків і взаємовідношень кримінальних правопорушень з іншими правопорушеннями (адміністративними, цивільно-правовими, дисциплінарними та ін.) [2, с. 18].

Обсягом поняття називається сукупність предметів, які охоплюються цим поняттям і містять його істотні ознаки. Обсяг поняття «класифікація кримінальних правопорушень» у цьому науковому дослідженні охоплює всі можливі класифікації кримінальних правопорушень, які існують у кримінальному праві України і Республіки Польща. Сукупність предметів, що становлять обсяг поняття, називається логічним класом. Клас може включати в себе підкласи. Наприклад, клас «класифікація кримінальних правопорушень за кримінальним правом Республіки Польща» включає в себе підклас «класифікація кримінальних правопорушень на злочини і кримінальні проступки». Кожен такий підклас утворюється за певною ознакою, притаманною тільки йому.

Зміст і обсяг поняття тісно пов'язані один з одним, цей зв'язок виражається в законі зворотного відношення між обсягом і змістом поняття, який встановлює, що збільшення змісту поняття призводить до зменшення його обсягу, і навпаки. Так, наприклад збільшення змісту поняття «класифікація» шляхом додавання ознаки «кримінальні правопорушення» ми переходимо до поняття «класифікація кримінальних правопорушень», яке за обсягом є меншим [1, с. 35–36].

Висновок. Підбиваючи підсумки у науковому дослідженні, варто зазначити, що викладені підходи і позиції допоможуть краще зрозуміти сутність і зміст класифікації кримінальних правопорушень, оскільки впливають із законодавчих і доктринальних позицій, які існують у кримінальному праві України і Республіки Польща. Також можуть бути використані у здійсненні класифікації кримінальних правопорушень на практиці.

Література:

1. Кириллов В.И., Старченко А.А. Логика: учебник для юридических вузов / под ред. проф. В.И. Кириллова. 6-е изд., перераб. и доп. Москва: Проспект, 2008. 240 с.
2. Кривоченко Л.Н. Классификация преступлений. Харьков: Вища шк. Изд-во при Харьк. ун-те, 1983. 129 с.
3. Новая философская энциклопедия. В четырех томах. / Ин-т философии РАН. Научно-ред. совет: В.С. Степин, А.А. Гусейнов, Г.Ю. Семигин. Москва: Мысль, 2010. Т. II. 2816 с.
4. Проект Закона про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розсліду-

вання окремих категорій кримінальних правопорушень від 20.04.2018 р. № 7279-д. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=7279-%E4&skl=9 (дата звернення 05.12.2018).

5. Словник української мови: в 11 томах. Том 4, 1973. URL: <http://sum.in.ua/s/klasifikacija>
6. Grześkowiak A.(red.), Wiak K. (red.) Prawo karne. Wydanie 6. Warszawa: C.H. Beck, 2017. 437 s.
7. Kodeks karny: Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kancelaria Sejmu. 1997. Nr 88. poz. 553. 135 s.
8. Kodeks postępowania karnego: Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kancelaria Sejmu. 1997. Nr 89 poz. 555. 294 s.
9. Kodeks wykroczeń: Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. Kancelaria Sejmu. 1971. Nr 12 poz. 114. 51 s.
10. Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia: Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. Kancelaria Sejmu. 2001. Nr 106 poz. 1148. 58 s.
11. Malinowski A., Lewandowski S., Machińska H., Petzel J. Logika dla prawników / pod redakcją A. Malinowski. Wydanie 7. Warszawa: LexisNexis, 2012. 319 s.
12. Słownik języka polskiego / pod red. W. Doroszewskiego. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. 1958–1969. T. I–XI. URL: <http://sjpd.pwn.pl/haslo/klasifikacja/>

Лутчин В. И. Понятие, содержание и объем классификации уголовных правонарушений по уголовному праву Украины и Республики Польша

Аннотация. Научная статья посвящена исследованию понятия, содержания и объема классификации уголовных правонарушений по уголовному праву Украины и Республики Польша. Благодаря научному исследованию удалось сформировать общее понятие классификации уголовных правонарушений, базовой основой для которого выступают законодательные и теоретические наработки, которые нашли свое отражение в уголовном праве Украины и Республики Польша. Также раскрыто его содержание благодаря анализу существенных признаков. Изложенные научные взгляды и позиция в исследовании имеют как теоретическое, так и практическое значение.

Ключевые слова: понятие, содержание, объем, классификация уголовных преступлений, объективность, четкость, непрерывность.

Lutchyn V. Definition, content and amount of criminal offences classification under criminal law in Ukraine and in Polish Republic

Summary. This scientific article is devoted to the research of definition, content and amount of criminal offences classification under criminal law in Ukraine and in Polish Republic. Due to the conduct of scientific research, it was possible to form general definition of criminal offences classification, the basis of which are the legislative and theoretical work, which are reflected in the criminal law of Ukraine and the Republic of Poland. Due to the analysis of essential features of criminal offences classification, the content of criminal offences classification was revealed. Presented scientific views and position in the research have both theoretical and practical significance.

Key words: definition, content, amount, criminal offences classification, objectivity, clarity, continuity.

Слюсар Д. Ю.,

*аспірант кафедри адміністративного кримінального права
юридичного факультету Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара*

ІСТОРІЯ ЖІНОЧОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню історії жіночої злочинності. Вказується, що спочатку жінка розглядалася виключно як об'єкт злочину. Доведено, що отримання жінками прав і свобод вплинуло на жіночу злочинність у цілому. Вказується, що жіноча злочинність має глибокі історичні корені, на її розвиток і тенденції впливали насамперед підвалини в суспільстві і релігія. Вивчення жіночої злочинності і боротьба з нею неможливі без дослідження історичної генези жіночої злочинності. Адже у разі прийняття та введення нових методик боротьби з жіночою злочинністю необхідно враховувати походження жінки та її статус у суспільстві.

Ключові слова: історичний розвиток, причини злочинності, жіноча злочинність.

Постановка проблеми. З давніх часів жінка розцінювалася як слабка стать, перед нею встановлювалося безліч заборон і правил, яких вона зобов'язана була дотримуватися. Соціального статусу в суспільстві вона не мала, в її обов'язки входило заняття господарством і виховання дітей. Наприклад, у Китаї жінка не мала права їсти разом з чоловіками, а в Бірмі – входити в деякі храми і в місця судилищ. У стародавніх іудеїв жінці під страхом смертної кари заборонялося одягати чоловічий одяг. У Стародавньому Римі вживання жінкою вина каралося стратою, таке ж покарання було передбачено для жінок тубільців Парагваю і готтентотів за пияцтво і надмірну обжерливість. У племені фанті (в Африці) жінці, яка підслухувала таємниці свого чоловіка, обрізали вуха, а за розголошення їх – губи [1, с. 59]. Щоб зрозуміти причини жіночої злочинності, необхідно звернутися до історичного генезису розвитку злочинності в цілому, що і зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Указаним питанням тією чи іншою мірою приділяли увагу В. Внуков, М. Євдокімова, М. Сотрогорський, М. Пушкарьова, А. Яковлев та інші.

Метою статті є дослідження історії жіночої злочинності, зокрема її причин.

Виклад основного матеріалу дослідження. У язичницькій Стародавній Русі не було будь-яких письмових джерел права, взаємини між слов'янами ґрунтувалися на язичницьких звичаях. Відомості про жінку-злочинця як суб'єкта злочину в язичницький період не збереглися. Становить складність уявити образ жінки-злочинця в язичницькому кримінальному праві. У зв'язку з тим, що до нас не дійшли відомості про кримінальну відповідальність чоловіків і жінок тієї епохи за скоєні ними злочини, вважаю, можна дійти висновку про те, що специфічних покарань для жінок не існувало.

Жінка як суб'єкт скоєного злочинного акту з'являється в джерелах не рідше, ніж як об'єкт злочину. Представниці всіх станів феодальної Русі, крім рабинь, були дієздатними особами, суб'єктами права, тому самостійно несли відповідальність за злочини. Відповідальність, зокрема матеріальну, за проступки,

вчинені холопкою, ніс її володілець. Світське законодавство не зумовлювало розміри відповідальності за злочини саме жінок. Штрафи диференціювалися залежно не від статі, а від соціально-класової приналежності злочинця або злочинниці. Водночас церковні нормативи становлять велику групу проступків, за які жінка зобов'язана була нести покарання (незалежно від соціально-класової приналежності штрафи не диференційовані). Одним з них було перелюбство, за яке церква наказувала розлученням; крім того, чоловік мав право розлучення з дружиною з низки інших приводів, прирівнюваних до подружньої зради.

Крім перелюбу, вчиненого як заміжними, так і незаміжними «дружинами», широко побутували й інші проступки морально-етичного порядку. Шкала покарань за них була широка: від десятка покаєнних поклонів (або декількох гривень штрафу) до декількох років посту. Особливо суворо каралися жінки, які вчинили дитяче «душоубство», «спотворили» в собі дитину, використавши для цього різні «зілля». Подібних «дружин» церква дозволяла чоловікам самим «стратити», тобто покарати.

Оскільки жінки на Русі нерідко брали участь і в різних бійках, Статут князя Ярослава не тільки виділив в окрему статтю «жіночу бійку», але і ввів спеціальні покарання за побої, нанесені власному чоловіку, а також іншій жінці. В останньому разі штраф був удвічі більший: 3 гривні за побої, нанесені чоловіку, проти 6 гривень за побиття жінки жінкою.

За крадіжки як один з видів кримінальних злочинів стягувалися рівні штрафи і з чоловіків, і з жінок («тако ж і дружина», додає укладач Статуту Ярослава під час опису крадіжок конопель, льону, полотна). Крадіжка дружиною у власного чоловіка як проступок швидше морального, ніж кримінального порядку, що не тягла за собою покарання, але за підпал будинку на жінку накладався штраф. Примітно, що ситуація, коли чоловік продавав або пропивав жінчине добро, давала право жінці на розлучення [2, с. 139].

У Статуті князя Володимира «Про суд церковний і про десятину» згадується жіноча злочинність, така як перелюб, проституція, непослух. У Руській правді життя жінки і чоловіка захищалися неоднаково. Жінка споконвіку завжди була наділена не тільки фізіологічними особливостями, а й соціальним статусом у суспільстві. Ставлення до жінок завжди було двоїсте. По-перше, жінка, мудра і божественно красива, є продовжувачем людського роду. По-друге, в ній живе «грішниця», яка може зруйнувати чоловічу душевну рівновагу, його психічний стан, у своїх вчинках вона рішуча і корислива. Для будь-якого суспільного устрою, будь-якої історичної епохи характерно, що чоловік має більші права і свободу. Наприклад, на думку Аристотеля, чоловік і жінка – не рівні істоти. Жінка дає дитині тіло, чоловік – душу, душа краща і божественніша тіла. Чоловік – норма, жінка – відхилення від неї. Чоловік вищий, жінка нижча за своєю природою. Чоловік панує, жінка підкоряється.

У середні віки в Європі про жінку сформувалася думка, що вона є спокусою, прирівнювалася до зла, вона по суті нижче, ніж чоловік. Зазначена позиція виходила від церкви і вищого духовенства. Разом з тим класова належність грала чималу роль. Великими правами володіла жінка благородного походження, на відміну від простолюдинки і кріпаків. Більшість чоловіків середньовічної Європи все-таки вважали жінок другосортними істотами і вчиняли щодо них насильство.

У кримінальному праві середньовічної Європи зберігаються основи кровної помсти. Так, наприклад, у Салічній правді франків містяться норми, що стосуються кримінальної відповідальності за скоєння злочинів. За велику кількість злочинів передбачені були високі штрафи на користь потерпілого, частина від зазначеного штрафу перераховувалася на користь держави. У разі несплати штрафу злочинець був страчений або допускалася кровна помста щодо нього. В основному штрафи були високі, за несплату штрафу обов'язок щодо виплати поширювався на родичів правопорушника.

Родичі злочинця за Салічною правдою могли звільнитися від зазначених зобов'язань, звільнившись від родинних зв'язків шляхом проведення різних обрядів на судових зборах у присутності посадової особи – тунгіна.

У нормативно-правовому акті середньовічної Європи простежується принцип класового розшарування суспільства, виходячи із соціального становища злочинця і потерпілого. Жінка середньовічної Європи уявлялася як продовжувачка роду, в зв'язку з цим скоєння злочину щодо жінки каралося значними штрафними санкціями. Потрійний вергельд (штраф на користь родичів потерпілого-убитого) сплачувався за вбивство жінки, в чотириразовому – за позбавлення життя вагітної жінки.

У Салічній правді також є статті, які містять покарання за образу жінки, за вчинення вказаного проступку штраф був вищий, ніж за образу чоловіка. Разом з тим розмежування покарання для жінок і чоловіків за Салічною правдою не проводилося.

Відомо, що в середні віки чаклунство вважалося злочином, що вчинявся в основному жінками. Як зазначено раніше, в християнстві панували чоловіки, жінки займали найнижче становище, вважалися слабкими, невірними, ласими, легко могли бути піддані впливу Диявола. Боротьба зі злочинністю жінок такого роду породила і відповідне «керівництво»: ним послужив «Молот відьом» Я. Шпренгера і Г. Інстіторіса, опублікований в 1486 році. Перераховуючи головні ознаки відьом (найбільш небезпечних, на думку авторів, злочинниць), вони вказують насамперед на приналежність особи до жіночої статі. Причетність чоловіків до відьомства заперечується, бо сам Христос був чоловіком. Як справедливо зазначив А.М. Яковлев, «Молот відьом» являє собою один зі зразків релігійно-наукової теорії переваги чоловіків, виправдовуючи, навіть вимагаючи, переслідування жінок як представників нижчого, гріховного і небезпечного класу індивідів» [3, с. 124].

У «Кримінально-судовому укладенні імператора Карла V» (далі – Кароліна) відзначено, що підозрою в чаклунстві і знахарстві були анонімні підозри родичів, знайомих, сусідів. Суди мали перевірити обґрунтованість обвинувачення в чаклунстві, часто досить було чуток, у суди також запрошували свідків.

У разі проведення відьомського процесу часто використовувалися «тортури», випробування над підозрюваною «відьмою», тобто пошук прикмет, за якими було здійснено б розпізнання відьми. «Випробування водою» проводилося катом:

жінку оголювали, кат їй зв'язував руки і ноги, її опускали у воду. В ті часи вода вважалася символом чистоти, і якщо вона брала жінку, вона не вважалася відьмою. А якщо жінка, опущена в воду, спливала на поверхню, найчастіше так і відбувалося, то визнавалася відьмою.

У середні віки за відмітини на тілі могли прийняти за відьму і спалити. Пошук на тілі жінки відмітин називався випробуванням «відьомської відмітини». Мисливці на відьом стверджували, що Диявол мігитить своїх поплічників. Зазначені позначки і шукали судді. Бородавки, родимки, плями або ділянки знебарвленої шкіри вважалися мітками Диявола, особливо, якщо вони виділяли якусь рідину або кровоточили. Вважалося, що зазначені позначки Диявол завдає на тіло жінки в прихованих місцях, тому, щоб їх визначити, жінкам голили голову і їх оголювали.

Ще був один спосіб розпізнання відьом – «випробування плачем». Про зазначене випробування згадано в трактаті про демонологію – «Молоті відьом». Жінку, яку звинувачують у чаклунстві, катували тривалий час. Тоді вважалося, що відьми не вмють плакати, а якщо жінка і починала плакати, від смерті це її не рятувало. Адже інквізиція вважала, що сльози, пролиті під тортурами, не є щирими.

Під час вивчення норм Кароліни було відзначено, що окремою також є стаття, яка передбачала кримінальну відповідальність жінок за дітовбивство. Решта норм Кароліни поширювалися на злочинців незалежно від статі.

«Якщо хто-небудь шляхом чаклунства заподіє людям шкоду або збиток, то він має бути підданий смертній карі, і ця страта мала бути проведена шляхом спалення. Якщо ж хто-небудь займається чаклунством, але не заподіяв цим нікому шкоди, то він мав бути (відповідно до обставин справи) покараний інакше, причому судді мали скористатися обставиною справи і відповідно до порад правознавців піддати вигнанню з країни, виставленню біля ганебного стовпа, відрізанням вух, покаранням різками або іншому покаранню. Жінка, яка зловмисно, таємно і по своїй волі вб'є свою дитину, що вже отримала життя і сформувалися її органи, має бути живцем похована і пробита колом [4, с. 34].

Пильну увагу до жінки з боку суспільства, держави і церкви можна пояснити зростанням злочинності і криміногенності осіб жіночої статі. Прикладом здійснення кривавих злочинів жінкою є скоєння великої кількості вбивств угорською графинею Ержебет Баторі (1560–1614 роки). Угорська графиня знаменита численними вбивствами молодих дівчат, також вона занесена до Книги рекордів Гіннеса за кількістю скоєних жінками вбивств. Приблизна кількість її жертв становила 650 осіб. З історичних джерел відомо, що Баторі вела книгу жертв, яка під час слідства була знайдена. Баторі була впевнена, що кров незайманих омолоджує її шкіру і заради цього займалася катуванням дівчат. Жорстокість Ержебет у скоєнні серійних вбивств доведена показаннями понад 300 свідків, потерпілих та спотвореними тілами молодих дівчат.

Також у середині XVIII століття у Франції було здійснено низку злочинів щодо жінок Женев'євою де Сез. Необхідно звернутися до історії її життя, щоб розібратися в причинах скоєння нею злочинів. На півдні Франції Женев'єва де Сез проживала в маєтку зі своїм чоловіком – Франсуа де Сез. Женев'єва була покірною і слухняною дружиною, вела господарство. А Франсуа був товаришким чоловіком і любив жіноче товариство, часто піддавався любовним романам. Після кожного роману

Франсуа відбувався страшний випадок: невідома особа позбавляла життя подругу Франсуа. Із зазначеної причини з Парижа приїхали слідчі і встановили винного в скоєнні серії вбивств. Вбивцею виявилася Женев'єва, яка на суді зізналася у скоєнні нею злочинів через помсту з ревнощів. За протиправні діяння Женев'єву стратили публічно на площі.

З початку XIX століття ставлення до жінки в суспільстві змінюється, жінки заявляють про соціальні, політичні, матеріальні права. Визнання повноцінності жіночої особистості, свободи її любові, жіночності сталося в усьому світі, жінку перестали вважати «річчю». Історики, говорячи про початок жіночої емансипації, вказують в основному економічні причини. Англійський історик Дж. М. Тревел'єн головну причину бачить у розвитку капіталістичних відносин, які вимагали робочих рук, і жінки разом з чоловіками починали працювати в полі і на фабриках. Відповідно, отримуючи заробітну плату, вони ставали економічно незалежними [5, с. 513].

З точки зору історика М. Острогорського, Французька революція кінця XVIII століття привела до створення різних асоціацій, в які входили жінки. Вони були допущені до голосування в цих асоціаціях і навіть обіймали посади президентів [6, с. 177].

У 20-х роках XX ст. стали з'являтися дослідження, в яких робилася спроба не тільки піддати оцінці фізіологічні параметри жінки-злочинниці, але й вникнути у сферу їхнього світовідчуття і сприйняття навколишнього оточення. Підтримуючи погляди В. Томаса, М. Гернет стверджував, що причини жіночої злочинності не варто шукати в особливостях їхнього анатомічного устрою. Відповідно до соціологічного підходу причини скоєння злочинів жінками треба пояснювати умовами життя жінок. Їхнє життя менш цікаве і різнобічне, ніж у чоловіків, жінка більш прикута до сім'ї і менше бере участь у боротьбі за існування. Багато сфер праці залишалися для неї закритими. Звідси висновок, що М. Гернет убачав причини жіночої злочинності саме в соціальних умовах.

Проте повністю погодитися з вищезазначеними авторами, які дотримувалися позиції, що причини жіночої злочинності криються лише в соціологічних умовах або в антропологічних особливостях, В. Внуков не міг. Автор стверджував, що в прояві себе зовні жінка під впливом певного соціального преса фізіологічніша за чоловіка. Іншими словами, у своїх реакціях вона ближча до їх фізіологічного коріння, ніж до їх психологічного налаштування. В. Внуков твердо говорив, що «соціологія» жене жінку в «біологію». Звідси гострота і напруженість у її злочинних діях [7, с. 211]. Звідси висновок, що В. Внуков пояснював причини жіночої злочинності не лише соціальними умовами, але й біологічними, автор поєднував ці категорії і вважав, що, лише діючи разом, вони можуть привести до скоєння жінкою насильницького злочину. На початку 70-х років минулого століття проблеми жіночої злочинності знову стали привертати до себе увагу дослідників. При цьому вивченню стали піддаватися не тільки статистичні закономірності й особливості особистості жінок-злочинниць, а й цілі видові прояви їхньої злочинної поведінки, а також особливості мікросоціального середовища, в тому числі і в місцях виконання покарання [8, с. 141–142].

Висновок. Таким чином, отримання жінками прав і свобод вплинуло на жіночу злочинність у цілому. Жіноча злочинність, як зазначено нами раніше, має глибокі історичні корені, на її розвиток і тенденції впливали насамперед підвалини в суспільстві і релігії. Вивчення жіночої злочинності і боротьба з нею неможливі без дослідження історичної генези жіночої злочинності. Адже у разі прийняття та введення нових методик боротьби з жіночою злочинністю необхідно враховувати походження жінки та її статус у суспільстві.

Література:

1. Ломброзо Ч. Женщина преступница и проститутка. Минск, 2000. 574 с.
2. Пушкарева Н. Женщины Древней Руси. М.: Мысль, 1989. 288 с.
3. Яковлев А.М. Теория криминологии и социальная практика. М.: Наука, 1985. 247 с.
4. Каролина. Уголовно-судебное уложение Карла V. Алма-Ата, 1967. 152 с.
5. Тревел'єн Дж. М. История Англии от Чосера до королевы Виктории. Смоленск: Русич, 2001. 624 с.
6. Острогорский М.Я. Демократия и политические партии. М.: РОССПЭН, 1997. 243 с.
7. Внуков В.А. Женщины-убийцы. Убийства и убийцы. М.: Изд-во Мосздравотдела, 1928. С. 191–248.
8. Євдокімова М. Історичний аналіз жіночої злочинності. Підприємство, господарство і право. 2018. № 3. С. 140–142.

Слюсарь Д. Ю. История женской преступности

Аннотация. Статья посвящена исследованию истории женской преступности. Указывается, что сначала женщина рассматривалась исключительно как объект преступления. Доказано, что получение женщинами прав и свобод повлияло на женскую преступность в целом. Указывается, что женская преступность имеет глубокие исторические корни, ее развитие и тенденции развития, ее основы лежат в обществе и религии. Изучение женской преступности и борьба с ней невозможны без исследования исторического генезиса женской преступности. Ведь при принятии и введении новых методик борьбы с женской преступностью необходимо учитывать происхождение женщины и ее статус в обществе.

Ключевые слова: историческое развитие, причины преступности, женская преступность.

Slusar D. History of female criminality

Summary. The article is devoted to the study of the history of female crime. It is noted that at first the woman was considered exclusively as the object of the crime. It has been proved that women's rights and freedoms have affected women's crime in general. It is pointed out that female crime, as we noted earlier, has deep historical roots, its development and tendencies were influenced, first of all, by the foundations in society and religion. Studying and combating female crime is impossible without the study of the historical genesis of female crime. After all, when adopting and introducing new methods of combating female crime, it is necessary to take into account the origin of the woman and her status in society.

Key words: historical development, causes of crime, female criminality.

Бойко Ю. Ю.,
здобувач

Міжрегіональної академії управління персоналом

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА МЕДИЧНОЇ ПОМИЛКИ

Анотація. У статті проведено аналіз норм чинного законодавства, що обґрунтувало висновок про необхідність удосконалення правового регулювання кримінально-правової охорони прав і законних інтересів пацієнта. Обґрунтовано доцільність подолання наявних проблем правового регулювання прав пацієнта. Визначено медичну помилку як об'єктивно протиправний несприятливий результат, зумовлений об'єктивними та суб'єктивними факторами. Медичні помилки можуть бути класифіковані на такі: 1) медичні помилки, що виникли внаслідок об'єктивних причин; 2) медичні помилки, що виникли внаслідок суб'єктивних причин. Підкреслено доцільність встановлення переліку наслідків, які можуть бути визначені як істотна шкода здоров'ю.

Ключові слова: відповідальність, захист, кримінально-правова охорона, медична допомога, медична помилка, пацієнт, статус.

Постановка проблеми. У сучасних умовах реалізації медичної реформи в Україні, активізації діяльності з підвищення ефективності реалізації права людини на охорону здоров'я та кваліфіковану медичну допомогу тема дефектної роботи медичного персоналу під час здійснення їхніх професійних обов'язків набуває особливої актуальності. Досягнення сучасної світової медицини, зростання правової та медичної свідомості населення країни висувають підвищені вимоги до професійних якостей робітників медичних організацій.

Окремі аспекти досліджуваної теми були предметом наукового аналізу та вивчення ряду науковців. Серед них можна виділити таких авторів, як А.Г. Блінов, Л.О. Остапенко, І.В. Полікарпова, М.І. Галукова, Ю.А. Дронова, Н.Є. Крилова. На жаль, обрана тема залишається малодослідженою серед вітчизняних науковців. Ряд практичних і теоретичних проблем потребує більш ґрунтовного дослідження, що зумовлює актуальність цієї теми.

Мета статті – обґрунтування доцільності вдосконалення механізму застосування заходів кримінальної відповідальності за вчинення медичної помилки.

Вклад основного матеріалу дослідження. Помилки притаманні будь-якому виду соціальної діяльності, без них неможливо уявити життєдіяльність будь-якої людини незалежно від рівня її професіоналізму. В аспекті теорії держави та права в застосуванні терміна «помилки» розуміється негативний результат, фрагмент неправильної поведінки суб'єкта права, що перешкоджає досягненню законодавчо визначених цілей. Спираючись на це, юридична помилка розуміється як визнаний в установленому законодавством порядку об'єктивно неправомірний, негативний результат, який перешкоджає реалізації прав, свобод та охоронюваних державою інтересів людини [1, с. 129].

І.П. Лановенко визначає правову помилку як неадекватне, алогічне уявлення дієздатної особи про характер і наслідки своєї поведінки. Правова помилка полягає у неправильному усвідомленні юридичних властивостей діяння та його наслідків [2, с. 654].

Термін «помилка» застосовується в різних галузях правничої науки та практики. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 229 Цивільного кодексу України визначаються правові наслідки вчинення правочину під впливом помилки, при цьому останній розуміється як «неправильне сприйняття особою істотних обставин правочину, що вплинуло на її волевиявлення, за відсутності якого можна було б вважати, що правочин не був вчинений». Причинами помилки в такому разі є необачність чи самовпевненість учасників правовідносин, неправильне розуміння сторонами одна одної під час досягнення між ними домовленості, неправильне тлумачення змісту нормативно-правових положень закону, дій інших учасників відносин [3, с. 393]. Помилку відрізняють від обману, при цьому останній тлумачиться як «навмисне введення в оману однією стороною <...> іншої сторони» з метою досягнення цілей укладення правочину [3, с. 395]. Отже, для помилки характерними є відсутність умислу, самовпевненість, недбалість, тоді як обман визначає взаємовідносини, в основі яких є бажання однієї особи ввести в оману іншу.

Для кримінально-правової теорії та практики значення має помилка особи під час вчинення діяння, що містить ознаки складу злочину. Наприклад, В.А. Якушин визначає помилку так: «омана особи щодо об'єктивних властивостей суспільно небезпечного діяння, які характеризують його як злочин», відповідно, акцент робиться саме на помилковому розумінні злочинності діяння [4, с. 35].

Більшість професійних медичних помилок залишається непоміченою з боку адміністрації установ охорони здоров'я та правоохоронних органів через відсутність прозорості системи їх обліку та реєстрації.

Юридична оцінка медичної помилки є однією з найбільш болючих проблем медицини та права. Визначення сутності медичної помилки має велике значення для встановлення критеріїв її відмежування від «допустимих у медичній практиці професійних помилок».

При цьому виробленню єдності поглядів на з'ясування сутності медичної помилки не сприяє відсутність її законодавчого визначення. Спостерігається надзвичайна полярність наукових підходів до розуміння сутності медичної помилки.

Представники медичної науки наголошують на необхідності законодавчого закріплення права лікаря на помилку як підстави для звільнення його від застосування заходів кримінальної відповідальності [5]. Такий підхід не може бути оцінений позитивно, адже, на відміну від інших видів професійної недбалості, вчинення медичної помилки завжди пов'язується із

заподіянням шкоди життю та здоров'ю людини, яка є найбільшою цінністю, і забезпечення її прав визначає сутність функціонування держави [6].

Звичайно, що медичний прогрес своїм наслідком має зростання кількості медичних помилок, адже часто помилки є результатом прагнення лікарів застосувати інноваційне лікування, що не завжди базується на достатній напрацьованій практиці його реалізації [7, с. 102]. У цьому аспекті цікавою є думка О.О. Агапова, який підкреслює, що «найчастіше» помиляється лікар, який прагне до саморозвитку, до пошуку новітніх більш ефективних шляхів лікування.

При цьому, звичайно, що, попри схожість понять «лікарська» та «медична» помилки, вони не є тотожними, адже у першому випадку вона вчинюється виключно лікарями, а в останньому – будь-яким медичним працівником, зокрема медичною сестрою [7, с. 242]. Таке відмежування не підтримується рядом учених. Наприклад, Ю.Д. Сергеев визначає лікарську помилку як неумисне спричинення шкоди життю та здоров'ю людини внаслідок діагностичних, лікувальних, профілактичних заходів лікаря, що через свої функціональні повноваження має здійснювати таку діяльність [9, с. 103].

Увага дослідженню категорії медичної помилки приділялась також у працях учених радянських часів. Зокрема, І.В. Давидовський розуміє медичну помилку як добросовісну оману особи, що основана на недосконалості сучасного стану медичної науки та її методів дослідження або викликана особливостями ходу лікування визначеної хворої особи, або обґрунтована недоліками знань і досвіду лікаря [10, с. 3–10]. А.П. Громов визначає, що головним критерієм встановлення медичної помилки є об'єктивно зумовлена добросовісна омана лікаря без елементів недбалості та професійної самовпевненості [11, с. 75]. Підтримує таке розуміння медичної помилки також І.Ф. Огарков, який визначає, що причинами медичних помилок є недосконалість лікарських знань і навичок, а також об'єктивні умови, які виникають під час лікування особи [12, с. 133]. Отже, в основу розуміння запропонованого наукового підходу до визначення сутності медичної помилки було покладено сукупність двох складників, якими є такі: 1) суб'єктивна – добросовісна омана; 2) об'єктивні умови її вчинення (недосконалість методів та обладнання для діагностики захворювання тощо).

Отже, медична помилка не може бути наслідком виключно діяльності лікаря, а відбувається внаслідок взаємозв'язку об'єктивних і суб'єктивних обставин.

Розуміння медичної помилки з погляду правового регулювання полягає у порушенні нормативно встановлених професійних стандартів лікування, тому подібна поведінка об'єктивно визнається протиправною.

Іншим підходом, вироблення якого характеризує сучасну кримінальну науку, є можливість настання медичної помилки внаслідок не лише добросовісної омани, що має базуватися, зокрема, на недосконалості методів діагностики, але й недостатності кваліфікації медичних робітників, недостатності лікарських навичок, лікарського мислення [13]. Зокрема, належне лікування особи стає неможливим через відсутність у лікаря знань і навичок, достатніх для застосування тієї чи іншої технології. Така ситуація є можливою у разі, якщо лікування хвороб жіночої статевої системи буде здійснювати стоматолог, чи якщо лікування виразки шлунку здійснюється не

гастроентерологом, а лікарем сімейної медицини, при цьому надання первинної допомоги останнім має і повинно бути на належному професійному рівні. З огляду на зміст такого підходу під час встановлення наявності медичної помилки необхідним є встановлення передусім відповідності професійного рівня лікаря та його здатності здійснити лікування особи. Якщо у медичного працівника відповідний рівень професійних знань і навичок відсутній, то говорити про медичну помилку неможливо. У подібних випадках у теорії та практиці виникають труднощі у визначенні правових наслідків лікарської діяльності, що здійснюється *non lege artis*.

На протипагу такому підходу є усталена позиція ряду вчених, що будь-який лікар має володіти необхідним мінімальним рівнем, достатнім для надання медичної допомоги у будь-якій сфері [14, с. 317–318]. При цьому справді на лікаря покладається обов'язок постійно підвищувати свій професійний рівень. Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 74 «Основ законодавства України про охорону здоров'я» встановлено, що медичною діяльністю можуть займатися «особи, які мають відповідну спеціальну освіту і відповідають єдиним кваліфікаційним вимогам»; крім того, медична допомога має надаватися виключно «професійно підготовленими медичними працівниками» (ст. 3 «Основ законодавства України про охорону здоров'я») [15]. С.Г. Стеценко підтримує розуміння медичної помилки як добросовісної омани медичного працівника, що відбулася внаслідок як об'єктивних умов (недосконалість медичного обладнання, що призвело до помилки діагностики хвороби), так і суб'єктивних умов (недостатній рівень професіоналізму лікаря тощо) [16, с. 156].

Отже, відсутність необхідного рівня знань під час здійснення професійних функцій є порушенням правового обов'язку. І, відповідно, внаслідок відсутності у лікаря належного рівня професіоналізму через його небажання навчатися, належним чином підвищувати свій освітній рівень і внаслідок здійснення такої медичної діяльності було заподіяно шкоду життю та здоров'ю людини, тож підстави для звільнення лікаря від притягнення до кримінальної відповідальності відсутні.

Відповідно до чинного кримінально-правового законодавства встановлюється відповідальність за «неналежне виконання професійних обов'язків, що спричинило зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби» (ст. 131 КК України); за «неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей» (ст. 137 КК України); за «ненадання допомоги хворому медичним працівником» (ст. 139 КК України); за «неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником» (ст. 140 КК України) [17].

Об'єктивна сторона злочинного діяння, передбаченого, зокрема ст. 140 КК України, може полягати у такому: недостатньому обстеженні хворого, що втілилось у погано зібраному та підготовленому анамнезі; несвоєчасному призначенні проведення планової та позапланової медичної операції; технічно неправильному варіанті проведення медичної операції (зокрема, у залишенні чужорідного тіла, медичного інструмента; при цьому залишення медичних стоматологічних частин є досить поширеною «практикою»), про яку пацієнт може навіть не дізнатися, буде прийнято рішення про видалення зуба, який постраждав внаслідок лікарської помилки; усунення таких помилок вимагає здійснення протезування, що є значним за своєю грошовою вартістю, при

цьому видалення зуба не може розглядатися як «істотна шкода здоров'ю», хоча якщо взяти до уваги всі майбутні маніпуляції, що пов'язані з вимушеними протезуванням чи імплантацією, то шкода заподіюється особі у розмірі не менше ніж 100 неоподаткованих мінімумів доходів громадян, що є, зокрема, підставою для встановлення істотної шкоди за вчинення злочинів у службовій сфері); порушенні процедурних вимог із переливання крові, що може призвести до трансфузії хворого, несумісної з групою крові особи, і, як наслідок, до тяжкого стану хворого; порушенні вимог щодо здійснення виписки хворої людини та іншому.

При цьому законодавством має бути передбачено, що у разі атопічного перебігу ходу хвороби, що відбувається внаслідок особливостей конституції людини, яка не пов'язується зі здійсненням професійних обов'язків медичним працівником, є підстава для звільнення від кримінально-правової відповідальності. Такі випадки можуть бути визначені як казус і підстава для звільнення від відповідальності. На практиці досить складно здійснити диференціацію кримінально караних медичних діянь від нещасних випадків. Підставою для кваліфікації таких діянь є висновок судово-медичної експертизи.

Висновки. Отже, у літературі та законодавстві відсутній єдиний підхід до визначення підстав притягнення медичного працівника до відповідальності за неналежне виконання професійних обов'язків чи за бездіяльність, наслідком чого стало заподіяння істотної шкоди життю та здоров'ю людини.

Зважаючи на вищезазначене, медичну помилку необхідно визначити як об'єктивно протиправний несприятливий результат, зумовлений об'єктивними та суб'єктивними факторами. Медичні помилки можуть бути класифіковані на такі: 1) медичні помилки, що виникли внаслідок об'єктивних причин; 2) медичні помилки, що виникли внаслідок суб'єктивних причин. При цьому однією з головних проблем застосування заходів кримінально-правової відповідальності за медичну помилку є відсутність встановленого переліку наслідків, які можуть бути визначені як істотна шкода здоров'ю.

Література:

1. Лисюткин А.Б. Вопросы методологии исследования категории «ошибка» в правоведении. Саратов, 2001.
2. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Українська енциклопедія», 1998. Т. 4: Н-П. 2002. 720 с.
3. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. 2-е вид., перероб. і доп. / За ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнєцової, В.В. Луця. К.: «Юрінком Інтер», 2006. Т. 1. 832 с.
4. Якушин В.А. Ошибка и ее уголовно-правовое значение. Казань, 1988.
5. Беликов Е.С. Ятрогения: как ее квалифицировать? Медицинская газета. 1998. 24 июня.
6. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. Ст. 141.
7. Савченко В.О. Лікарська помилка: історико-правовий аспект. Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. 2009. № 879. Серія: «Медицина». Вип. 18. С. 101–106.

8. Халус Х.Д. Юридична природа медичної помилки. Форум права. 2016. № 1. С. 241–247.
9. Сергеев Ю.Д. Основы медицинского права России. М.: «Медицинское информационное агентство», 2007. 360 с.
10. Давыдовский И.В. Врачебные ошибки. Советская медицина. 1941. № 3. С. 3–10.
11. Громов А.П. Права, обязанности и ответственность медицинских работников. М., 1976.
12. Огарков И.Ф. Врачебные правонарушения и уголовная ответственность за них. Л., 1966.
13. Сергеев Ю.Д. Ошибка или преступление? Медицинская газета. 1994. 20 апреля.
14. Судебная медицина: учебник для вузов. М., 1996.
15. Основы законодательства Украины про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-ХІІ. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1993. № 4. Ст. 19.
16. Стеценко С.Г., Стеценко В.Ю., Сенюта І.Я. Медичне право України: підручник. К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 507 с.
17. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.

Бойко Ю. Ю. Уголовно-правовая характеристика медицинской ошибки

Аннотация. В статье проведен анализ норм действующего законодательства, что обосновало вывод о необходимости совершенствования правового регулирования уголовно-правовой охраны прав и законных интересов пациента. Обоснована целесообразность преодоления существующих проблем правового регулирования прав пациента. Определена медицинская ошибка как объективно противоправный неблагоприятный результат, обусловленный объективными и субъективными факторами. Медицинские ошибки могут быть классифицированы на такие: 1) медицинские ошибки, возникшие вследствие объективных причин; 2) медицинские ошибки, возникшие вследствие субъективных причин. Подчеркнуто целесообразность установления перечня последствий, которые могут быть определены как существенный вред здоровью.

Ключевые слова: ответственность, защита, уголовно-правовая охрана, медицинская помощь, медицинская ошибка, пациент, статус.

Boyko Yu. Criminal legal characteristic of medical error

Summary. The article analyzes the norms of current legislation, justified the conclusion about the need to improve the legal regulation of criminal law protection of the rights and legitimate interests of the patient. The author substantiated the expediency of overcoming the existing problems of the legal regulation of patient rights. The author identified the medical error as an objectively wrongful adverse result due to objective and subjective factors. Medical errors can be classified into: 1) medical errors resulting from objective reasons; 2) medical errors caused by subjective reasons. The expediency of establishing a list of consequences that can be identified as significant harm to health is emphasized.

Key words: responsibility, protection, criminal law protection, medical care, medical error, patient, status.

*Лефтеров Л. В.,
начальник відділу управління
інформаційних технологій і програмування в Південному регіоні
Департаменту кіберполіції Національної поліції України*

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ПІДОЗРЮВАНИХ У КІБЕРЗЛОЧИНАХ

Анотація. У статті проведено кримінологічний аналіз осіб, які скоюють злочини із використанням комп'ютерних мереж. За результатами проведеного дослідження встановлено, що більшість підозрюваних у кіберзлочинах – це чоловіки віком 20–35 років із переважно середньо-спеціальною та середньою освітою, досвідом самонавчання у галузі високих інформаційних технологій. З'ясовано, що кіберзлочинцям загалом притаманні певні риси корисливих та ігрових типів злочинців і шахраїв, але у них можуть бути відсутні акторські здібності, навички вербального спілкування, натомість кіберзлочинці можуть мати спеціальні технічні знання, різні особистісні комплекси та ілюзії. За результатами дослідження розроблено «Типовий портрет кібершахрая».

Ключові слова: кримінологічна характеристика, особистість кіберзлочинця, комп'ютерні мережі, Інтернет, портрет кібершахрая.

Постановка проблеми. Всебічний кримінологічний аналіз злочинів, скоєних із використанням комп'ютерних мереж, та розробка ефективних шляхів і напрямів їх запобігання та профілактики неможливі без урахування суб'єктивно-особистісних характеристик осіб, які безпосередньо скоюють кіберзлочини та шахрайства. Злочини, які скоєні із використанням комп'ютерів та Інтернету, зазвичай мають відношення до злочинності, спрямованої проти власності або держави, однак разом із цим визнаються кіберзлочинами і вчиняються особами, які мають свої суб'єктивні особливості і можуть відрізнятися від інших категорій і типів злочинців.

Стан дослідження. Вчення про особу, підозрювану у скоєнні злочину, та власне особистість злочинця є одним з основних складників предметної галузі кримінологічної науки та дає змогу з'ясувати всі інші кримінологічні проблеми, будь-то детермінанти злочинності або організація боротьби з нею. Не випадково проблематиці вивчення особистості злочинця значну увагу приділяли представники класичних кримінологічних шкіл. Так, Ч. Беккарія, І. Бентам, Ф. Лист, Л. Фейербах та інші вчені вже у XVIII – XIX століттях рішуче відкинули теологічне розуміння злочинності як прояву «сатанинського», диявольського початку. На їхню думку, злочин – це наслідок свідомої поведінки людини, яка, володіючи повною свободою волі, здійснює вибір варіанта своїх дій [1].

Сучасні дослідники торкаються різних аспектів особистості злочинця, зокрема М.О. Кравцова надає кримінологічну характеристику особистості кіберзлочинця. За її дослідженнями, кіберзлочинці – це переважно працездатні, але непрацюючі, неодружені чоловіки, в структурі морально-психологічних якостей яких превалюють корисливість, правовий нігілізм, поєднані з детермінованим специфікою кіберпростору комплексом

сваволі та ілюзій [2]. Проте у зв'язку із подальшим зростанням кількості та варіативності злочинів із використанням комп'ютерних мереж нині актуалізуються подальші кримінологічні дослідження особистості кіберзлочинця.

Метою статті є здійснення кримінологічної характеристики кіберзлочинців на підставі дослідження осіб, які підозрюються у скоєнні злочинів із використанням комп'ютерних мереж, а також розробка типового портрета кібершахрая.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи осіб, які скоюють злочини з використанням комп'ютерних мереж, їх можна розглядати як з точки зору характеристики злочинних дій, так і з боку характеристики особистості – суб'єктів скоєння злочинів. Так, фахівцями університету Норідж (приватний військовий університет, розташований у Нортфілді, штат Вермонт, США), виділяються такі види кіберзлочинців:

- ідентифікаційні злодії, як правило, – це кіберзлочинці, які намагаються отримати доступ до особистих даних жертв (ім'я, адресу, номер телефону, місце роботи, банківський рахунок, інформацію про кредитні картки та номер соціального страхування) та використовують цю інформацію для здійснення фінансових операцій, видавши себе за потерпілого;

- «інтернет-сталкери» – це категорія кіберзлочинців, які зловмисно контролюють діяльність своїх жертв в Інтернеті. Ця форма злочинності ведеться через використання соціальних мереж та шкідливих програм, які здатні відслідковувати комп'ютерну активність особистості з дуже малим виявленням;

- «пікери» (або шахраї, «фішери») – категорія кіберзлочинців, які намагаються отримати особисту або конфіденційну інформацію через комп'ютери жертв, це часто здійснюється через «фішингові» веб-сайти;

- кібертерористи – це добре розвинена, політично натхненна категорія злочинців, учасники якої намагаються викрасти дані та/або компрометувати корпоративні чи державні комп'ютерні системи та мережі, завдаючи шкоди країнам, підприємствам, організаціям або окремим особам [3].

Мотивуючими чинниками для кіберзлочинців зазвичай визначаються: досягнення грошової вигоди; шпигунство; саботаж політичних або релігійних переконань; цікавість; прагнення до гострих відчуттів, сексуальних імпульсів; нетерпимість; підвищення самооцінки та намір щодо контролю та маніпуляції оточуючими. Іноді у такого виду злочинців фіксуються нарцисизм та інші психопатії. Р. Мітчелл визначив типи кіберзлочинців, які відрізняються своїм рівнем майстерності та мотивацією, зокрема це такі: початківці; кіберпанки; внутрішні (внутрішня загроза); кодери; інформаційні воїни/кібертерористи; старі хакери охорони; професійні кіберзлочинці [4].

Є загальне хибне уявлення щодо кіберзлочинців. Передбачається, що вони мають різноманітні навички та злочинний досвід,

який дає змогу їм ініціювати широкий спектр нападів, згодом заробляючи величезну кількість грошей. Насправді, нещодавні дослідження, проведені серед членів закритої підпільної спільноти, показали, що більшість кіберзлочинців заробляють від 1000 до 3000 доларів США на місяць, а лише 20% заробляють значно більшу суму в розмірі \$ 20 000 на місяць та більше [5].

З метою здійснення кримінологічної характеристики комп'ютерних злочинів нами було проведено дослідження з використанням джерел, що є у відкритому доступі в мережі Інтернет стосовно злочинців, які розшуковуються за даними Федерального бюро розслідування (далі – ФБР) США. Повний перелік осіб, що складається із 42 підозрюваних, які розшуковуються ФБР за підозрою у скоєнні кіберзлочинів, зазначається на відповідному сайті «Найрозшукуваніші злочинці» [6]. За результатами проведеного дослідження виявлені соціально значимі ознаки міжнародного кіберзлочинця. Так, за критерієм віку встановлено, що більшість осіб (60%), які перебувають у федеральному та міжнародному розшуку, віком від 20 до 35 років, за статеву ознакою досліджувані підозрювані у кіберзлочинах – чоловіки (рис. 1).

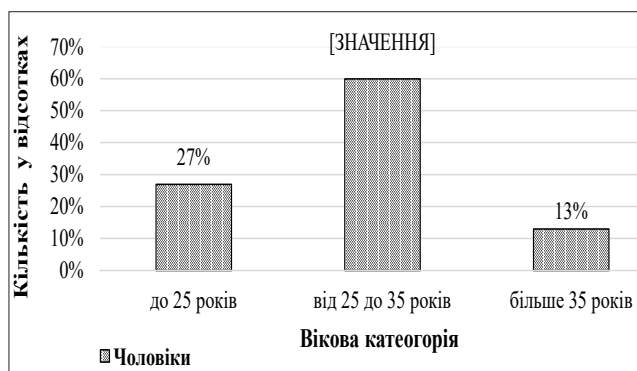

Рис. 1. Віковий діапазон осіб, які перебувають у федеральному та міжнародному розшуку ФБР США за скоєння кіберзлочинів

Слід зазначити, що список кіберзлочинців за версією ФБР включає в себе справді особливо небезпечних правопорушників, які завдали значної фінансової шкоди корпораціям або державі, компрометували системи інформаційної безпеки низки Національних агенцій та порушували діяльність інформаційно-технічного ресурсу, проте діяльність більшості з них була спрямована стосовно Сполучених Штатів Америки. Крім того, у списку відсутні безпосередньо громадяни США [6]. Тому здійснити об'єктивні висновки за територіальними ознаками особистості кіберзлочинців вкрай складно. Однак, посилаючись на вказані дані, все ж таки можна з певною ймовірністю підтвердити той факт, що більшість злочинців є громадянами держав, в яких присутній низький рівень протидії кіберзлочинам, це – держави Середнього, Далекого Сходу (Пакистан, Індія, Іран, Сирія, В'єтнам тощо). Також вагомими є політичні фактори – відношення тієї або іншої держави до діючого уряду США, що зумовило велику кількість підозрюваних у кіберзлочинах з Північної Кореї, Російської Федерації та Китаю.

За аналогією з проведеним аналізом стосовно міжнародних кіберзлочинців за версією ФБР США нами було здійснено дослідження щодо громадян України, які були підозрюваними за скоєння шахрайств з використанням комп'ютерних мереж. Дослідження проводилось стосовно осіб, яким оголошено про

підозру за скоєння злочинів, передбачених ч. 3, 4 ст. 190 КК України [7], на підставі даних з інтегрованої інформаційно-пошукової системи Міністерства внутрішніх справ України «Армор», функціонування якої регламентовано відповідним наказом МВС України [8]. Встановлено, що протягом 2017 року підрозділами Департаменту кіберполіції Національної поліції України розкрито шахрайств, вчинених шляхом незаконних операцій із використанням електронно-обчислювальної техніки, за 1851 кримінальними провадженнями, оголошено про підозру 210 окремим особам.

Аналіз даних дав змогу визначити тенденції злочинності (шахрайства, вчиненого з використанням комп'ютерних мереж) за статеву ознакою. Так, 72% кримінальних проваджень (за ознаками ч. 3 та ч. 4 ст. 190 КК України) відкриті стосовно чоловіків та 18% щодо жінок. Таким чином, встановлено, що вказана категорія кіберзлочину вчиняється переважно чоловіками, однак існує відсоток і жінок. Крім того, доцільно додати ще один критерій – злочини, що скоєні за співучастю особами чоловічої та жіночої статі (10%).

Кібершахрайство має безпосереднє відношення до сегмента інформаційних технологій (ІТ). А згідно з даними «зарплатного опитування DOU» (проводилось з 12 червня по 12 липня 2017 року анонімно, в якому взяли участь 8704 особи), жінок, які працевлаштовані або перебувають у статусі вільного працівника у сфері інформаційних технологій станом на 2017 рік, лише 20% [9]. Зазначені дані вказують на рівень залученості жінок у технічній сфері, що тотожно навчанню у технічних вищих навчальних закладах або в технічній підтримці того чи іншого державного і приватного підприємства. Однак, згідно з тими самими результатами вищезазначеного опитування, тенденція збільшення з кожним роком кількості осіб жіночої статі у сфері ІТ становить у середньому 2%. Так, у 2011 частка жінок із вказаними інтересами становила лише 7%.

За результатами дослідження вікового діапазону українських підозрюваних у кібершахрайстві встановлено, що в 2017 році злочини скоювали громадяни віком від 17 до 61 року, тобто від підлітків до осіб пенсійного віку. Крім того, виявлено факт, що більший відсоток становлять особи у віковому діапазоні від 20 до 35 років, що співпадає із наведеним вище дослідженням стосовно осіб, які розшуковуються ФБР США за підозрою у скоєнні кіберзлочинів. З досліджуваної категорії підозрюваних осіб лише 26% мали одну чи більше вищих освіт, 21% – особи, що мали середньо-спеціальну освіту. Більшість кібершахраїв мали повну середню освіту, однак це аж ніяк не значить, що українська шкільна програма містить основи щодо скоєння шахрайств із використанням комп'ютерних мереж. Посилаючись на вказаний вище факт, доцільно зробити висновок, що особою кіберзлочинця вказаної категорії здебільшого є людина, яка самостійно отримує або вже здобула освіту у сфері високих інформаційних технологій (комп'ютерної безпеки, програмування, сучасних тенденції розвитку комп'ютерних мереж) поза будь-яким вищим навчальним закладом, без педагогічної допомоги.

Що стосується національної приналежності, то серед осіб, що вчинили шахрайства з використанням електронно-обчислювальної техніки, відсутня перевага осіб тієї або іншої національності, тобто національний склад злочинців загалом відбиває етнічний склад України. Аналіз місць мешкання кібершахраїв засвідчив, що 67% з них були вчинені громадянами за місцем свого проживання (на території окремої області).

За 32% кримінальними провадженнями оголошено про підозру особам, які скоїли злочин не за місцем мешкання (реєстрації). Лише в 1% випадків злочини були скоєні громадянами іншої держави або особами без громадянства.

Вказані соціально-демографічні ознаки кібершахраїв являють лише зовнішню характеристику. Для уявлення про внутрішній світ осіб, що скоїли злочин, необхідне вивчення їхніх особистісних особливостей. До цих властивостей особистості відносяться спрямованість, риси характеру, моральні якості, знання, навички, звички, рівень особистої культури тощо. Морально-психологічні якості кібершахраїв у цілому є ідентичними характеристикам шахраїв загальнокримінальної спрямованості.

Найбільш притаманними психологічними особливостями шахраїв, за даними сучасних досліджень, є певні мотиви злочинної поведінки – жага наживи, жадібність, прагнення придбати матеріальні блага і схильність до легкого життя, більш високий рівень інтелекту (зокрема, порівняно з іншими категоріями злочинців), вміння швидко пристосовуватися до сучасних умов життя, холоднокровність, розважливості, здатність володіти собою, вміння зрозуміти психологію іншої людини і викликати до себе довіру, демонстрація співчуття і співпереживання, акторські здібності, спостережливості, розкутість поведінки, готовність використовувати обман, прагнення до паразитизму, моральна розбещеність, лицемірство, нахабність і грубість, володіння прийомами психологічного впливу на іншу людину та інших особливостей [10].

Однак, на нашу думку, кібершахрайство – особлива категорія злочину, яка змінила поняття та деякі принципи обману та зловживання довірою. Так, сучасний кібершахрай може бути таким, у якого відсутні акторські здібності, він взагалі може не показувати свою поведінку, в нього можуть бути не розвинені навички й уміння вербального спілкування.

З огляду на те, що провідне місце серед стійких психологічних особливостей особистості займають мотиви шахраям, як і кібершахраям, властиві прагнення до самоствердження на соціально-психологічному рівні (пов'язано з потребою домогтися визнання з боку найближчого оточення – сім'ї, друзів, знайомих, колег по роботі) і на індивідуальному рівні (пов'язано з бажанням підвищити самооцінку і посилити самоповагу шляхом здійснення вчинків, що сприяють, на думку особистості, подоланню будь-яких психологічних слабкостей). Не менш типовими для кібершахраїв є ігрові мотиви, властиві особам, які скоюють злочини не тільки і не стільки з метою отримання матеріальної вигоди, а скільки заради гри та ризику, для отримання гострих відчуттів. Досить яскраво ці мотиви виявляються в ситуаціях, в яких здійснюється інтелектуальне протиборство і змагання в спритності, де потрібні кмітливість, уміння максимально використовувати сприятливі обставини і швидко приймати рішення.

За результатами попередніх та власних досліджень нами розроблено «Типо-

вий портрет особистості кібершахрая», який наочно подано на рис. 2.

Структуровані складники психологічного портрета кібершахраїв вказують на певну антисуспільну й егоїстичну особистісну спрямованість і підкреслюють проблему ускладнення психодіагностики шахрайських поведінкових проявів та їх логіки доказування. За кримінально-правовими ознаками осіб, які вчиняють кібершахрайства, важливим фактом є сукупність злочинної діяльності. Суттєвими умовами і факторами для розвитку вказаної категорії злочинності можна вважати віктимність та необізнаність потерпілих осіб, що потребує окремого дослідження.

Висновки. Таким чином, узагальнюючи проведений кримінологічний аналіз осіб, які скоюють злочини з використанням комп'ютерних мереж, слід визначити такі закономірності:

- більшість підозрюваних за кіберзлочини, які перебувають у міжнародному розшуку, – це чоловіки віком 20–35 років, значна кількість таких злочинців є громадянами держав, в яких присутній низький рівень протидії кіберзлочинам (країни Середнього, Далекого Сходу).

- більшість громадян України, які були підозрюваними за скоєння шахрайств, скоєних із використанням комп'ютерних мереж, також були особами чоловічої статі, але кримінальні провадження за кібершахрайство відкривались також і щодо жінок та за співучастю особами чоловічої та жіночої статі;

- чверть підозрюваних кібершахраїв мали вищу освіту, інші мали середньо-спеціальну та середню освіту;

- більшість кібершахраїв самостійно отримують освіту та досвід у сфері високих інформаційних технологій (комп'ютерної безпеки, програмування тощо) поза навчальним закладом, без педагогічної допомоги, це зумовлює, що особи кібершахраїв здебільшого мають спеціальні технічні знання, однак чимала частка з них може і не мати таких знань і досвіду, що є причинами скоєння злочинів у складі групи;

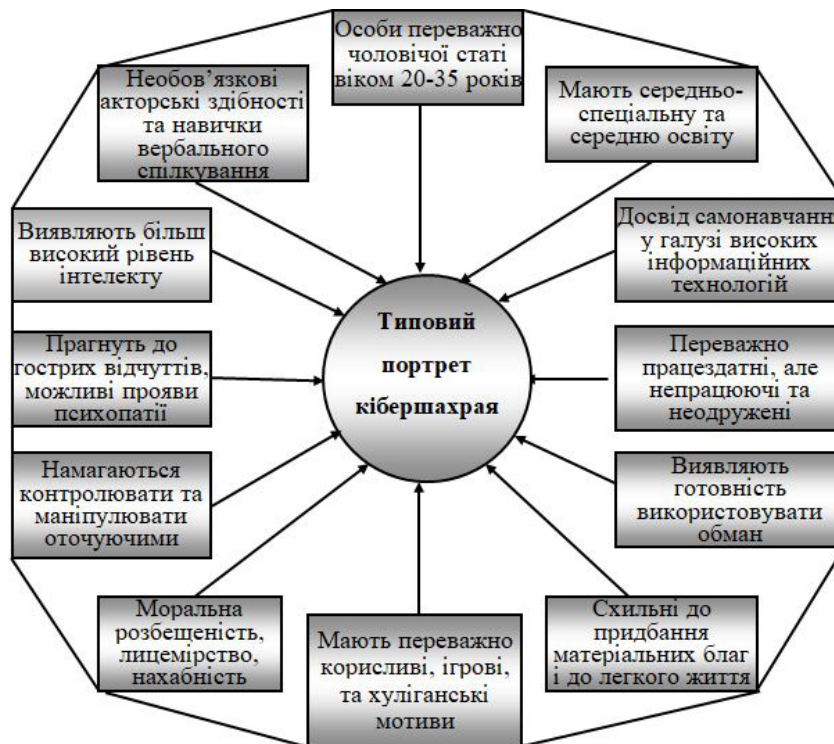

Рис. 2. Типовий портрет особистості кібершахрая

– шахраям у сфері кіберзлочинності притаманні соціально-демографічні і психологічні ознаки, схожі зі злочинцями у напрямі шахрайства загальнокримінальної спрямованості, проте кіберзлочинність – це особлива категорія злочину, яка змінила поняття та деякі принципи обману та зловживання довірою. Так, сучасний кібершахрай може бути таким, у якого відсутні акторські здібності, він взагалі може не показувати свою поведінку, в нього можуть бути не розвинені навички й уміння вербального спілкування, проте виявлятися певні особистісні комплекси та ілюзії.

Література:

1. Класичне і антропологічне спрямування кримінологічних теорій. URL: <http://um.co.ua/3/3-6/3-68855.html>
2. Кравцова М.О. Кіберзлочинність: кримінологічна характеристика та запобігання органами внутрішніх справ: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Харків, 2016. С. 20.
3. Who Are Cyber Criminals? Academic Programs & Resources. Information Security & Assurance by Norwich University Online. February 13th, 2017. URL: <https://online.norwich.edu/academic-programs/masters/information-security-assurance/resources/articles/who-are-cyber-criminals>
4. Profiling the Cybercriminal. URL: <https://www.sbs.ox.ac.uk/cybersecurity-capacity/content/profiling-cybercriminal>
5. Barysevich A. Inside the Mind of Cybercriminals. URL: <https://www.recordedfuture.com/cyber-criminal-profiling/>
6. Cyber's Most Wanted. URL: <https://www.fbi.gov/wanted/cyber>
7. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст. 131.
8. Про затвердження Положення про Інтегровану інформаційно-пошукову систему органів внутрішніх справ України: наказ МВС України від 12 жовт. 2009 року № 436.
9. Женщины в IT: портрет, планы, мотивация. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/it-woman/>
10. Борисова С.Е. Психологические особенности лиц, совершивших мошенничество, и их учет при расследовании преступлений. Прикладная юридическая психология, № 1, 2008. С. 108–115.

Лефтеров Л. В. Кримінологічна характеристика лиц, подозреваемых в киберпреступлениях

Аннотация. В статье проведен криминалогический анализ лиц, совершающих преступления с использованием компьютерных сетей. По результатам проведенного исследования установлено, что подавляющее большинство подозреваемых в киберпреступлениях – это мужчины в возрасте 20–35 лет с преимущественно средне-специальным и средним образованием, опытом самообучения в области высоких информационных технологий. Выявлено, что киберпреступникам в целом присущи определенные черты корыстных и игровых типов преступников и мошенников, но у них могут отсутствовать актерские способности, навыки вербального общения, вместе с тем киберпреступники могут иметь специальные технические знания, различные личностные комплексы и иллюзии. По результатам исследования разработан «Типовой портрет кибермошенника».

Ключевые слова: криминалогическая характеристика, личность киберпреступника, компьютерные сети, Интернет, портрет кибермошенника.

Lefterov L. Criminological characteristics of persons suspected of cyber crimes

Summary. Criminological analysis of persons committing crimes using computer networks has been carried out. According to the results of the study, it was found that the overwhelming majority of suspected cybercriminals are men aged 20–35, with predominantly secondary education, they receive education and experience in the field of high-level information technologies in self-education manner. It is revealed that cybercriminals generally have certain features of profit and game types of criminals and swindlers, but they may not have the actor's abilities, skills of verbal communication, whereas cybercriminals may have special technical knowledge, different personal complexes and illusions. According to the results of the study "A typical portrait of a cybercrook" was developed.

Key words: criminological characteristic, personality of cybercriminal, computer networks, Internet, portrait of cybercrook.

*Калатур М. В.,
кандидат юридических наук, доцент,
докторант
Национальной академии внутренних дел*

СУЩНОСТЬ ПОНЯТИЯ ОПТИМИЗАЦИИ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ОЦЕНКИ СЛУЖЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СЛЕДСТВЕННЫХ ОРГАНОВ

Аннотация. В статье обоснована актуальность оценки служебной деятельности следственных органов и оптимизации ее показателей. Проанализированы и обобщены теоретико-правовые подходы к пониманию сущности понятий оптимизации, оценки, показателей оценки, служебной деятельности и тому подобное. Определена сущность понятия оптимизации показателей оценки служебной деятельности следственных органов в соответствии с подследственностью уголовных преступлений по УПК Украины.

Ключевые слова: оптимизация, оценка, показатель оценки, служебная деятельность, следственные органы, подследственность, КПК Украины.

Постановка проблемы. Служебная деятельность следственных органов является особой, исходя из специфики ее административно-правового статуса и условий, при которых она производится, – переменных, нестабильных, рискованных, усиленных и тому подобное. В то же время не вызывает сомнений, что эффективность деятельности следственных органов при любых условиях требует объективной, беспристрастной, справедливой и научно обоснованной оценки. Это, в свою очередь, обуславливает необходимость определения сущности оптимизации показателей оценки служебной деятельности следственных органов в соответствии с подследственностью уголовных преступлений по УПК Украины.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблематику оценки деятельности правоохранительных органов и, в частности, следственных органов, критериев эффективности их служебной деятельности изучали Н.И. Ануфриев, А.М. Бандурка, А.А. Банчук, В.И. Борисов, Е.Ю. Захаров, В.С. Зеленецкий, Н.И. Иншин, Т.Е. Кагановская, Н.В. Каминская, Е.А. Крапивин, Н.П. Матюхина, И.В. Охрименко, А.М. Сердюк, В.А. Соболев, В.М. Тертишник и другие.

Нерешенные ранее проблемы. Однако, сущность именно оптимизации показателей оценки служебной деятельности следственных органов в соответствии с подследственностью уголовных преступлений по УПК Украины, остается практически неисследованной, что обуславливает актуальность и своевременность дальнейшего теоретического исследования данного вопроса.

Цель данной статьи является определение сущности понятия оптимизации показателей оценки служебной деятельности следственных органов в соответствии с подследственностью уголовных преступлений по УПК Украины.

Изложение основного материала. На сегодня в юриспруденции все чаще уделяется внимание проблемам оценки деятельности государственных органов и, что особенно актуально,

правоохранительных органов. Разделяем мнение ученых, которые утверждают, что трудно переоценить значение правильной и объективной оценки деятельности именно органов досудебного расследования, как для надлежащей ее организации, так и для самих правоприменителей, деятельность которых оценивается. Поскольку и действующая система такой оценки содержит ряд недостатков, из-за чего нельзя адекватно воспроизвести результативность деятельности органов уголовного преследования, а значит, и оперативно реагировать на пробелы в их деятельности [1, с. 211].

Стоит заметить, что в Украине достаточно длительное время механизмы, по которым оценивались результаты работы, деловые и профессиональные качества, проявленные работниками при исполнении служебных обязанностей, не обеспечивали достижения целей, основываясь только на субъективном выводе руководителя и субъективной самооценке [2, с. 46]. Целью и конечным результатом управленческой деятельности в системе государственного управления в Украине до недавнего времени считалось управляющее воздействие, а не его результат, тогда как в странах Западной Европы и США в основу оценки деятельности публичной службы положен конечный результат. Основная проблема при использовании процедуры оценивания была связана с формальностью использования (недействительностью) процедур оценки служебной деятельности и их низкого влияния на прохождение службы и повышения результативности деятельности служащих и органов власти в целом [3]. В связи с этим в процессе реформирования правоохранительных органов и их следственных подразделений был взят курс на отмену системы «палочковой» оценки, то есть оценки только по количественным показателям, и ориентацию на результат.

Критерии или показатели оценки деятельности правоохранительных органов обусловлены содержанием желаемых результатов, целей осуществления такой деятельности, ее перспективными последствиями [1, с. 121, 131]. Поэтому поиск оптимального решения является важной задачей, как и в любой другой сфере административно-правовых отношений. В то же время оптимизация невозможна без понимания непосредственно сущности оптимизации, ее общих принципов и характерных черт. Поэтому считаем целесообразным обратить внимание, прежде всего, на указанные аспекты.

Так, в общем понимании оптимизация (от лат. *optimum* – наилучший) заключается в нахождении наилучшего варианта; является процессом предоставления чему-то выгодных характеристик, соотношений. Причем задача оптимизации считается сформулированной, если заданы критерии оптимальности;

параметры, которые варьируются и изменение которых позволяет воздействовать на эффективность процесса; ограничения, связанные с экономическими и конструктивными условиями, и другое [4].

Оптимизация – это совокупность процессов, направленных на модернизацию и улучшение существующих механизмов достижения желаемого результата [5]. Это процесс нахождения экстремума (глобального максимума или минимума) определенной функции или выбора наилучшего (оптимального) варианта из множества возможных путем сравнительной оценки всех возможных вариантов (альтернатив) [6]. Это максимизация или минимизация определенного полезного результата (цели, целевой функции, критерия эффективности и так далее) за счет «оптимального» распределения имеющихся ресурсов [7]. Соответственно, термин «оптимальный» согласно словарю украинского языка употребляется в значении «который наиболее соответствует определенным условиям, требованиям; лучший из возможных» [8, с. 732]. Как видим, оптимизацию можно применять практически в любой сфере деятельности.

Стоит отметить, что результаты любых практических мероприятий характеризуются определенными показателями (расходы, время и так далее). И, рассматривая конкретную задачу оптимизации, устанавливают, может ли в качестве целевой функции (критерий оценки) быть принят один из показателей, характеризующих ожидаемые результаты реализации того или иного варианта, при условии, что на численные значения других показателей наложены некоторые ограничения. Кроме того, сравнивая варианты, необходимо учитывать различные неопределенности, в том числе неопределенность условий, при которых будет реализован тот или иной вариант. Поэтому, чтобы среди большого числа рациональных вариантов найти оптимальный, нужна информация о превосходстве различных сочетаний значений показателей, характеризующих варианты. И при отсутствии этой информации лучший вариант из числа рациональных выбирает руководитель, ответственный за принятие решения [6].

Полностью согласны с тем, что в данном контексте принципиально важно понимать: если нет цели, не определено, какой результат хотим получить, то нет и оптимизации. Более того, оптимизация – это не любое улучшение, а достижение наилучшего возможного в существующих условиях результата. Оптимизация всегда является выбором одного из немногих имеющихся (возможных) вариантов и предполагает наличие критериев выбора. Соответственно постановка задачи оптимизации всегда должна предусматривать четкое определение: 1) целевого показателя или показателей, для которых нужно получить наилучшие возможные значения; 2) допустимых значений показателей, которыми можно управлять для достижения желаемого результата; 3) методик измерения всех указанных показателей [7].

Причем решение реальных задач оптимизации связано с необходимостью учета ряда аспектов, среди которых: 1) отсутствие или неточность доступной информации (на практике невозможно четко описать условия, которые существенно влияют на систему, и сформулировать желаемые результаты, данные могут содержать статистические погрешности, могут быть искажены из-за особенностей методик измерений или через сознательные действия поставщиков информации и такое прочее); 2) тип, объем и структура имеющихся данных (данные

могут быть: качественными, порядковыми или количественными; непрерывными или дискретными; однородными или неоднородными; смешанными и так далее); 3) временной горизонт планирования (системы, которые мы оптимизируем, в большинстве случаев – динамические, могут достаточно быстро меняться со временем так же, как и внешние условия); 4) инерционность системы, которая оптимизируется (от управленческого решения или изменения какого-либо из внешних факторов к изменениям на выходе иногда могут проходить не годы, а десятилетия); 5) для кого решение будет оптимальным, или кто принимает решение (разные люди по разным группам интересов могут иметь разные представления о том, что хорошо и что плохо, какие цели являются главными, и какие – второстепенными); 6) количество критериев оптимальности (реальные задачи оптимизации являются многокритериальными, могут быть противоречивыми, когда улучшение одного показателя непременно ведет к ухудшению другого; недостаточно улучшить только один из многих показателей и не обращать внимания на другие); 7) ограничения на управляемые и другие параметры (финансовые и материальные ресурсы, кадры, сроки выполнения и так далее) [7].

Итак, в целом под оптимизацией считаем целесообразным понимать процесс нахождения (достижения) наилучшего из возможных вариантов (результатов), исходя из избранных цели и критерия оптимальности с учетом имеющихся требований, ограничений, обстоятельств и условий.

Для того чтобы определить сущность понятия собственно оптимизации показателей оценки служебной деятельности следственных органов, следует выяснить сущность и таких базовых категорий, как оценка, показатель, оценка служебной деятельности. Так, оценка – это мнение, рассуждение о качестве, характере, значении и так далее кого-, чего-либо; оценивание – составление представления, формирование заключения; определение качества, ценности, достоинств, сути, характера, значения, роли [9, с. 828]. Оценка деятельности является одновременно планомерной деятельностью руководителей и специалистов по управлению кадрами (персоналом), нацеленной на контроль качества функционирования органа (организации) и его персонала с целью получения ожидаемых результатов [10, с. 8], и важной процедурой HR-менеджмента (управление человеческими ресурсами), которая путем установления и использования одинаковых критериев и подходов имеет существенный потенциал для влияния на эффективность, прозрачность, справедливость, условия труда [11, с. 1].

В свою очередь, показатель – это свидетельство, доказательство, признак чего-либо; наглядные данные о результатах какой-то работы, какого-то процесса; данные о достижениях в чем-либо [12, с. 10]. С другой точки зрения, показатели оценки являются признаками, сторонами, проявлениями управления, анализируя которые можно определить уровень и качество управления, его соответствие потребностям и интересам общества [13, с. 154].

Исходя из вышесказанного, показатель оценки в контексте исследования уместно трактовать как данные о качестве и значении результатов служебной деятельности.

В свою очередь, служебная деятельность – это непрерывное, активное, согласованное по целям, задачам, месту и времени выполнение определенных задач [14]. Задачи и ключевые показатели результативности, эффективности и качества слу-

жебной деятельности должны отражать конечный результат, на достижение которого направлена служебная деятельность [15].

Стоит заметить, что согласно ст. 44 Закона «О государственной службе» от 10 декабря 2015 № 889-VIII «Оценка результатов служебной деятельности» результаты служебной деятельности государственных служащих ежегодно подлежат оценке для определения качества выполнения поставленных задач, а также с целью принятия решения о премировании, выявления потребности в профессиональном обучении и так далее. Оценка результатов служебной деятельности производится на основании показателей результативности, эффективности и качества, определенных с учетом должностных обязанностей государственного служащего, а также соблюдения им правил этического поведения и требований законодательства в сфере предотвращения коррупции [16].

Типовой порядок проведения оценки результатов служебной деятельности государственных служащих утвержден Кабинетом Министров Украины. В соответствии с Типовым порядком оценкой является определение качества выполнения государственным служащим поставленных задач, а также принятие решения о его премировании, планировании служебной карьеры, определении потребности в профессиональном обучении. Оценка проводится с соблюдением принципов объективности, достоверности, доступности и прозрачности, взаимодействия и уважения достоинства. В свою очередь, задачи и ключевые показатели определяются с учетом стратегических документов государственного уровня. Положения о государственном органе должны отражать конечный результат, на достижение которого направлена служебная деятельность государственных служащих, и измеряться в количественном и / или качественном выражении [17].

Как видим, оценка служебной деятельности заключается в механизме установления результативности, эффективности и качества выполнения поставленных задач в целях служебной деятельности.

Выводы. Подытоживая выше сказанное, предлагаем определить сущность понятия оптимизации показателей оценки служебной деятельности следственных органов в соответствии с подследственностью уголовных преступлений по УПК Украины как процесс нахождения наилучшего из возможных альтернативных вариантов установки и отображения качественных и количественных данных о качестве, значении, эффективности и результативности выполнения поставленных задач в соответствии с целями служебной деятельности следственных органов и подследственности им уголовных правонарушений, исходя из избранных цели и критерия оптимальности с учетом имеющихся требований, ограничений, обстоятельств и условий.

Литература:

1. Проблеми забезпечення ефективності діяльності органів кримінального переслідування в Україні: монографія / кол. авт.; за заг. ред. В.І. Борисова, В.С. Зеленецького. Х.: Право, 2010. 396 с.
2. Слюсаренко О. Проблема справедливого оцінювання компетентності державних службовців для забезпечення їх професійного і кар'єрного розвитку. Вісник НАДУ. 2006. № 3. С.46-57.
3. Система оцінювання ефективності роботи держслужбовців зміниться. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/sistema-ocinyuvannya-efektivnosti-roboti-derzhsluzhbovciv-zminitsya>.
4. Оптимізація. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%BF%D1%82%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F>.

5. Що таке оптимізація. URL: <https://www.taina.com.ua/shho-take-optymizacija/>.
6. Солнишков Ю.С. Оптимізація. URL: <http://vseslova.com.ua/word/%D0%9E%D0%BF%D1%82%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F-75289u>.
7. Бахрушин В. Оптимізація і «оптимізація» в освіті та управлінні. URL: <http://education-ua.org/ua/articles/724-optimizatsiya-i-optimizatsiya-v-osviti-ta-upravlinni>.
8. Словник української мови: в 11 томах. Том 5, К.: Наукова думка, 1974. 840 с.
9. Словник української мови: в 11 томах. Том 5 / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1974. 840 с.
10. Сучасна технологія оцінювання персоналу та кадрового потенціалу організації і її соціально-психологічний аспект: наук. розробка / авт. кол.: В.М. Мартиненко, Ю.Д. Древаль, Ю.В. Конотопцева та ін. К.: НАДУ, 2013. 52 с.
11. Рекомендації щодо вдосконалення процедури оцінювання результатів службової діяльності державних службовців. URL: <http://www.ucshrm.org.ua/ocinyuvannya-diyalnosti-derzhsluzhbovciv/view-category.html>.
12. Словник української мови: в 11 томах. Том 7 / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1976. 723 с.
13. Мельник А.Ф., Оболенський О.Ю., Васіна А.Ю., Гордієнко Л.Ю. Державне управління: навч. посіб. / за ред. А.Ф. Мельник. К.: Знання-Прес, 2003. 343 с.
14. Термін «Службова діяльність підрозділів». Перечень термінів. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/term/ru/35582?lang=ru>.
15. Тишишина А. Оцінювання результатів службової діяльності: етапи і приклади. Держслужбовець. 2017. №11. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/ds/2017/november/issue-11/article-32053.html>.
16. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII. Відомості Верховної Ради. 2016. № 4. Ст.43.
17. Постанова Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2017 р. № 640 «Про затвердження Типового порядку проведення оцінювання результатів службової діяльності державних службовців». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/640-2017-%D0%BF>.

Калатур М. В. Сутність поняття оптимізації показників оцінки службової діяльності слідчих органів

Анотація. У статті обґрунтована актуальність оцінки службової діяльності слідчих органів і оптимізації її показників. Проаналізовано та узагальнено теоретико-правові підходи до розуміння сутності понять оптимізації, оцінки, показників оцінки, службової діяльності тощо. Визначено сутність поняття оптимізації показників оцінки службової діяльності слідчих органів відповідно до підслідності кримінальних злочинів за КПК України.

Ключові слова: оптимізація, оцінка, показник оцінки, службова діяльність, слідчі органи, підслідність, КПК України.

Kalatur M. The essence of the concept of optimization of performance assessment indicators of investigative authorities

The article substantiates the relevance of the assessment of the work of investigating authorities and the optimization of its indicators. The theoretical and legal approaches to understanding the essence of the concepts of optimization, evaluation, evaluation indicators, service activities, etc. are analyzed and generalized. The essence of the notion of optimization of indicators of evaluation of official activity of investigating bodies in accordance with the investigation of criminal offenses under the CPC of Ukraine is determined.

Key words: optimization, estimation, estimation index, service activity, investigation bodies of inquiry, CPC of Ukraine.

Сачко О. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ ОСОБАМ, ЯКІ КОРИСТУЮТЬСЯ СТАТУСОМ НЕДОТОРКАНОСТІ ТА ПІДВИЩЕНИМ СТУПЕНЕМ ЗАХИСТУ

Анотація. У статті аналізуються проблеми забезпечення верховенства права у разі повідомлення про підозру та здійснення особливого порядку кримінального провадження щодо осіб зі статусом недоторканості, членів рахункової палати, адвокатів та інших посадових осіб, щодо яких передбачений підвищений ступінь захисту. Розкриті пропозиції щодо удосконалення особливих порядків кримінального провадження.

Ключові слова: повідомлення про підозру, верховенство права, процесуальна форма, особливі порядки провадження.

Постановка проблеми. Інститут повідомлення про підозру народним депутатам та іншим особам, які користуються імунітетом чи підвищеним ступенем захисту, потребує чіткої юридичної визначеності, яка відповідає б засадам правової держави та завданням забезпечення справедливого правосуддя.

Актуальність теми дослідження зумовлюється тим, що практика реалізації приписів правових норм щодо особливих форм, режимів і порядків провадження показує наявність недосконалості законодавства та недоліків у діяльності слідчих органів, прокуратури та суду.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми, показує на певну увагу дослідників як до проблем інституту повідомлення про підозру, так і до питань удосконалення процесуальної форми кримінального провадження щодо осіб зі статусом недоторканості, адвокатів та інших посадових осіб, щодо яких передбачений підвищений ступінь захисту [1–18]. Проте наявні публікації не вичерпують всю складну проблему, а швидше утворюють фундаментальну базу для її подальшого дослідження.

Метою цієї роботи є визначення ймовірних шляхів підвищення ефективності застосування інституту повідомлення про підозру у разі задіяння особливих режимів кримінальних проваджень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Повідомлення про підозру є багатоаспектним інститутом кримінально-процесуального права, який передбачає: 1) винесення і юридичне оформлення рішення про повідомлення про підозру; 2) вручення повідомлення про підозру; 3) роз'яснення підозрюваному його прав; 4) забезпечення підозрюваному права користуватись юридичною допомогою захисника; 5) допит підозрюваного [11, с. 551].

Письмове повідомлення про підозру відповідно до приписів статті 481 КПК України (на території фактично підконтрольній Україні) здійснюється:

1) адвокату, депутату місцевої ради, сільському, селищному, міському голові – Генеральним прокурором, його заступни-

ком, прокурором області або міста Києва в межах його повноважень;

2) народному депутату України, кандидату у Президенти України, Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, Голові або іншому члену Рахункової палати, прокурору Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, Директору або іншому працівнику Національного антикорупційного бюро України, заступникам Генерального прокурора України, члену Національного агентства з питань запобігання корупції – Генеральним прокурором (виконувачем обов'язків Генерального прокурора);

3) судді, судді Конституційного Суду України, присяжному на час виконання ним обов'язків у суді, Голові, заступнику Голови, члену Вищої ради правосуддя, Голові, заступнику Голови, члену Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, працівникам Національного антикорупційного бюро України – Генеральним прокурором або його заступником;

4) Генеральному прокурору – заступником Генерального прокурора.

Безумовно, що ця норма закону не є сталою і з формуванням ДБР, Бюро фінансових розслідувань та Антикорупційного суду виникне потреба змін і доповнень до цієї норми. Але закладені тут концептуальні підходи скоріш за все в основному будуть зберігатись.

Хоча викликає певну критику занадто ускладнена за суб'єктами повноважень процедура повідомлення про підозру народним депутатам України – виключно Генеральним прокурором (або виконувачем обов'язків Генерального прокурора). Коли зважити на ситуацію з обмеженими строками повідомлень про підозру після затримання особи, а також на те, що Генеральному прокурору буде потреба в повідомленні про підозру протягом певного проміжку часу не одному і не декільком, а більш значному числу депутатів, то можна змодельювати ситуацію, коли Генеральний прокурор фізично не в змозі буде це зробити.

Приклади слідчої практики вказують на певні колізії, які витікають з таких «вимогливих» приписів цього закону. Так, у справі народного депутата України Надії Савченко, всупереч вимогам указаної норми, повідомлення про підозру було вручене прямо в стінах Верховної Ради України, до того ж не Генеральним прокурором, як того вимагає вищезазначена норма, а слідчим Генеральної прокуратури. З точки зору сторони захисту, зважаючи, що не мало місця затримання особи, можна стверджувати, що законного повідомлення про підозру не відбулось, а відтак Надія Савченко на момент розгляду в суді подання щодо її арешту не мала статусу підозрюваного. Відтак одне порушення потягло інше – незаконний арешт. І хоча сто-

рона захисту не скористалась повною мірою такими колізіями, не заявила цивільного позову до Генерального прокурора з приводу порушення ним презумпції невинуватості, висловлюваннями у Верховній Раді, щоб тим самим створити усі підстави для відводу Генерального прокурора від участі в справі, чим фактично можна було поставити стороні обвинувачення «мат у три ходи», проте не факт, що подібні граблі не знайдуть «своїх прихильників» у майбутньому. Думається, що прив'язувати повноваження щодо повідомлення про підозру до однієї найвищої посадової особи не виправдано і необачливо, навіть з огляду на те, що вона одна і може опинитись у ситуації зацікавленої в справі особи, а юридично є незамінною.

Варто погодитися із думкою В.М. Тертишника, який вважає, що для повідомлення особи про підозру у слідчого, прокурора має бути система доказів, яка виключала б будь-які сумніви з приводу того, що: 1) кримінальне правопорушення справді відбулося; 2) кримінальне правопорушення вчинене підозрюваною особою; 3) діяння підозрюваної особи містить склад конкретного злочину; 4) відсутні обставини, які виключають її відповідальність [11, с. 549].

Разом з тим повідомлення про підозру є фактичним актом притягнення особи до відповідальності, а стосовно народного депутата закон вимагає отримання на це згоди Верховної Ради України, а сам порядок надання такої згоди визначається Законом України «Про Регламент Верховної Ради України». Відповідно до ст. 218 цього Закону подання про надання згоди на притягнення до кримінальної відповідальності, затримання чи арешт народного депутата ініціюється прокурором та вноситься на розгляд ВРУ Генеральним прокурором (виконувачем обов'язків Генерального прокурора).

Як зазначає С.В. Свириденко, постає цілком логічне питання про реальну можливість отримання достатніх доказів для одержання згоди парламенту на притягнення народного депутата до кримінальної відповідальності, з огляду на їх суттєву обмеженість щодо можливості проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій стосовно народного депутата, з якого не знято недоторканність. Крім того, не слід забувати, що подання про надання згоди на притягнення до кримінальної відповідальності народного депутата має бути вмотивованим і достатнім, містити конкретні факти і докази, що підтверджують факт вчинення зазначеною в поданні особою суспільно небезпечного діяння, визначеного КК України [7, с. 136].

Фактично створюється замкнуте коло – «для притягнення до відповідальності народного депутата має бути система доказів», яка поза розумним сумнівом підтверджує наявність в його діях складу злочинну, а для здобуття доказів із застосуванням передбачених законом заходів кримінального забезпечення «потрібна згода ВРУ на притягнення народного депутата до відповідальності».

Зокрема, ч. 3 ст. 482 КПК України зазначає: «обшук, затримання народного депутата України чи огляд його особистих речей і багажу, транспорту, жилого чи службового приміщення, а також порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції та застосування інших заходів, зокрема негласних слідчих дій, що відповідно до закону обмежують права і свободи народного депутата України, допускаються лише у разі, якщо Верховною Радою України надано згоду на притягнення його до кримінальної відповідальності, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо».

Ще більш радикальні заходи захисту закон встановлює щодо Голови Рахункової палати та інших членів Рахункової палати, Так, Законом України «Про Рахункову палату» встановлюються такі правила. Голова Рахункової палати та інші члени Рахункової палати не можуть бути затримані, притягнуті до кримінальної відповідальності без згоди Верховної Ради України. Повідомлення про підозру цим особам може бути здійснено лише Генеральним прокурором України.

Проблематичність ситуації усугубляється також тим, що Генеральний прокурор може не бути учасником конкретного кримінального провадження, якщо не здійснював процесуального керівництва слідством, а відтак і наділення його повноваженнями щодо внесення подання до ВРУ та доведення його обґрунтованості викликає багато критичних зауважень.

Слід мати на увазі, зазначає С.В. Свириденко, що Генеральний прокурор (виконуючий обов'язки Генерального прокурора), його заступник та керівник регіональної прокуратури – це відповідна посадова особа, передбачена Законом України «Про прокуратуру», але не процесуальний її статус. Таке питання виникає з огляду на те, що, не маючи жодного відношення до кримінального провадження, зокрема, не будучи процесуальним керівником або включеним до групи прокурорів, останні не уповноважені здійснювати жодних процесуальних дій. Тому вбачається цілком логічним, щоб у разі проведення досудового розслідування щодо окремої категорії осіб за потреби до складу групи прокурорів слід включати Генерального прокурора (виконуючого обов'язки Генерального прокурора), його заступника та керівника регіональної прокуратури із винесенням про це відповідної постанови [7, с. 146].

Безумовно, це може стати одним з виходів зі створеної законом «безвихідної ситуації». На наш погляд, варто відмовитись від покладання обов'язків вносити подання до ВРУ на Генерального прокурора, делегувавши ці повноваження керівникам регіональних прокуратур за принципом рівності з іншими суб'єктами процесу, названими в цій главі КПК.

Важливим доктринальним питанням розвитку процесуальної форми правосуддя є питання балансу приватних і публічних інтересів у разі встановлення певних імунітетів щодо депутатів та інших посадових осіб. Сьогоднішній статус недоторканності депутата не відповідає європейським стандартам, є штучним нагромадженням бюрократичних і сумнівних з точки зору забезпечення верховенства права та досягнення мети кримінальних проваджень процедур, а відтак потребує скасування.

На наш погляд, стосовно народних депутатів, слідчих, прокурорів, детективів, суддів, адвокатів та інших фахівців права, які надають правничу допомогу, доцільно встановити єдиний універсальний імунітет – затримання, арешт, притягнення таких осіб до кримінальної відповідальності допускається за згодою Міністра юстиції, виданою на підставі подання Генерального прокурора чи його заступника, керівника регіональної прокуратури або Директора НАБУ чи його заступника (щодо працівників самої прокуратури). Народні депутати не мають затримуватись чи заарештовуватись у період сесійної роботи у Верховній Раді України.

Висновок. Більш широке запровадження в слідчу і судову практику інститутів особливих спрощених форм, порядків і режимів кримінальних проваджень потребує зміцнення гарантій захисту прав і свобод учасників процесу, розробленні та запровадженні з урахуванням принципу верховенства права

більш досконалої процедури слідства і судового розгляду відповідних справ, виваженого застосування правил індемнітету та підвищеного ступеня захисту, без використання привілею недоторканності.

Перспективи подальшого дослідження проблеми вбачаються в розробці концептуальної моделі та окремої глави КПК України, присвяченої особливим формам кримінальних проваджень.

Література:

1. Андрейчук А.В. Правова природа повідомлення про підозру. Прикарпатський юридичний вісник. Випуск 1 (3). 2013. С. 259–270.
2. Івашенко О.В. Правова природа повідомлення про підозру за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. Наше право. 2012. № 4. Ч. 2. С. 89–94.
3. Коллох В. Депутатська недоторканність: зарубіжний досвід і українські проблеми. Віче. 2015. № 3.
4. Корнієнко М.В., Тертишник В.М. Концептуальні проблеми процесуального інституту негласних слідчих (розшукових) дій. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. Випуск 39. Том 2. 2016. С. 105–109.
5. Наливайко Є. Проблемні питання повідомлення особі про підозру та зупинення досудового розслідування. Публічне право. 2013. № 1 (9). С. 375–380.
6. Свириденко С.В. До проблеми законодавчого врегулювання здійснення кримінального провадження щодо осіб, які користуються недоторканністю. Науковий вісник публічного та приватного права. 2017. Вип. 5. С. 207–212.
7. Свириденко С.В. Досудове розслідування у кримінальному провадженні щодо осіб, які користуються недоторканністю: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Університет державної фіскальної служби України, Ірпінь, 2018. 222 с.
8. Свириденко С.В. Особливості повідомлення про підозру особам, які користуються недоторканністю. Науковий вісник публічного та приватного права. 2017. Вип. 6. С. 151–159.
9. Татаров О. Реально ли посадить украинского депутата? Факт один – мнения разные. Закон і Бізнес. Вип. № 43 (1237). URL: <http://zib.com.ua/ua/pda/119350.html>
10. Татаров О.Ю. Проведення негласних слідчих (розшукових) дій стосовно окремих категорій осіб. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія юридичні науки. 2015. Вип 2–3. Т. 1. С. 205–208.
11. Тертишник В.М. Кримінальний процес України: підручник. 7-ме вид., доповн. і перероб. К.: Алерта, 2017. 840 с.
12. Тертишник В.М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Вид. 15-те, доповн. і перероб. К.: Правова Єдність, 2018. 854 с.
13. Тертишник В.М. Конституційна реформа: пошук нової парадигми українського конституціоналізму. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2015. № 6. С. 52–59. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/apvu_2015_6_9.pdf
14. Черкова В.Ю. Процесуальні особливості набуття особою статусу підозрюваного в кримінальному провадженні. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Юридична». 2012. Вип. 4. С. 457–468.
15. Шараніч С.С. Депутатський імунітет та кримінальна відповідальність: європейський досвід. Актуальні проблеми держави і права. 2014. № 73. С. 462–467.
16. Шевчишен А.В. Деякі особливості початку досудового розслідування щодо осіб, зазначених у статті 480 КПК України, у разі вчинення ними корупційного злочину. Наше право. 2017. № 1. С. 114–121.
17. Щербак І. Види підозри за новим Кримінальним процесуальним кодексом. Підприємництво, господарство і право. 2013. № 3. С. 132–134.
18. Юрченко Л.В. Повідомлення про підозру: новела кримінального процесуального законодавства. Актуальні проблеми публічного та приватного права: Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 03 жовтня 2012 року). Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2012. С. 355–357.

Сачко А. В. Уведомление о подозрении лицам, которые пользуются статусом неприкосновенности и усиленной степенью защиты

Аннотация. В статье анализируются проблемы обеспечения верховенства права при уведомлении о преступлении и применении института особенного порядка уголовного производства в отношении лиц со статусом неприкосновенности, членов счетной палаты, адвокатов и иных должностных лиц, относительно которых предусмотрен усиленный режим защиты. Раскрыты предложения по совершенствованию особенных порядков производства.

Ключевые слова: уведомление о преступлении, верховенство права, процессуальная форма, особые формы уголовного производства.

Sachko A. Messages about suspicious persons who enjoy immunity status and a high degree of protection

Summary. The article analyses problems of the rule of law when reporting suspicious and special order criminal proceedings against persons with the status of immunity, the members of the Accounting Chamber, attorneys and other officials regarding the which provided an increased level of protection. Disclosed proposals for improvement of the special orders of the criminal proceedings.

Key words: message about the suspicious, rule of law, procedural form, special order proceedings.

*Цуцкірідзе М. С.,
кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України,
заступник начальника*

Головного слідчого управління Національної поліції України

ЩОДО МЕЖ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧОГО

Анотація. Стаття присвячена дослідженню меж пізнавальної діяльності слідчого. Здійснено аналіз теоретичних позицій та приписів кримінального процесуального законодавства щодо меж пізнавальної діяльності слідчого. Підкреслено, що пізнавальна діяльність слідчого має нормативні та фактичні межі, співвідношення яких визначає законність або незаконність слідчої діяльності. Визначено, що нормативні межі пізнавальної діяльності слідчого охоплюють її часові межі, межі доказування та межі підслідності.

Ключові слова: слідчий, пізнавальна діяльність, часові межі, межі доказування, межі підслідності, досудове розслідування.

Постановка проблеми. Для захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень та охорони прав і свобод учасників кримінального провадження органи досудового розслідування здійснюють пізнавальну діяльність, шляхом якої слідчі збирають фактичні дані про кримінальне правопорушення, встановлюючи ознаки суспільно небезпечного діяння та особу, яка є винною у вчиненні кримінального правопорушення. Водночас пізнавальна діяльність слідчого пов'язана з обмеженням прав і свобод учасників кримінального провадження, зокрема застосування примусових заходів, негласних методів збору доказової інформації тощо. З урахуванням особливої природи пізнавальної діяльності слідчого стосовно забезпечення та обмеження прав і свобод особи у кримінальному провадженні вона не може не мати чітких меж. Останні встановлюються для ефективного здійснення кримінального процесуального пізнання та забезпечення прав і свобод особи у кримінальному судочинстві. Тому не може не бути актуальним питання стосовно дослідження меж пізнавальної діяльності слідчого.

Аналіз останніх досліджень. Питання щодо пізнавальної діяльності слідчого досліджували такі вчені, як: Ю.П. Аленін, І.В. Басиста, В.Г. Гончаренко, І.В. Гловюк, В.О. Гринюк, Л.М. Лобойко, М.А. Погорецький, В.М. Тертишник, Л.Д. Удалова, Д.М. Цехан, М.Є. Шумило та інші. Разом з тим науковці здійснювали дослідження у період дії КПК 1960 року, проблемні питання меж пізнавальної діяльності слідчого майже не порушувалися після набуття чинності КПК 2012 року (далі – КПК).

Постановка завдання. Розгляд питання, що є предметом дослідження в цій публікації, зумовлює виконання таких завдань: 1) дослідження теоретичних позицій учених та приписів кримінального процесуального законодавства щодо меж пізнавальної діяльності слідчого; 2) визначення меж пізнавальної діяльності слідчого.

Виклад основного матеріалу дослідження. У кримінальному процесуальному законі зазначається лише у загальному вигляді про межі компетенції слідчого (п. 17 ч. 1 ст. 3,

ст. 25 КПК), без чіткої конкретизації меж його пізнавальної діяльності під час досудового розслідування.

У доктрині кримінального процесу є позиція, відповідно до якої конкретне кримінальне провадження (кримінальна справа) обмежує компетенцію слідчого, його кримінальну процесуальну діяльність. Здійснення слідчим кримінальної процесуальної функції та процесуальних повноважень можливе лише за кримінальною справою, що ним розслідується [1, с. 33]. Безумовно, найбільший обсяг своєї пізнавальної діяльності слідчий здійснює після внесення даних про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (дала – ЄРДР) у перебігу досудового розслідування. Зокрема, слідчий здійснює пізнання обставин вчиненого кримінального правопорушення та доказує причетність конкретної особи до скоєння кримінального правопорушення шляхом реалізації різних гласних та негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій. Разом з тим слідчий може виконувати пізнавальну кримінальну процесуальну діяльність поза межами конкретного кримінального провадження. Таке пізнання слідчого може відбуватися до внесення відповідних даних до ЄРДР. Після отримання даних про вчинення кримінального правопорушення слідчий і учасники слідчо-оперативної групи виїжджають на місце події, де вони здійснюють початкові пізнавальні дії для отримання необхідної інформації для початку досудового розслідування. При цьому слідчий уповноважений провести огляд місця події (ч. 3 ст. 214 КПК), відібрати пояснення (ч. 8 ст. 95 КПК), затримати та обшукати затриману особу (ч. 1, 3 ст. 208 КПК). Згідно з Інструкцією з організації реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України, що затверджена Наказом Міністерства внутрішніх справ України 16 лютого 2018 року № 111 [2], слідчий на місці події може здійснювати пізнавальну діяльність щодо з'ясування обставин вчиненого кримінального правопорушення. Таким чином, пізнавальна діяльність слідчого повністю не обмежується кримінальним провадженням, у якому здійснюється досудове розслідування, а може передувати початку кримінального провадження у формі окремих пізнавальних дій, що регламентовані нормами кримінального процесуального законодавства.

Аналіз нормативних приписів свідчить, що кримінальне процесуальне пізнання слідчого не відповідає межах досудового розслідування, що ним здійснюється. У зв'язку з цим більш коректніше варто вести мову про пізнавальні межі слідчого, що встановлюються не кримінальним провадженням, а положеннями кримінального процесуального законодавства, тобто про нормативні межі.

Дослідивши кримінальне переслідування, здійснюване слідчим, на основі положень КПК 1960 року Т.О. Лоскутов вка-

зує, що нормативні межі кримінального переслідування, здійснюваного слідчим, визначаються кримінально-процесуальним законом. Нормативні межі функції кримінального переслідування, здійснюваної слідчим, можна визначити як проміжок часу, встановлений для слідчого для здійснення ним діяльності з викриття особи, яка скоїла злочин, до встановлення причетності такої особи до скоєння злочину. КПК України у ст. 120 передбачає нормативні межі слідчого кримінального переслідування загальним терміном два місяці. Це випливає із того, що строк починається з моменту встановлення особи, яка скоїла злочин. Цей строк може бути подовжений залежно від складності кримінальної справи [3, с. 35–36]. Загалом, погоджуючись з автором щодо визначення нормативних меж обвинувальної діяльності слідчого, слід зауважити, що його пізнавальна діяльність у кримінальному провадженні має більш широкі межі. Для того щоб доводити причетність винної особи у вчиненні кримінального правопорушення необхідно не тільки встановити потенційно підозрювану особу, а й довести наявність події кримінального правопорушення, а саме час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення (ст. 91 КПК). Тому нормативні межі пізнавальної діяльності слідчого охоплюють не тільки строки досудового розслідування з моменту повідомлення особі про підозру і до направлення обвинувального акта в суд, а й кримінальні процесуальні строки досудового провадження з моменту отримання інформації про вчинене кримінальне правопорушення до внесення потрібних відомостей до ЄРДР (ч. 1 ст. 214 КПК) та строки з моменту фіксації в ЄРДР початку розслідування до повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення.

Крім того, з огляду на реалізацію нормативних приписів КПК стосовно строків досудового розслідування межі пізнавальної діяльності слідчого можуть збільшуватися. Це відбувається у разі подовження строків досудового розслідування до повідомлення про підозру або після повідомлення про підозру (ст. 295-1 КПК). Тобто варіанти застосування кримінальних процесуальних приписів впливають на часові межі пізнавальної діяльності слідчого. Якщо подовження строку досудового розслідування здійснюється на підставі приписів процесуального законодавства, то розширення часових меж пізнавальної діяльності слідчого узгоджується з її нормативними межами. У разі невідповідності подовженого строку досудового розслідування процесуальним нормам, що закріплюють порядок подовження строку досудового провадження, слід констатувати про неузгодженість нормативних та часових меж пізнавальної діяльності слідчого.

Розглядаючи питання про відповідність нормативних та часових меж пізнавальної діяльності слідчого, необхідно згадати про регламентацію у КПК розумних строків, тобто строків, що є об'єктивно необхідними для процесуальних дій та рішень слідчого (ч. 1 ст. 28 КПК). Ця стаття встановлює більш гнучкі часові межі пізнання слідчого у перебігу кримінального провадження, а саме розумні часові параметри, межі яких визначаються відповідно до таких критеріїв: складність кримінального провадження; поведінка учасників кримінального провадження; спосіб здійснення слідчим своїх повноважень. Вказані чинники уможливають зменшення часових меж пізнавальної діяльності слідчого стосовно граничних часових меж з огляду на обставини конкретного кримінального провадження.

Часові межі пізнавальної діяльності слідчого можуть розширюватися за відсутності чітко визначених нормативних меж такої діяльності. Вказане розширення часових меж має місце у разі проведення пізнавальної діяльності слідчого, що спрямоване на встановлення місцезнаходження підозрюваного після зупинення досудового розслідування (ч. 5 ст. 280 КПК). При цьому нормативні приписи взагалі не регламентують жодних жорстких меж слідчого пізнання, тому що вказана процесуальна діяльність слідчого проходить поза межами нормативних строків здійснення досудового розслідування внаслідок зупинення кримінального провадження.

Отже, нормативні межі пізнавальної діяльності слідчого охоплюють її часові межі, які можуть збільшуватися або зменшуватися у кримінальному провадженні. У разі зміни часових меж пізнавальної діяльності слідчого її нормативні межі не змінюються.

Нормативні межі пізнавальної діяльності слідчого включають межі доказування. У кримінальному процесуальному законі відсутнє визначення поняття «межі доказування», водночас для слідчого межі доказування закріплюються через предмет доказування, тобто шляхом встановлення обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (ст. 91 КПК). Незважаючи на абстрактність змісту зазначеної статті закону, межі доказування мають важливе значення для слідчого пізнання. Зокрема, О.С. Старенький правильно наголошує, що помилка у визначенні меж доказування може потягнути безкінечне чи, навпаки, поверхневе встановлення обставин, які підлягають доказуванню, що, своєю чергою, унеможливує прийняття правильного, законного та обґрунтованого рішення у кримінальному провадженні [4, с. 1]. Автор пропонує главу 4 КПК України доповнити нормою, яка б визначала поняття меж доказування в кримінальному провадженні [4, с. 9]. Щодо регламентації у КПК меж доказування важко погодитися з О.С. Стареньким, бо пізнавальна діяльність органів розслідування є різноманітною та змінюється залежно від виду та обставин вчиненого кримінального правопорушення. Правильно констатує В.В. Вапнярчук, що «межі доказування» – поняття досить суб'єктивне, адже їх визначення залежить від певного суб'єкта доказування, обставин, які треба встановити в конкретному кримінальному провадженні на тому чи іншому його етапі [5, с. 102]. Виписати у КПК чітке поняття меж доказування для всіх кримінальних проваджень практично неможливо, оскільки надмірно загальне нормативне визначення меж доказування не буде сприяти ефективності пізнавальної діяльності слідчого.

На наш погляд, доказові межі пізнавальної діяльності у досудовому провадженні має визначати сам слідчий, який здійснює розслідування конкретного кримінального правопорушення та його процесуальний керівник – прокурор. Тому що останній буде представляти результати пізнавальної діяльності слідчого у судовому розгляді під час реалізації публічного обвинувачення. Якщо слідчий та прокурор не досить адекватно визначать межі доказування у відповідному провадженні, то прокурор у суді не зможе якісно підтримати обвинувачення з метою притягнення винної особи до кримінальної відповідальності.

Пізнавальна діяльність слідчого окреслюється також межами за підслідністю. Останні закріплюються у різних статтях кримінального процесуального закону. Положення ст. 216 КПК

призначені для розмежування пізнавальної діяльності слідчих органів розслідування різних відомств, а саме Національної поліції, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро. Всі перераховані види слідчих органів мають здійснювати пізнавальну діяльність щодо розкриття та розслідування кримінальних правопорушень лише за своєю підслідністю для унеможливлення непотрібних повторів у пізнанні обставин певного правопорушення. Тому А.А. Патик справедливо зазначає, що головним завданням підслідності є недопущення дубляжу, тобто виконання однієї і тієї ж роботи двома й більше суб'єктами, наприклад, окреме здійснення кримінального провадження за одним фактом слідчим органів внутрішніх справ і слідчим Служби безпеки України. По-перше, це марне витрачання часу й ресурсів держави, що особливо недоцільно за умов дефіциту бюджету. По-друге, такі дії порушують низку конституційних прав людини і можуть призвести до інших негативних наслідків. По-третє, неузгоджені дії та некомпетентність в окремих питаннях шкодять кримінальному провадженню загалом [6, с. 156–157]. З метою уникнення зазначеного негативного явища з усіма наслідками нормативними приписами КПК визначено межі підслідності з урахуванням різних критеріїв, зокрема особливостей скоєного кримінального правопорушення, його зв'язком з іншим кримінальним правопорушенням, а також суб'єкта, що підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення. Слідчі органів досудового розслідування, як М.А. Погорецький та С.Г. Волкотруб слушно зазначають, мають неухильно дотримуватися правил підслідності кримінальних проваджень, передбачених ст. ст. 214–216 КПК України, а прокурори як процесуальні керівники зобов'язані своєчасно перевіряти законність і обґрунтованість дій слідчого, зокрема й дотримання правил підслідності кримінальних проваджень [7, с. 76].

Правові приписи ст. 218 КПК встановлюють територіальні межі підслідності пізнавальної діяльності слідчого. Такі межі підслідності визначаються для розподілу території пізнання слідчих для повного та оперативного встановлення обставин вчиненого кримінального правопорушення. Не можна не погодитись з Ю.І. Кицан у тому, що будь-яка невизначеність правил територіальної підслідності може спричинити затягування строків розслідування, в окремих випадках звести нанівець усі можливості щодо розкриття злочину по гарячих слідах [8, с. 91].

За загальним правилом територіальні межі пізнання слідчого зумовлюються межами місця вчинення кримінального правопорушення. Проте у разі неможливості окреслити зазначене місце територію здійснення кримінального процесуального пізнання слідчого визначає прокурор з огляду на місце виявлення кримінального правопорушення, місце перебування учасників кримінального провадження тощо. До визначення прокурором територіальних меж пізнавальної діяльності слідчого останній має здійснювати розслідування навіть того кримінального правопорушення, що не охоплюється його територією. Цей припис передбачений у КПК для уникнення ситуації стосовно втрати важливих доказів на початковому етапі розслідування будь-якого кримінального правопорушення.

Таким чином, нормативні межі пізнавальної діяльності слідчого, окрім часових меж, включають межі доказування слідчим обставин вчиненого кримінального правопорушення та межі підслідності.

Пізнавальна діяльність слідчого має не тільки нормативні, а й фактичні межі. На відміну від нормативних, фактичні межі визначаються в тому часі, протягом якого державний орган реально здійснив передбачену законом діяльність. Вони можуть бути меншими чи більшими за встановлений законом термін для виконання відповідної процесуальної діяльності. У разі виходу за межі терміну має місце порушення закону [9, с. 82]. Якщо фактичні межі пізнавальної діяльності слідчого є меншими за її нормативні межі, то слідче пізнання є законним та не виходить за його нормативні положення. У разі, коли фактичні межі пізнавальної діяльності слідчого перевищують її нормативні межі, то пізнання слідчого не можна визнати законним. Крім цих двох варіантів співвідношення нормативних та фактичних меж пізнавальної діяльності слідчого, є ще третій. Він можливий у разі повної відповідності (наприклад, щодо граничних моментів) фактичних та нормативних меж слідчого пізнання у кримінальному провадженні. Таке співвідношення фактичних та нормативних меж є свідченням також законного пізнання, що здійснюється слідчим у досудовому провадженні.

Фактичні межі пізнавальної діяльності слідчого можуть виходити за її нормативні межі без порушення приписів кримінального процесуального закону. Зазначена теза може унаочнюватися у разі неумисного дослідження слідчим занадто великого обсягу обставин кримінального правопорушення, що формально охоплюється предметом доказування, але за суттю є зайвим для виконання завдань кримінального провадження. Реалізація процесуальних приписів у зазначений спосіб є причиною недосвідченості слідчого, наприклад, одразу після закінчення навчального закладу. Отримавши відповідний диплом, особа призначається на посаду слідчого, проте ще не має професійного досвіду щодо оптимального здійснення кримінального процесуального пізнання. Тому під час проведення слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій намагається отримати максимальну кількість фактичних даних, не прогнозуючи точно, які з них є необхідними для доказування обставин вчиненого кримінального правопорушення.

Вихід фактичних меж пізнавальної діяльності слідчого за її нормативні межі є релевантним і щодо досвідченого слідчого. В.В. Король та В.М. Мельник правильно зазначають, що пізнавальна діяльність слідчого на стадії досудового розслідування часто виходить за межі кримінального процесу, оскільки поширюється на події і факти, які лежать не в основі кримінального правопорушення, а стосуються обставин, що опосередковують його сприйняття [10, с. 149]. Пізнання слідчого у такий посередницький спосіб відбувається тому, що слідчий у перебігу кримінального провадження не може достовірно визначити джерела належної процесуальної інформації.

Попри те, що описані ситуації щодо невідповідності фактичних та нормативних меж пізнавальної діяльності слідчого не є незаконними, принаймні не приводять на практиці до визнання порушення кримінальних процесуальних норм, вони негативним чином впливають на рівень ефективності слідчого пізнання. Витрачаючи багато часу на збір непотрібної фактичної інформації, слідчий сам себе обмежує у пізнанні важливих фактів стосовно розкриття злочину та притягнення винної особи до кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення. Або у слідчого залишається мало часу для пізнавальної діяльності в інших кримінальних провадженнях у результаті того, що він необґрунтовано розширив предмет свого пізнання у певному кримінальному провадженні.

Проведене дослідження у цій статті дає змогу зробити такі висновки: пізнавальна діяльність слідчого має нормативні та фактичні межі, співвідношення яких визначає законність або незаконність слідчої діяльності; нормативні межі пізнавальної діяльності слідчого охоплюють її часові межі, межі доказування слідчим та межі підслідності.

Перспективи подальших розвідок. Дослідження пізнавальної діяльності слідчого є досить об'ємним та потребує проведення подальшої наукової роботи. Опрацювання цієї теми буде доцільним за такими напрямками: 1) дослідження мети пізнавальної діяльності слідчого; 2) визначення засобів пізнавальної діяльності слідчого.

Література:

1. Городецька М.С. Кримінально-процесуальна компетенція слідчого органів внутрішніх справ: монографія. Дніпропетровськ: Дніпропроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра-ЛТД. 2010. 232 с.
2. Інструкція з організації реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України, затверджена Наказом Міністерства внутрішніх справ України 16 лютого 2018 року № 111. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0371-18/print1532456305097917>
3. Лоскутов Т.О. Кримінальне переслідування, здійснюване слідчим: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09. Дніпропетровськ, 2010. 204 с.
4. Старенький О.С. Щодо визначення поняття меж доказування в кримінальному провадженні. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2014. № 1(9). С. 1–12. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n1/14sosvkr.pdf>
5. Вапнярчук В.В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування: монографія. Х.: Юрайт, 2017. 408 с.
6. Патик А.А. Підслідність злочинів на досудовому розслідуванні за новим кримінальним процесуальним кодексом України. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2014. № 2. С. 155–164.
7. Погорецький М. А., Волкотруб С.Г. Удосконалення кримінального процесуального законодавства України щодо підслідності органів досудового розслідування. Вісник кримінального судочинства. 2017. № 1. С. 71–80.
8. Кицан Ю.І. Підслідність кримінальних справ: перспективи вдосконалення нормативно-правового регулювання. Вісник Хар-

ківського національного університету внутрішніх справ. 2012. № 1. С. 88–93.

9. Лобойко Л.М. Методи правового регулювання у кримінальному процесі України: дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: 12.00.09. Дніпропетровськ, 2006. 437 с.
10. Король В.В., Мельник В.М. Пізнавальна та посвідчувальна діяльність слідчого як структурні елементи кримінально-процесуального доказування. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2015. Випуск 33. Том 2. С. 148–152.

Цуцкиридзе М. С. О границах познавательной деятельности следователя

Аннотация. Статья посвящена исследованию границ познавательной деятельности следователя. Осуществлен анализ теоретических позиций и предписаний уголовного процессуального законодательства относительно границ познавательной деятельности следователя. Подчеркивается, что познавательная деятельность следователя имеет нормативные и фактические границы, соотношение которых определяет законность или незаконность следственной деятельности. Определено, что нормативные границы познавательной деятельности следователя охватывают ее временные границы, границы доказывания и границы подследственности.

Ключевые слова: следователь, познавательная деятельность, временные границы, границы доказывания, подследственность, досудебное расследование.

Tsutskiridze M. On the boundaries of the cognitive activity of the investigator

Summary. The article is devoted to the study of the boundaries of cognitive activity of the investigator. The analysis of the theoretical positions and regulations of the criminal procedural legislation concerning the limits of the cognitive activity of the investigator is carried out. It is emphasized that the cognitive activity of the investigator has normative and actual limits, the correlation of which determines the legality or illegality of investigative activities. It is determined that the normative boundaries of the investigator's cognitive activity cover its time limits, the limits of proof and the limits of the investigation.

Key words: investigator, cognitive activity, time limits, limits of proof, limits of inquiry, pre-trial investigation.

*Притула А. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
заступник начальника першого відділу управління організації ОРД
Департаменту оперативної діяльності
Адміністрації Державної прикордонної служби України*

ВИЗНАЧЕННЯ ПОТЕНЦІЙНОЇ ПІДСЛІДНОСТІ СЛІДЧИХ ПІДРОЗДІЛІВ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті розглядається можливість введення слідчих підрозділів до структури Державної прикордонної служби України. Визначається актуальність повноцінної кримінально-процесуальної діяльності Державної прикордонної служби України шляхом надання права здійснення досудового розслідування. Дається поняття підслідності кримінальних проваджень. Встановлюється зв'язок між підслідністю та компетенцією (повноваженнями) відповідного правоохоронного органу. Звертається увага на категорію кримінальних проваджень, що можуть скласти потенційну підслідність Державної прикордонної служби України. Робиться висновок, що підслідністю визнається система правничих рис (властивостей), на підґрунті яких кримінальний процесуальний закон визначає орган досудового розслідування, що має право та зобов'язаний здійснити досудове слідство або дізнання з конкретного кримінального провадження й ухвалити по ньому одне з підсумкових для стадії досудового розслідування рішення. Визнається потреба внесення змін до чинного матеріального та процесуального кримінального законодавства.

Ключові слова: підслідність, слідчі підрозділи, Державна прикордонна служба України, правоохоронна діяльність, предмет ведення, повноваження, компетенція.

Постановка проблеми. Натепер в Україні нестабільна як соціально-політична внутрішня, так і зовнішня безпекова обстановка. На Сході України проводиться операція Об'єднаних сил, у десяти регіонах було введено військовий стан, в основному в тих, які межують з Російською Федерацією. У такій небезпечній ситуації на Державну прикордонну службу України (далі – Держприкордонслужба) покладаються специфічні завдання, що пов'язані не тільки з виконанням оперативно-службової діяльності, а й реалізацією бойових задач. Контроль за переміщенням осіб, транспортних засобів через державний кордон здійснюється на таких засадах: протидії тероризму; протидії розвідувально-підривній діяльності іноземних спецслужб; забезпечення права громадян України на виїзд з тимчасово неконтрольованої території, а також із РФ; посилення контролю за переміщенням осіб, транспортних засобів на тимчасово неконтрольовану територію та територію РФ.

Крім того, слід урахувувати, що класична військова агресія, коли застосовуються збройні сили країни, замінена так званою гібридною війною, що характеризується прихованими діями, які спостерігаються переважно в політичній, економічній, інформаційній та спеціальній галузях життєдіяльності соціуму. Військовослужбовці агресора для розв'язання окремих завдань диверсійного спрямування залучаються в невеликій кількості. Сутність такого характеру дій полягає в переміщенні центру зусиль із фізичного знищення представників противної

сторони в межах масштабної війни до використання «м'якого» інструментарію проти супротивника для дезорієнтації та заміни керівного складу країни, залучення до сфери свого впливу. Все це актуалізує питання не лише правового фундаменту діяльності Держприкордонслужби, а й чіткого визначення її правового статусу через формулювання повноважень в усіх напрямках оперативно-службового, розвідувального, контррозвідувального, оперативно-розшукового, кримінально-процесуального функціонування в повному обсязі (зокрема, завдяки визначенню підслідності та введення інституту слідчих).

Стан наукових досліджень. За роки незалежності України в тому чи іншому ступені інституту підслідності присвятили наукові праці О.В. Баулін, І.Г. Башинська, Л.М. Гусев, З.З. Зінатулін, Н.В. Османова, О.В. Останін, М.С. Салахов, О.В. Селютін, Л.Д. Чулюкін, В.Н. Ягодинський, А.З. Якубова. В рамках національної кримінально-процесуальної доктрини особливе місце посідають дисертаційні роботи Ю.І. Кицана «Підслідність кримінальних справ» та А.А. Омарова «Інститут підслідності в кримінальному провадженні». Особливо цікавими у цьому зв'язку є наукові праці, що присвячені специфіці встановлення підслідності окремих відомств (Н.І. Рязанова, О.В. Бутенко та ін.), а також роботи, в яких розглядається підслідність деяких видів кримінально караних деліктів (Ю.В. Федорчук, О.М. Тараненко, М.І. Карпенко, І.І. Мусієнко, С.О. Гриненко й ін.).

Разом із тим, незважаючи на багатовекторність наукових поглядів на розуміння інституту підслідності, як окремих предмет правовий статус, види діяльності, зокрема потенційна кримінально-процесуальна діяльність майбутніми слідчими Держприкордонслужби, в науковій літературі не досліджувався. Проте умови бойової обстановки на Сході України, як ніколи за період незалежності країни, актуалізують ці проблеми.

Виходячи із зазначеного, **метою** нашої роботи є створення концептуальної моделі розуміння надання Держприкордонслужбі права здійснення слідчої діяльності в кримінальних провадженнях, що становитимуть її підслідність.

Виклад основного матеріалу. З огляду на мету нашого дослідження слід вказати на те, що повноваження будь-якого правоохоронного органу поширюються лише на той обсяг діяльності, що встановлений чинним законодавством. Так, М.С. Городецька та Л.М. Лобойко визначають, що можливим є умовне виокремлення сфери впливу компетентного органу на процесуальні кримінально-правові відносини. Через встановлення кримінально-процесуальної компетенції власних органів держава розподіляє сфери їхнього впливу для забезпечення дієвого функціонування кримінального процесу. Функціональне призначення відповідного правоохоронного органу слід визна-

ти головним критерієм розподілу сфер впливу між органами, що визначається їх здатністю виконувати завдання кримінального процесу [1, с. 73–74].

М.С. Городецька та Л.М. Лобойко серед структурних елементів предмета відання компетентних органів виокремлюють кримінально-правовий (різновид кримінально караного делікту) та кримінально-процесуальний (характеристики особи, зв'язок кримінальних проваджень, альтернативність можливості провадження в справі, територіальна дія повноважень органу) моменти [1, с. 34]. При цьому кримінально-правовий структурний елемент предмета відання компетентних органів не можна визнати стабільним за обсягом, оскільки він залежить від процесів криміналізації та декриміналізації діянь. Крім того, криміналізація зумовлює розширення предмета відання відповідного правоохоронного органу, а декриміналізація, навпаки, – його звуження [2, с. 176]. Кримінально-процесуальний складник предмета відання також пов'язаний з кримінально караним деліктом і характеристикою окремих елементів його складу. Чинне законодавство визначає предмет відання суб'єктів, що ведуть кримінальний процес, через поняття підслідності, підсудності [3, с. 115].

У теорії кримінального процесу поняття підслідності використовують у двох значеннях: 1) як кримінально-процесуальну категорію, що визначає дотримання загальних умов досудового розслідування; 2) як кримінально-процесуальний інститут [3, с. 115]. Підслідність – це сукупність правил, дотримання яких дає змогу встановити орган, що має здійснювати досудове розслідування кримінального правопорушення [4, с. 4–5].

Протягом останніх років активізувалася робота з реформування кримінально-процесуального законодавства та правоохоронної системи в цілому. Функціонування суб'єктів кримінальної юстиції супроводжується дублюванням повноважень, пов'язане з відсутністю чіткого визначення та розмежування їхньої компетенції, визнанням пріоритетними завдань, що насправді є другорядними, застосуванням не виправдано ускладнених формальних процедур. Органи кримінальної юстиції мають недосконалі функціональні спроможності, що фактично унеможлиблює забезпечення додержання принципу верховенства права в їхній повсякденній діяльності [5].

Стаття 2 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» серед основних функцій Держприкордонслужби визначає:

– охорону державного кордону України на суші, морі, річках, озерах та інших водоймах з метою недопущення незаконної зміни проходження його лінії, забезпечення дотримання режиму державного кордону та прикордонного режиму;

– здійснення в установленому порядку прикордонного контролю і пропуску через державний кордон України та до тимчасово окупованої території і з неї осіб, транспортних засобів, вантажів, а також виявлення і припинення випадків незаконного їх переміщення;

– охорону суверенних прав України в прилеглий зоні та її виключній (морській) економічній зоні та контроль за реалізацією прав і виконанням зобов'язань у цій зоні інших держав, українських та іноземних юридичних і фізичних осіб, міжнародних організацій;

– ведення розвідувальної, інформаційно-аналітичної та оперативно-розшукової діяльності в інтересах забезпечення захисту державного кордону України згідно із законами Укра-

їни «Про розвідувальні органи України» та «Про оперативно-розшукову діяльність»;

– участь у боротьбі з організованою злочинністю та протидія незаконній міграції на державному кордоні України та в межах контрольованих прикордонних районів;

– участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом, а також припинення діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), організованих груп та злочинних організацій, що порушили порядок перетинання державного кордону України.

Для ефективного виконання покладених на Держприкордонслужбу функцій не просто дискутується питання введення в її структуру слідчих підрозділів, а назріла нагальна потреба в його практичному вирішенні. На слідчі органи Держприкордонслужби слід покласти обов'язки проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтями 332 «Незаконне переправлення осіб через державний кордон України», 332¹ «Порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї», 332² «Незаконне перетинання державного кордону України», а також частиною четвертою статті 358 «Використання завідомо підробленого документа» Кримінального кодексу України (далі – КК України) за умови вчинення їх у разі перетинання або спроби перетинання державного кордону України.

Крім того, Україна Законом від 04.02.2004 № 1433-І ратифікувала Протокол проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітря, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності (далі – Протокол) [6]. Частина 1 ст. 6 цього Протоколу визначила, що кожна держава-учасниця вживає таких законодавчих та інших заходів, які уможливають визнання як кримінально караних таких діянь, що вчиняються умисно і з метою отримання, прямо або посередньо, фінансової або іншої матеріальної вигоди, як: а) незаконний ввіз мігрантів; б) створення умов для незаконного ввозу мігрантів: і) виготовлення підробленого документа на в'їзд/виїзд або посвідчення особи; ii) придбання або надання такого документа або володіння ним; с) надання будь-якій особі, яка не є громадянином відповідної держави або не проживає постійно на її території, можливості перебувати в цій державі без дотримання необхідних вимог для законного перебування в ній шляхом використання способів, згаданих у п. (б) ч. 1 ст. 6 цього Протоколу, або будь-яких інших незаконних засобів. Частина 2 ст. 6 цього Протоколу містить положення, згідно з яким кожна держава-учасниця також вживає законодавчих та інших заходів, що уможливають визнання як кримінально караних таких діянь: а) замах на скоєння будь-якого злочину, визнаного таким відповідно до ч. 1 ст. 6 цього Протоколу (за умови дотримання основних принципів своєї правової системи); б) участь як співника у скоєнні будь-якого злочину, визнаного таким відповідно до п.п. а, б (i) або с ч. 1 ст. 6 цього Протоколу, і за умови дотримання основних принципів своєї правової системи – участь як співника у скоєнні будь-якого злочину, визнаного таким відповідно до п. б (ii) ч. 1 ст. 6 цього Протоколу; с) організацію інших осіб або керівництво ними з метою скоєння будь-якого злочину, визнаного таким відповідно до ч. 1 ст. 6 цього Протоколу [6].

З огляду на положення розглянутого протоколу до вказаної Конвенції І.І. Митрофановим було запропоновано змінити редакцію статті 332, назвавши її «Організація незаконної

міграції» [7, с. 193–200]. Нами ж пропонується внести цю статтю до КК України під номером 332³ у такій редакції: «Стаття 332³. Організація незаконної міграції

1. Організація незаконного в'їзду в Україну, перебування на території України, транзитного проїзду (транзиту) через територію України або вїзду з України іноземця або особи без громадянства або створення для цього умов (організація незаконної міграції), –

карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років.

2. Те саме діяння, вчинене з корисливим мотивом, способом, небезпечним для життя чи здоров'я іноземця або особи без громадянства, або поєднане з жорстоким чи таким, що принижує його (її) гідність, поводженням, шляхом виготовлення, отримання або використання документів для отримання дозволу на імміграцію в Україну, проживання в Україні або громадянства України, або вчинене повторно, або щодо кількох осіб, або групою осіб за попередньою змовою, або службовою особою з використанням своїх службових повноважень, –

карається позбавленням волі на строк від п'яти до семи років з конфіскацією майна».

Отже, до переліку кримінальних правопорушень, передбачених статтями 332, 332¹, 332², 358 КК України, досудове розслідування яких має здійснюватися слідчими органами Держприкордонслужби слід додати статтю 332³ «Організація незаконної міграції» КК України.

Крім того, пропонується віднести до компетенції слідчих органів Держприкордонслужби контрабанду, передбачену статтями 201, 201¹, 305 КК України, оскільки зазвичай місцем вчинення цих кримінально каранних деліктів є державний кордон. Саме тому Держприкордонслужбі простіше якісно, оперативно та повно збирати докази та досліджувати матеріали відповідних кримінальних проваджень. І сам склад контрабанди є доволі ускладненим з погляду встановлення всіх обставин у кримінальному провадженні, оскільки йдеться все ж таки про контрабанду культурних цінностей, отруйних, сильнотоксичних, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї або боєприпасів (крім гладкоствольної мисливської зброї або бойових припасів до неї), частин вогнепальної нарізної зброї, а також спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, лісоматеріалів або пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев, лісоматеріалів необроблених, а також інших лісоматеріалів, заборонених до вивозу за межі митної території України, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів, тобто специфічних предметів. До цієї групи дотичні кримінально карані делікти, передбачені статтями 149 і 333 КК України.

У зв'язку з цим у разі якщо під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтями 332, 332¹, 332², 358 КК України, будуть встановлені злочини, передбачені статтями 149 «Торгівля людьми», 201 «Контрабанда», 201¹ «Переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю лісоматеріалів або пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев, лісоматеріалів необроблених, а також інших лісоматеріалів, заборонених до вивозу за межі митної території України», 305 «Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів», 333 «Порушення порядку здійснення

міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю» КК України, вчинені особою, щодо якої здійснюється досудове розслідування, або іншою особою, якщо вони пов'язані з кримінальними правопорушеннями, вчиненими особою, щодо якої здійснюється досудове розслідування, вони мають розслідуватися слідчими органів Держприкордонслужби.

Висновки. Отже, підслідністю визнається система правничих рис (властивостей), на підґрунті яких кримінальний процесуальний закон визначає орган досудового розслідування, що має право та зобов'язаний здійснити досудове слідство або дізнання з конкретного кримінального провадження й ухвалити по ньому одне з підсумкових для стадії досудового розслідування рішення:

- скласти в кримінальному провадженні обвинувальний акт;
- скласти клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності;
- скласти постанову про закриття кримінального провадження;
- скласти клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

Виклики часу вимагають введення до складу Держприкордонслужби слідчих підрозділів, для чого необхідно внести відповідні зміни до кримінального процесуального законодавства для визначення їхньої підсудності:

«У Кримінальному процесуальному кодексі України (Відомості Верховної Ради України, 2013 р., №№ 9–13, ст. 88):

1) пункти 8, 17 частини першої статті 3 після слів «органу Державної кримінально-виконавчої служби України» доповнити словами «органу Державної прикордонної служби України»;

2) у статті 38:

пункт 1 частини першої доповнити підпунктом «д» такого змісту:

«д) органів Державної прикордонної служби України»; частину третю після слів «органів Державної кримінально-виконавчої служби України» доповнити словами «органів Державної прикордонної служби України»;

3) частину першу статті 143 після слів «органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства» доповнити словами «органів Державної прикордонної служби України»;

4) частину другу статті 214 після слів «органом, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства» доповнити словами «центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону»;

5) у статті 216:

у частині другій цифри «332¹» виключити; після частини шостої доповнити новою частиною такого змісту:

«Слідчі органів Державної прикордонної служби України здійснюють досудове розслідування злочинів, передбачених статтями 332, 332¹, 332², 332³, а також частиною четвертою статті 358 Кримінального кодексу України, за умови вчинення їх у разі перетинання або спроби перетинання державного кордону України.

Якщо під час розслідування зазначених злочинів будуть встановлені злочини, передбачені статтями 149, 201, 201¹, 305, 333 Кримінального кодексу України, вчинені особою, щодо

якої здійснюється досудове розслідування, або іншою особою, якщо вони пов'язані зі злочинами, вчиненими особою, щодо якої здійснюється досудове розслідування, вони розслідуються слідчими органів Державної прикордонної служби України».

У зв'язку з цим частини сьому – десяту вважати частинами восьмою – одинадцятою;

б) частину шосту статті 232 після слів «органу Державної кримінально-виконавчої служби України, на території юрисдикції якого перебуває така особа» доповнити словами «органу Державної прикордонної служби України»;

7) у частині п'ятій статті 246:

абзац четвертий після слів «Державної кримінально-виконавчої служби України» доповнити словами «територіального органу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону»;

абзац п'ятий після слів «керівником Державної кримінально-виконавчої служби України» доповнити словами «Головою Державної прикордонної служби України»;

8) у частині четвертій статті 263 після слів «Національної поліції» доповнити словами «Державної прикордонної служби України».

Література:

1. Городецька М.С., Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальна компетенція слідчих органів внутрішніх справ: монографія. Дніпропетровськ: Дніпропетров. держ. ун-т внутр. справ: Ліра-ЛТД, 2010. 232 с.
2. Сабадаш В.П., Сна І.В. Предмет відання прокурора в досудовому провадженні. Вісник Запорізького національного університету. 2009. № 2. С. 174–180.
3. Лисецький О.О. Слідчий як суб'єкт кримінального провадження: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2018. 244 с.
4. Омаров А.А. Інститут підслідності в кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2017. 20 с.
5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 р. «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів»: Указ Президента України від 8 квітня 2008 р. №311/2008. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/311/2008> (дата звернення: 05.12.2018).
6. Протокол проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітря, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності: Резолюція 55/25 Генеральної Асамблеї ООН від 15 листопада 2000 року. Офіційний вісник України. 2006. № 14. Ст. 1058.
7. Митрофанов І.І. Сприяння організації переправлення осіб через державний кордон: що криється за цим поняттям? Публічне право. 2015. № 3. С. 193–200.

Прытупа А. М. Определение потенциальной подследственности следственных подразделений Государственной пограничной службы Украины

Аннотация. В статье рассматривается возможность введения следственных подразделений в структуру Государственной пограничной службы Украины. Определяется актуальность полноценной уголовно- процессуальной деятельности Государственной пограничной службы Украины путем предоставления права осуществления досудебного расследования. Обращается внимание на категорию уголовных производств, которые могут составить потенциальную подследственность Государственной пограничной службы Украины. Делается вывод, что подследственностью признается система юридических свойств, на основе которых уголовный процессуальный закон определяет орган досудебного расследования, что имеет право и обязан осуществить досудебное следствие или дознание конкретного уголовного производства и принять по нему одно из итоговых для стадии досудебного расследования решений.

Ключевые слова: подследственность, следственные подразделения, Государственная пограничная служба Украины, правоохранительная деятельность, предмет ведения, полномочия, компетенция.

Prytula A. On potential jurisdiction of investigative units of the State Border Guard Service of Ukraine

Summary. The article considers the possibility of introducing investigative units into the structure of the State Border Guard Service of Ukraine. The relevance of the full criminal-procedural activity of the State Border Guard Service of Ukraine is determined by granting the right to conduct a pre-trial investigation. The concept of criminal proceedings is defined. The link between the jurisdiction and the competence (authority) of the appropriate law-enforcement body is also highlighted. The article also draws attention to the category of criminal proceedings that may constitute a potential jurisdiction of the State Border Guard Service of Ukraine. It is concluded that the jurisdiction is a system of legal aspects (characteristics), on the basis of which the criminal procedural law determines a pre-trial investigation body, which has the right and obligation to conduct a pre-trial investigation or inquiry during a specific criminal proceeding and to approve one of the final decisions for the stage of pre-trial investigation. The need to amend the current material and procedural criminal legislation is recognized in the article.

Key words: investigation, investigative units, State Border Guard Service of Ukraine, law enforcement activity, subject of jurisdiction, authority, competence.

*Мирошниченко Ю. М.,
кандидат юридичних наук,
голова*

Ллличівського районного суду м. Маріуполя Донецької області

ПРО ДЕТЕРМІНАНТИ ТАКТИКИ СУДУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Анотація. На підставі системно-філософського аналізу відносин суду з іншими суб'єктами кримінального провадження обґрунтовується необхідність розробки тактичних засобів оптимізації судової діяльності. Підкреслюється, що термін «тактика», запозичений з галузі військової науки, набув у криміналістиці іншого лексичного значення. Зроблено висновок про те, що визначальним у формуванні поняття «тактика» є сукупність засобів і прийомів досягнення намічених цілей. Через свою всезагальність ця ознака стає домінуючою, відсуваючи на другий план конфліктність, наявність якої наразі не має принципово детермінуючого значення.

Ключові слова: кримінальне провадження, процесуальний конфлікт, тактика суду.

Постановка проблеми. Криміналістика виникла як наука про методи розслідування злочинів. Тому спочатку сферою застосування її рекомендацій була тільки галузь досудового розслідування. Однак у міру розвитку криміналістичної науки ставало більш ясным, що її рекомендації можуть з успіхом бути використані й у процесі судового розгляду у разі проведення тих чи інших дій з дослідження й оцінки наявних і збирання нових доказів. Дослідження можливостей і меж застосування даних криміналістики судом у низці випадків виявило необхідність таких криміналістичних рекомендацій, які призначалися б саме для суду, враховували специфіку судового провадження і його відмінності від досудового розслідування [1, с. 38].

Проте й у сучасній навчальній літературі, розрізняючи в структурі криміналістичної тактики слідчу тактику і тактику судову, автори зосереджуються виключно на висвітленні питань тактики досудового розслідування [2], забуваючи про тактику судового провадження, специфіку судових ситуацій, особливості судового допиту, огляду, інших процесуальних дій слідчого характеру. Поза увагою залишається також надзвичайно важливий для ефективного судочинства напрям криміналістичної тактики – організація і планування судового розгляду.

Аналіз останніх досліджень. На різних етапах розвитку криміналістики до питань використання її напрацьовань судом так чи інакше зверталися Л.Ю. Ароцкер, І.Є. Биховський, В.М. Бозров, А.І. Вінберг, Г.А. Воробйов, М.М. Видря, В.П. Колмаков, Ю.В. Кореневський, Н.Н. Медведєв, І.Ф. Пантелєєв, С.П. Сухов, В.Г. Тихиня, Н.І. Хлюпін, А.Л. Ципкін. Протягом останнього десятиліття розробкам криміналістичних рекомендацій для потреб судової практики присвячені дисертаційні дослідження М.Й. Вільгушинського, І.І. Когутича, О.Ю. Корчагіна, С.В. Кобилинської, І.В. Румянцевой, О.О. Сичової. Незважаючи на це, ступінь вивченості та наукової опрацьованості проблем тактико-криміналістичного забезпечення судового провадження ще не відповідає актуальності

зазначеної тематики. Певним чином такому стану справ сприяє негативне ставлення окремих науковців до використання судом тактичних прийомів і методів.

Найпалкішим противником розробки тактики суду в кримінальному процесі був професор О.Я. Баєв. Тенденції розвитку пострадянського процесуального права у напрямі розширення змагальних засад кримінального судочинства та одночасного згортання доказової активності суду остаточно зміцнили його в думці про те, що законодавець закрив питання про суд як суб'єкт криміналістики, однозначно визначивши її споживачів у разі судового розгляду кримінальних справ – професійних представників сторін у суді [3, с. 8–9].

В.В. Конін також стверджує, що тактика як вид діяльності існує тільки там, де мають місце суперництво, протиборство, де стикаються інтереси груп, що суперечать один одному, а оскільки суд не має суперників, у нього не може бути й тактики [4]. Схожих поглядів дотримуються М.А. Погорєцький та Д.Б. Сергєєва, котрі серед іншого звертають увагу на відсутність переконливих обґрунтувань протилежної точки зору, висловлюваної в роботах, автори яких не вбачають у спрямованості на подолання протидії визначальній ознаки криміналістичної тактики та вважають очевидним існування тактики під час провадження слідчих (розшукових) дій, де протидія відсутня [5].

Мета дослідження. Послідовно відстоюючи право суду на активну участь у процесі дослідження доказів, спробуємо усунути цю прогалину, маючи на меті поглиблення теоретичного обґрунтування необхідності розробки тактичних засобів оптимізації судової діяльності через системно-філософський аналіз відносин суду з іншими суб'єктами кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. У цілому доводи О.Я. Баєва та його однодумців можна звести до такого. Криміналістична тактика існує тільки в конфліктних умовах протиборства сил з різними цілями, а отже, вона не властива діяльності судді. Однак виключення суду з числа суб'єктів криміналістичної тактики, засноване на такому однобічному розумінні її сутності, видається неприпустимим. Не можна зводити тактику тільки до тих прийомів і рекомендацій, які спрямовані на подолання протидії, опору зацікавленої сторони (підозрюваний, обвинувачений, лжесвідок тощо). Тактичні прийоми можуть бути спрямовані на подолання добросовісної помилки, на розширення й поглиблення дослідження у справі [6, с. 228]. На обґрунтування цього твердження наведемо такі міркування.

Стосовно конфліктності. Вважається, що кримінальне судочинство конфліктне за своєю природою [7, с. 155], адже в основі кожного злочину лежить конфлікт правопорушника із законом, з інтересами суспільства і держави [8, с. 153]. Будучи похідним від конфлікту кримінального, процесуальний конфлікт, на думку М.Ю. Лебедева, є нормальним

і неминучим проявом правових зв'язків і відносин між учасниками кримінально-процесуальної діяльності, котрі переслідують різні, частіше за все несумісні цілі, протягом як окремих етапів розслідування, так і всього ходу провадження у кримінальній справі [9].

Проте беззастережно погодитися з таким уявленням про зміст відносин, що виникають між суб'єктами кримінального процесу, не можна. Конфлікти в кримінальному провадженні справді можливі, але аж ніяк не «неминучі» й тим паче не «нормальні». Основою кожного конфлікту є протиріччя. Однак далеко не кожне протиріччя стає конфліктом. Протиріччя значно глибше, ніж конфлікт, що зумовлює необхідність філософського підходу до розуміння його сутності як центрального елемента закону єдності та боротьби протилежностей.

З позиції діалектики (як методологічної основи вивчення будь-яких явищ дійсності) єдність завжди відносна, тоді як боротьба абсолютна, вона властива всім системам живої й неживої природи. Форми боротьби різноманітні й різнопланові. Як зазначає А.М. Авер'янов, битва, змагання, конкуренція, відштовхування, протидія та ін. – все це боротьба, але боротьба, яка має різні наслідки, яка призводить до різних результатів. Разом з тим на філософському рівні узагальнення всі ці явища визначаються як боротьба [10, с. 124–125]. Відтак уявлення про боротьбу тільки як про жорстке протистояння непримиренних сторін є надто спрощеним і таким, що збіднює методологічний потенціал діалектичного підходу до розуміння боротьби та її значення в розвитку буття, мислення й пізнання.

Протилежності, звичайно, протистоять одна одній, що, як правило, призводить до різноспрямованого характеру їх діяльності. Проте, якби взаємини між протилежностями зводилися тільки до протистояння, то ні про який розвиток систем не могло би бути й мови, що немислимо з діалектичної точки зору. Прояв сутності взаємодії протилежностей набагато різноманітніший. Протилежності, часто перебуваючи в системах різного порядку, в процесі взаємодії утворюють деяку динамічну структуру, самі при цьому залишаючись системними утвореннями з властивими кожній системі внутрішніми та зовнішніми протиріччями.

Протиріччя існують не тільки між окремими сутностями, але й між протилежними сторонами однієї сутності. Людина як жива, відкрита, складна система, активно взаємодіючи з навколишнім інформаційним середовищем, щось пізнає й запам'ятовує, але щось неминуче забуває. За потреби відтворення колись сприйнятого усвідомлення факту його забування викликає у людини негативні емоції, породжуючи внутрішнє протиріччя, яке виходить за межі особистості й стає зовнішнім, коли забування як параметр, що характеризує стан однієї системи, перешкоджає функціонуванню іншої системи в процесі їхньої взаємодії.

Добросовісний свідок, який прагне сприяти своїми показаннями з'ясуванню певних подій, ототожнюється метою з судом, для якого ці свідчення необхідні, щоб здійснити свою процесуальну функцію – ухвалити правильне рішення у справі. Незважаючи на це, між ними, як двома протилежностями єдиної системи під назвою «допит», може виникнути протиріччя внаслідок забування свідком обставин, які в момент їх сприйняття здавалися йому несуттєвими, але виявилися важливими для встановлення істини в кримінальному провадженні. Ця боротьба між бажанням і можливістю згадати

забуте вимагає особливих методів, спрямованих на його актуалізацію. Як відзначають психологи, «відсутність відтворення лише свідчить про недоступність матеріалу на момент його запиту» [11]. Одного разу сприйнята інформація не зникає безслідно, але стає більш важкодоступною і вимагає спеціальних прийомів активації пам'яті, розробка яких відноситься до предметного поля криміналістичної тактики, що інтегрує необхідні для цього знання з галузі психології людини. Кожен суддя має досконало володіти цими прийомами і тактично грамотно їх застосовувати.

Для усвідомлення ролі суду та правильного розуміння факторів, які впливають на формування тактичних завдань, що постають у зв'язку з необхідністю отримання відомостей, які мають значення для правильного вирішення справи, важливо з'ясувати міжелементні зв'язки системи судового провадження, яке характеризується наявністю більшого (порівняно з досудовим розслідуванням) кола осіб, що беруть участь у розгляді справи і виконують кожен свою процесуальну функцію, стикаючись при цьому з різноманітними протиріччями. Найбільш типовим у системі «кримінальне провадження» є протиріччя між сторонами, котрі, слід зазначити, так само, як правило, утворюють системи, що складаються з декількох суб'єктів, які своєю чергою можуть розглядатися як системи «... в усьому багатстві їх змісту і з усіма їхніми індивідуальними якісними особливостями» [10, с. 134]. Нерідко можна також спостерігати протиріччя між представниками однієї сторони, між окремими представниками різних сторін, між сторонами (стороною або одним з її представників) і судом. Можливі й цілком допустимі протиріччя між членами колегії суддів як з питань прийняття процедурних рішень, так і в оцінці доведеності фактичних обставин або їх правової кваліфікації.

Окрема процесуальна дія з її неповторним складом учасників, кожен з яких має власні цілі, ціннісні орієнтири, поведінкові особливості, також часто демонструє наявність всіляких протиріч. У системі судового допиту, наприклад, взаємодіють кілька елементів (суб'єктів), цілі яких не завжди збігаються, відповідно, й відносини всередині цієї системи носять різний характер: хтось має на меті отримання від допитуваного достовірних відомостей про відомі йому обставини та всіляко цьому сприяє, хтось, навпаки, не бажає розкриття справжніх обставин справи і прагне цьому перешкодити, намагаючись заплутати, спантеличити допитувану особу, викликати у неї розгубленість, змусити втратити послідовність думки, спонукати до оціночних суджень щодо певних подій і одночасно посіяти внутрішній сумнів у правильності їх сприйняття та продемонструвати невпевненість допитуваного з метою дискредитації його показань.

Регулятивна роль суду в цьому хитросплетінні зв'язків і відносин з неминучістю передбачає наявність тих чи інших протиріч як неодмінного складника будь-якої взаємодії. Суддя має навчитися виявляти, адекватно оцінювати та вміло управляти протиріччями, спрямовуючи їх у конструктивне русло. Передбачення характеру розвитку ситуації та обрання відповідної тактики дає змогу суду найбільш ефективно впливати на сторони, не доводячи протиріччя до крайнього стану, який перешкоджає просуванню процесу до мети судового пізнання – встановлення істини у справі. Водночас слід пам'ятати, що суб'єктивне втручання суду в природний хід змагання сторін допустиме лише настільки, наскільки це необхідно для виключення подібного роду крайнощів.

Стосовно протидії сил, які мають різні цілі. Слід нагадати, що криміналістична тактика в процесі її становлення не пов'язувалася з протидією певним силам. Так, наприклад, автори одного з перших вітчизняних підручників з криміналістики поряд із терміном «кримінальна тактика» використовували новий для того часу термін – «тактика розслідування злочинів», що розглядалася як «система прийомів досудового слідства, які дають можливість на основі вивчення особливостей кожної конкретної слідчої справи найбільш ефективно і з найменшою витратою сил та засобів реалізувати в цій справі вимоги кримінального матеріального й процесуального права» [12, с. 4–5].

На відміну від окремих криміналістів, які безумовною детермінантою застосування тактики вважають конфлікт взаємодіючих сторін, фахівці інших галузей знання, здається, не переймаються застосуванням терміна «тактика» щодо тих видів діяльності, які ще більш віддалені від умов конфліктності, аніж діяльність судова. Добре відома, скажімо, тактика лікування або тактика пожежогасіння. Пожежники протистоять вогневій стихії, медики – хворобі. При цьому боротьба за майно чи здоров'я та життя людей, не маючи в своїй основі міжособистісних конфліктів, стає ефективною лише за умови її тактично грамотної організації. Так само й суд, не маючи особистих супротивників, щоразу бореться за встановлення істини й торжество справедливості, за особистість правопорушника, за те, щоб по можливості повернути суспільству гідного громадянина, аби покарання не стало тільки карою чи (що ще гірше) лише помстою або ізоляцією від соціуму. І для цього також необхідна спеціальна тактика.

Стосовно подолання перешкод. Перешкодами на шляху пізнання істини в кримінальному процесі можуть бути не тільки протидія зацікавлених осіб та конфлікти, але й психологічні особливості учасників судового розгляду, їхні взаємини, недостатня активність однієї зі сторін, помилки й прогалини досудового слідства тощо. Навіть загальні положення та принципи судового розгляду, які ставлять суддю й усіх учасників судового провадження в певні рамки і змушують їх діяти у відповідних умовах, можна розцінити як деяку перешкоду, оскільки не всі засоби й методи досягнення істини при цьому доступні. Суд має обрати такий тактично правильний хід судового розгляду, щоб усі ці перешкоди були успішно подолані.

Проводячи судові дії за клопотанням сторін або за власною ініціативою, суд має створити сторонам умови для реалізації їх тактичного арсеналу і водночас не допустити порушення принципу рівноправності та змагальності сторін. Щоб правильно організувати й успішно провести судовий розгляд, не допустивши при цьому обвинувального ухилу і необґрунтованого потурання доводам захисту, потрібен не просто професіоналізм, а найвища майстерність, яка не приходить сама собою, а викристалізовується у головуючих суддів роками на основі підбору, розробки, застосування конкретних методичних рекомендацій [13, с. 66], в яких втілюються загальні основи аналізу судом криміналістичних ситуацій, прийняття тактичних рішень та способів їх реалізації.

Діяльність суду щодо здійснення доказування не порушує принципу змагальності, не доводить ні вину, ні невинність обвинуваченого. Діяльність суду в отриманні, перевірці та оцінці доказів у рамках судового розгляду необхідна для винесення справедливого й обґрунтованого вироку [14, с. 47], що може вважатися таким тільки за умови відповідності висновків суду

справжнім обставинам справи, встановлення яких неможливе без залучення криміналістичних знань (зокрема, тактичних).

У змагальному кримінальному процесі суд має зберігати провідну роль у дослідженні доказів, інакше він перетвориться на орган, що формально оцінює зусилля сторін: перемагати в суді буде не справедливість, а той, хто виявився спритніший, хитріший у використанні матеріалів кримінальної справи, а змагальність з гарантії встановлення істини може перетворитися на формальну перешкоду успішному доказуванню в судовому розгляді [15, с. 244]. Тому слід підтримати позицію тих криміналістів, котрі вважають, що розширення змагальних засад кримінального судочинства не знімає з порядку денного розвитку науки криміналістики в напрямі розробки відповідних рекомендацій для стадії судового розгляду, а навпаки, вважають перспективною й актуальною розробку тактики ведення судового провадження [16, с. 19].

Висновки. Підсумовуючи, ще раз підкреслимо, що протиріччя, які лежать в основі боротьби протилежностей, є невід'ємною частиною будь-якої форми взаємодії. Немає єдності без протиріччя, а отже, будь-яка взаємодія передбачає наявність боротьби, форма, динаміка та інтенсивність якої визначається специфікою об'єкта і характером відносин між взаємодіючими суб'єктами. Говорячи у зв'язку з цим про цільову спрямованість діяльності суб'єктів криміналістичної тактики, передусім, очевидно, слід вести мову не стільки про конфлікт, протистояння та подолання спротиву, скільки про усунення протиріч, що неминуче виникають під час реалізації учасниками кримінального провадження (зокрема, судом) своїх процесуальних функцій.

І наостанок зауважимо, що термін «тактика», запозичений з галузі військової науки, набув у криміналістиці іншого лексичного значення. А суть переносного значення слова, як відомо, полягає в тому, що воно пов'язує два різні за змістом поняття лише загальними точками дотику. Щодо тактики, яка наразі присутня в різних сферах людської діяльності, такою точкою слід вважати те загальне, що притаманне розумінню всякого виду тактичної діяльності як сукупності засобів і прийомів здійснення намічених цілей. Ця ознака через свою всезагальність стає домінуючою у формуванні поняття «тактика», відсуваючи на другий план конфліктність, наявність якої не має принципово детермінуючого значення.

Література:

1. Лившиц Е.М., Белкин Р.С. Тактика следственных действий. М., 1997. 176 с.
2. Див., наприклад: Балашов Д.Н., Балашов Н.М., Маликов С.В. Криминалистика: учебник. М., 2005. 503 с.; Кофанов А.В., Кобилянський О.Л., Кузьмичов Я.В. та ін. Криминалистика: питання і відповіді: навч. посіб. К., 2011. 280 с.; Ларкін М.О., Сабадаш В.П. Криминалистика: навч. посіб. К., 2013. 228 с.; Пясковський В.В., Черноус Ю.М., Іщенко А.В., Алексеев О.О. та ін. Криминалистика: підручник. К., 2015. 544 с.
3. Баев О.Я. Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него. Следственная тактика: научно-практическое пособие. М., 2003. 432 с.
4. Конин В.В. Тактика и истина в судебном разбирательстве. Воронежские криминалистические чтения. Выпуск 6. Воронеж, 2005. С. 108–112.
5. Погорельский М.А., Сергеева Д.Б. Тактика захисника: поняття, зміст, та місце в системі криміналістичної тактики. Вісник кримінального судочинства. 2016. № 2. С. 113–123.

6. Криминалистика: учебник для вузов / И.Ф. Герасимов, Я.Л. Драпкина, Е.П. Ищенко и др.; под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина. Москва, 2000. 672 с.
7. Астафьев А.Ю. Этико-правовые аспекты взаимодействия председательствующего судьи с участниками уголовного процесса. Судебная власть и уголовный процесс. 2015. № 4. С. 151–155.
8. Белкин Р.С. 2001. Курс криминалистики: учебное пособие для вузов: в 3 т. Т. 1. Москва, URL: <http://crimlib.info/images/a/af>
9. Лебедев Н.Ю. К вопросу о понятии уголовно-процессуальных конфликтов. Известия Алтайского гос. ун-та. 2009. № 2. С. 92–94.
10. Аверьянов А.Н. Системное познание мира: методологические проблемы. М., 1985. 263 с.
11. Нуркова В.В., Гофман А.А. Забывание: проблема наличия следа памяти, его доступности и намеренного контроля. Национальный психологический журнал. 2016. № 3(23). С. 64–71.
12. Криминалистика: учебник / под ред. А.Я. Вышинского. М., 1938. 292 с.
13. Гавло В.К., Жегалов Е.А. Тактика и методика судебного следствия. Юриспруденция. 2004. № 2. С. 64–71.
14. Цурлуй О.Ю. Субъекты криминалистической тактики. Проблемы правоохранительной деятельности. 2015. № 2. С. 43–48.
15. Кокорев Л.Д., Кузнецов Н.П. Уголовный процесс: доказательства и доказывание. Воронеж, 1995. 272 с.
16. Ищенко Е.П., Топорков А.А. Криминалистика: учебник. М., 2010. 784 с.

Мирошниченко Ю. М. О детерминантах тактики суда в уголовном производстве

Аннотация. На основании системно-философского анализа отношений суда с другими субъектами уголовного

производства обосновывается необходимость разработки тактических средств оптимизации судебной деятельности. Подчеркивается, что термин «тактика», заимствованный из области военной науки, приобрел в криминалистике иное лексическое значение. Сделан вывод о том, что определяющим для формирования понятия «тактика» является совокупность средств и приемов достижения намеченных целей. В силу своей всеобщности этот признак становится доминирующим, отодвигая на второй план конфликтность, наличие которой в настоящее время не имеет принципиально детерминирующего значения.

Ключевые слова: уголовное производство, процессуальный конфликт, тактика суда.

Miroshnichenko Yu. About determinants of the tactics of the court in criminal proceedings

Summary. On the basis of a systematic and philosophical analysis of the relationship of the court with other subjects of criminal proceedings, the need to develop tactical means of optimizing judicial activity is substantiated. It is emphasized that the term “tactics”, borrowed from the field of military science, has acquired a different lexical meaning in criminalistics science. The conclusion is made that the set of means and ways to achieve the intended goals is decisive for the formation of the concept of tactics. By virtue of its universality, this feature becomes dominant, overshadowing conflict, the presence of which currently has no fundamentally determining significance.

Key words: criminal proceedings, procedural conflict, court tactics.

*Ламах Т. Б.,
аспірант
Академії адвокатури України*

ПРОБЛЕМНІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ МАСОВИХ ЗАВОРУШЕНЬ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню слідчих ситуацій, які виникають на різних етапах досудового розслідування масових заворушень. Встановлено, що на початковому етапі розслідування виникають переважно проблемні ситуації – ситуації конфліктів, тактичного ризику. Зазвичай кожна слідча ситуація передбачає певний алгоритм дій слідчого. Особливості алгоритмів розслідування створюють такі слідчі дії: процесуальне затримання й різноманітні види допитів, огляд місця події, пред'явлення для впізнання, призначення різноманітних експертиз.

Ключові слова: масові заворушення, досудове розслідування, слідчі ситуації, слідчі дії, алгоритм дій слідчого, конфліктна ситуація, ситуація тактичного ризику.

Постановка проблеми. Останнім часом правоохоронні органи України мають справу не лише зі зростанням злочинності, а й з появою нових її форм, удосконаленням відомих раніше способів скоєння злочинів, активною протидією розслідуванню з боку зацікавлених у цьому осіб. На жаль, до нових умов боротьби зі злочинністю вітчизняні правоохоронні структури адаптуються вкрай повільно. Це можна простежити на прикладі вивчення питання боротьби з таким видом злочинів, як масові заворушення.

Засоби й методи, які застосовуються правоохоронними органами у протидії масовим заворушенням, не завжди дієві, а інколи й малоперспективні для встановлення фактичних обставин скоєння злочину й покарання винних осіб. Не можна заперечувати й наявність типових помилок, яких припускаються співробітники правоохоронних органів під час досудового розслідування цього виду злочинів. Такого висновку дають змогу дійти офіційні дані прокурорської та судової статистики. Так, відповідно до Єдиного звіту про кримінальні правопорушення в Україні за 2013 р. було обліковано кримінальних правопорушень (злочинів): за ознаками ст. 294 КК – 2, з яких жодного не було спрямовано до суду з обвинувальним актом; закрито провадженням – 2. За 2014 р. обліковано кримінальних правопорушень (злочинів): за ознаками ст. 294 КК – 148, з яких: спрямовано до суду з обвинувальним актом – 10; закрито провадженням – 71, залишилось без прийняття остаточного рішення КК – 95 [1]. У 2015 р. в Україні обліковано 22 кримінальні правопорушення щодо вказаної категорії злочинів, з яких повідомлено особам про підозру лише у 14; у 2016 році ці показники становлять 9 і 1 відповідно. У 2017 році в Україні обліковано 8 кримінальних правопорушень щодо вказаної категорії злочинів, з яких повідомлено особам про підозру – 3 [2]. Станом на жовтень 2018 року обліковано 10 кримінальних правопорушень про масові заворушення, повідомлено особам про підозру – 2, спрямовано до суду з обвинувальним актом – 1 [3]. Ці та інші дані переконливо свідчать про те, що кількість кримінальних проваджень, порушених за ознаками злочину, передбаченого

ст. 294 КК України, у декілька разів перевищує кількість проваджень про масові заворушення, за результатами розслідування яких до суду було спрямовано обвинувальні акти. Більшість кримінальних проваджень за ст. 294 КК України або закриваються з різних підстав, або залишаються без прийняття остаточного рішення, що свідчить про низьку ефективність протидії масовим заворушенням правоохоронної і судової системи та необхідність її підвищення [4, с. 128].

Аналіз дослідження проблеми. Значна теоретична актуальність дослідження питань досудового розслідування масових заворушень зумовлена істотною практичною значимістю, оскільки ця тема має прямий вихід на питання підвищення ефективності кримінального судочинства загалом і досудового розслідування конкретних видів злочинів зокрема. Варто вказати на те, що така проблема постала не лише в Україні, а є відомою й для інших країн так названого ближнього та далекого зарубіжжя. Різні аспекти здійснення досудового розслідування масових заворушень у цілому останнім часом були розглянуті в дисертаціях та монографіях, підготовлених вітчизняними й зарубіжними науковцями. Зокрема, В.Г. Єнгібаряном була захищена докторська дисертація «Розслідування масових заворушень: теоретичні, організаційні та методико-криміналістичні основи» (2015). Вітчизняним науковцем П.В. Шалдирваном захищено кандидатську дисертацію на тему «Методика розслідування масових заворушень» (2005), у 2017 р. іншим вітчизняним науковцем О.П. Кузьменко була захищена кандидатська дисертація «Початковий етап розслідування масових заворушень». Проблеми, пов'язані з розслідуванням масових заворушень, були предметом дослідження в монографічних працях і наукових посібниках В.Г. Єнгібаряна, О.М. Багмета, В.В. Бичкова, М.А. Погорецького, О.Ю. Татарова, Д.Б. Сергєєвої, М.С. Цуцкіридзе та ін. Певну кількість наукових статей, присвячених окремим проблемам досудового розслідування масових заворушень, підготовлено вітчизняним науковцем В.І. Бояровим. У цих та інших наукових працях провідних вітчизняних і зарубіжних учених і практиків порушувались питання організації й планування досудового розслідування і певною мірою висвітлювались проблеми наявних на час досудового розслідування слідчих ситуацій. Проте з огляду на проблемний характер слідчих ситуацій, здебільшого таких, що мають конфліктний характер, вважаємо за необхідне розглянути ці проблеми.

Метою статті є з'ясування питання щодо видів слідчих ситуацій, які виникають у процесі досудового розслідування масових заворушень, визначення причин і характеру можливих конфліктів між учасниками та пошук шляхів виходу з конфліктних ситуацій під час досудового розслідування.

Вклад основного матеріалу. Масові заворушення – особливий конгломерат різноманітних злочинних діянь. До їх складу можуть входити такі самостійні злочини, як насильство

над особою, погроми, підпали, знищення майна, захоплення будівель або споруд, насильницькі виселення громадян, опір представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовувалися як зброя, а в кримінальному законодавстві вказані діяння подібного роду разом називаються масовими заворушеннями, тобто сукупністю певних злочинів, злочинних дій, включаючи їх організацію [5, с. 28]. В.І. Ткаченко справедливо звертає увагу на те, що серйозні наслідки злочинів, які вчиняються під час масових заворушень, не просто завдають шкоди громадській безпеці, а буквально підривають її в масштабах всієї країни [6, с. 4.], а тому посягають на основи державності. Масові заворушення небезпечні тим, що їх учасники застосовують насильство в будь-якій формі, знищують і пошкоджують майно, застосовують вогнепальну зброю, вибухові речовини і вибухові пристрої. Тим самим вони ставлять під загрозу життя невизначеного кола людей. Крім того, під час масових заворушень чиниться озброєний опір представникам влади. Отже, ці злочини становлять небезпеку для всього суспільства загалом, тобто їх безпосереднім об'єктом є суспільні відносини, що забезпечують загальну безпеку громадян як членів суспільства [7, с. 8].

За своєю суттю масові заворушення є публічними заходами, проте такими, що перебувають за межами закону і становлять суспільну небезпеку. Фахівці в галузі кримінального права звертають увагу на те, що масовими заворушеннями вважають порушення громадського порядку невизначеною кількістю людей – натовпом. Об'єктивно масові заворушення проявляються у насильствах над особою; погромах; підпалах; вибухах; знищеннях майна; опорі представникам влади із застосуванням зброї чи інших предметів, які використовуються як зброя [8, с. 451]. Традиційно аналізу складу кримінального правопорушення передують вивчення його об'єкта, що дає змогу не лише з'ясувати соціально-юридичну сутність конкретного злочину, а й виступає вихідною передумовою для правильної кваліфікації злочинів, а отже, спрямовує на розроблення криміналістичних засобів як знаряддя для встановлення фактичних обставин скоєння цього діяння.

Успішне виконання завдань кримінального провадження потребує встановлення під час досудового розслідування масових заворушень усіх обставин, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях щодо цієї категорії злочинів. Відповідно до вимог ст. 91 КПК України у кримінальному провадженні про масові заворушення підлягають доказуванню: подія масових заворушень (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); винуватість особи у вчиненні організації масових заворушень, що супроводжується насильством над особою, підпалами, знищенням майна, захопленням будівель або споруд, насильницьким виселенням громадян, опором представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовуються як зброя, а також активна участь у масових заворушеннях; форма вини, мотив і мета скоєння злочину; вид і розмір шкоди, завданої злочинцем, а також розмір процесуальних витрат; обставини, що впливають на ступінь тяжкості скоєного злочину, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання [9, с. 28].

Під час розслідування масових заворушень необхідно визначити вичерпний перелік обставин, що підлягають доказуванню, не тільки з урахуванням загального вчення про предмет доказування, але і з урахуванням особливостей його криміналістичних ознак. Останнє досягається шляхом аналізу масових заворушень з криміналістичних позицій. Все це визначає методи й принципи виявлення, збирання, систематизації, обробки інформації щодо закономірностей організації та здійснення розслідування масових заворушень.

Досудове розслідування масових заворушень за своєю суттю є пізнавальним процесом, своєрідність якого полягає в тому, що воно здійснюється у формі доказування. Складність завдань з досудового розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень потребує застосування різноманітних шляхів та засобів виконання розумових завдань. У вирішенні цих питань особливу роль відіграють такі складники діяльності слідчого, прокурора, як алгоритмізація і творчий елемент. Плануючи проведення досудового розслідування, підготовку й проведення окремих слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, інших заходів слідчий має застосовувати свої знання у конкретній слідчій ситуації. До того ж він оперує двома потоками інформації: один є зовнішнім, тобто таким, що надходить під час вивчення обстановки і обставин злочину; другий – внутрішній – це знання, що містяться в пам'яті слідчого, отримані ним у процесі навчання і практичної роботи [10, с. 173].

Більшість елементів поведінки слідчого незалежно від рівня розумової активності регулюється певними штампами, «автоматизмами», здобутими в результаті життєвого і професійного досвіду. Крім того, слідчий не в змозі уникнути одноманітної технічної роботи, зокрема, пов'язаної з неухильним дотриманням передбаченої законом процесуальної форми. У таких випадках криміналістичні алгоритми дають змогу виконувати всі необхідні процесуальні умови, досягати поставленої мети та істотно зекономити фізичні, психологічні ресурси слідчого, розвиваючи його алгоритмічне мислення [11, с. 236].

Нині в діяльності слідчого, прокурора все частіше постає проблема алгоритмізації дій слідчого з досудового розслідування конкретних видів злочинів. На це звертають увагу і науковці, які вважають, що необхідність розроблення алгоритмів роботи слідчого зумовлюється кардинальним оновленням кримінального процесуального законодавства та кадрової системи органів досудового розслідування. У цьому аспекті ми підтримуємо думку вітчизняного науковця В.А. Журавля, який наголошує на тому, що метою алгоритмізації є стимулювання ділової активності слідчого. Саме алгоритми в різноманітних типових слідчих ситуаціях здатні забезпечити швидкість прийняття рішення з урахуванням усіх без винятку рекомендацій криміналістики і вимог чинного законодавства. За їх допомогою розумова діяльність слідчого істотно полегшується, не втрачаючи при цьому своїх творчих засад [12]. На нашу думку, доцільність розроблення алгоритмів найбільш очевидна у випадках недостатньої кваліфікації кадрів, яка натеper має місце в Україні, а також за наявності складнощів, які виникають у зв'язку із широким спектром евристичних рішень, котрі необхідно приймати слідчому під час досудового розслідування масових заворушень.

Уже нині ідеї алгоритмізації поступово прокладають собі шлях: методичні рекомендації щодо розслідування злочинів, використання технічних засобів для формування доказової

бази стають дедалі конкретнішими і чіткішими, починають базуватись не лише на інтуїтивно узагальненому досвіді діяльності слідчих. Останніми роками спостерігається тенденція до програмування аналізу значної кількості слідчих ситуацій. При цьому можна стверджувати, що цей процес є об'єктивно зумовленим, адже такі рекомендації не мають бути абстрактними, а мають ураховувати відповідну видову спрямованість злочинів і висвітлювати найбільш складні аспекти проблеми. Під час комплексного аналізу кожного типу злочинів можна побудувати найбільш конструктивний алгоритм використання відповідних сил та засобів [13].

Інформаційною базою для організації розслідування масових заворушень можуть слугувати конкретні слідчі ситуації, які можуть бути найрізноманітнішими, що й зумовлює різний підхід у визначенні лінії дій слідчого, у виборі кола й послідовності проведення невідкладних слідчих дій, форм взаємодії слідчого із оперативно-розшуковими й судово-експертними підрозділами. Характер конкретної слідчої ситуації, яка виникає під час досудового розслідування масових заворушень, визначається такими обставинами, як: стихійність виникнення, що потребує розслідування; значна кількість скоєних злочинів; масштабність і висока динамічність процесу розслідування, множинність матеріальних слідів та особливості їх утворення; підвищена мінливість слідчої ситуації; дефіцит часу для прийняття й здійснення органами розслідування процесуальних і тактичних рішень; необхідність застосування особливого порядку систематизації інформації, яка надходить, і її негайного використання; протидія розслідуванню [14, с. 173–175].

Зазвичай під час досудового розслідування масових заворушень може виникати велика різноманітність слідчих ситуацій: від начебто простих на перший погляд до надскладних, зокрема конфліктних, ситуацій тактичного ризику, «тупикових» та ін. Виникнення таких проблемних ситуацій зумовлене відсутністю або суттєвим недоліком необхідних для доказування обставин, встановлення яких передбачено ч. 1 ст. 91 КПК України. Відомий криміналіст Л.Я. Драпкін звертає увагу на те, що в проблемних ситуаціях можливі джерела ще не виявлені додаткової інформації, котра могла б усунути проблемну ситуацію, носять латентний характер і далеко не кожний слідчий може їх виявити й успішно використовувати. Тим самим труднощі містяться у виникненні логіко-інформаційних бар'єрів, пов'язаних з повною або частковою відсутністю відомостей про різноманітні обставини предмета доказування й насамперед про особу злочинця. У процесі досудового розслідування масових заворушень можуть виникати і так звані «тупикові» слідчі ситуації. Окремі проблемні ситуації мають настільки гострий і майже невіршуваний характер, що виникає необхідність у застосуванні інших методів. Відмінність цієї ситуації від ситуації проблемної полягає, по-перше, в особливій складності встановлення й доказування вини особи, що скоїла злочин, а по-друге, в тому, що подібні ситуації долаються за допомогою методу інтуїції, а не методу висунення й перевірки версій. У тупикових ситуаціях інтуїтивні здогадки, спрямовані на їх вирішення, не висуваються, а раптово виникають у свідомості слідчого і вже потім перевіряються [15, с. 118].

Іноді під час розслідування масових заворушень можуть виникати й конфліктні ситуації, зміст яких становлять перешкоди тактико-психологічного і тактико-інформаційного характеру. Такі труднощі зазвичай виникають у процесі активної про-

тидії організаторів і активних учасників масових заворушень, а також недобросовісних свідків і навіть окремих потерпілих намірам слідчого, спрямованим на всебічне і повне розслідування злочину. Також для досудового розслідування масових заворушень є характерними так звані ситуації тактичного ризику, які виникають у процесі проведення огляду місця події, під час затримання організаторів й активних учасників масових заворушень, а також під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій – допиту, обшуку, якщо вони проводяться без достатньої підготовки і врахування негативних дій з боку учасників масових заворушень та осіб, що стоять за ними.

Аналіз практики досудового розслідування масових заворушень свідчить про те, що проблемні ситуації найчастіше виникають на початковому етапі розслідування. Зокрема, можливими є такі слідчі ситуації:

1. Особи, що безчинствують, перебувають у натовпі, ними вчиняються погроми, підпали, руйнування або інші суспільно небезпечні дії, але дані про організаторів і учасників відсутні.

2. Масові заворушення припинилися, проте відомості про їх організаторів і активних учасників ще не досить повні.

3. Масові заворушення припинилися і є відомості про їх організаторів й активних учасників, місцезнаходження яких невідоме.

За наявності першої типової слідчої ситуації зусилля спрямовуються на припинення й локалізацію масових заворушень, виявлення їх активних учасників, виявлення свідків і потерпілих, виявлення і фіксацію предметів та слідів. Друга типова слідча ситуація передбачає необхідність збирання доказів щодо всіх організаторів та активних учасників масових заворушень, встановлення конкретних фактів їх злочинної діяльності й вжиття заходів до їх затримання й обрання запобіжних заходів. У разі виникнення третьої типової ситуації головна увага має приділятися насамперед встановленню місця перебування осіб, що причетні до цього кримінального правопорушення, їх затримання й обрання запобіжних заходів. В усіх цих підгрупах проблемних слідчих ситуацій основні зусилля слідчого мають бути спрямовані на відшукування, закріплення, дослідження й оцінку інформації, що підтверджує вчинення саме масового заворушення, а не інших окремих злочинів, що можуть входити до складу таких протиправних дій.

Кожній слідчій ситуації відповідає алгоритм слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій з їх вирішення. Особливості алгоритмів розслідування на початковому етапі утворюють такі слідчі (розшукові) дії: процесуальне затримання й різновидові допити одночасно значної кількості підозрюваних у вчиненні масових заворушень; огляд декількох місць події; допити значної кількості свідків і потерпілих; пред'явлення для впізнання; освідування учасників подій, до того ж як підозрюваних, так і потерпілих; призначення й проведення великої кількості судових експертиз. Алгоритми розслідування на наступному етапі включають обшуки, слідчі експерименти, одночасні допити декількох осіб та ін.

Висновки. Розслідуючи кримінальне провадження про масові заворушення, слідчий має встановити проблемність слідчої ситуації і з'ясувати можливість її вирішення, звернутися до криміналістичних рекомендацій технічного, тактичного, методичного й організаційного характеру, скласти план досудового розслідування, де передбачити відповідний алгоритм дій.

Література:

1. Статистична інформація за 2013–2015 роки. Генеральна прокуратура України. URL: <http://www.gp.gov.ua>
2. Статистична інформація за 2017 рік. Генеральна прокуратура України. URL: <http://www.gp.gov.ua>
3. Статистична інформація за 2018 рік. Генеральна прокуратура України. URL: <http://www.gp.gov.ua>
4. Дячкін М.О. Організація злочину «масові заворушення». Юридичний науковий електронний журнал. № 2/2017. С. 128–130.
5. Енгибарян В. Объект и предмет криминалистической концепции расследования массовых беспорядков. URL: http://ysu.am/files/03V_Engibaryan_r.pdf. С. 26-34
6. Ткаченко В.И. Преступления против общественной безопасности: учебное пособие / Отв. ред.: Здравомыслов Б.В. Москва: РИО ВЮЗИ, 1984. 81 с.
7. Багмет А.М. Массовые беспорядки как элемент политического терроризма и экстремизма. Особенности расследования преступлений экстремистской и террористической направленности: сб. материалов научно-практического семинара (Ростов-на-Дону, 24–25 мая 2012 г.). Москва: ИПК СК РФ, 2012. С. 7–12.
8. Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів: навчальний посібник. Вид. 2-ге. Київ: Атіка, 2002. 640 с.
9. Погорельський М.А., Татаров О.Ю., Сергеева Д.Б. та ін. Розслідування масових заворушень: навч. посібник. Київ: ВД «Дакор», 2014. 140 с.
10. Томин С.В. Використання слідчим комп'ютерних баз даних під час планування розслідування злочинів. Правова держава. № 13. 2011. С. 173–178.
11. Соколенко М.О. Алгоритмізація і творчий підхід у тактиці допиту. Питання боротьби зі злочинністю. Випуск 29'2015. С. 235–242.
12. Журавель В.А. Проблеми формалізації слідчої діяльності. Реформування судових і правоохоронних органів України: проблеми та перспективи: матеріали наук.-практ. конф., 14 трав. 2010 р. Харків: Одісей, 2010. С. 356–357.
13. Цехан Д.М. Проблеми протидії злочинності в інформаційному суспільстві. Актуальні проблеми взаємодії оперативних та слідчих підрозділів у протидії організованій злочинній діяльності: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18 квіт. 2008 р.). Одеса: ОДУВС, 2008. С. 250–253.
14. Енгибарян В.Г. Расследование массовых беспорядков: теоретические, организационные, методико-криминалистические основы (по материалам Республики Армения): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2015. 422 с.
15. Драпкин Л.Я. Ситуационный подход в криминалистической теории и практической деятельности правоохранительных органов. Проблемы современной криминалистики и основные направления ее развития в XXI веке: материалы Международной научно-практической конференции (6 октября 2017 г.). Екатеринбург: Издательский дом Уральского гос. юрид. у-та, 2017. С. 115–131.

Ламах Т. Б. Проблемные следственные ситуации досудебного расследования массовых беспорядков

Аннотация. Статья посвящена исследованию следственных ситуаций, которые возникают на различных этапах досудебного расследования массовых беспорядков. Установлено, что на первоначальном этапе расследования возникают преимущественно проблемные ситуации – ситуации конфликтные, тактического риска. Как правило, каждая следственная ситуация предполагает определенный алгоритм действий следователя. Особенности алгоритмов расследования создают такие следственные действия: процессуальное задержание и различные виды допросов, осмотр места происшествия, предъявление для опознания, назначение различных экспертиз.

Ключевые слова: массовые беспорядки, досудебное расследование, следственные ситуации, следственные действия, алгоритм действий следователя, конфликтная ситуация, ситуация тактического риска.

Lamakh T. Problem inquisitional situations of pre-trial investigation of riots

Summary. The article deals with the research of inquisitional situations that arise up on the different stages of pre-trial investigation of riots. It is set that on the primary stage of investigation there are mainly problem situations – the situations of conflict, tactical risk. As a rule, every inquisitional situation supposes the certain algorithm of actions of investigator. The features of algorithms of investigation create such inquisitional actions: judicial detention and different types of interrogations, examination of site of occurrence, producing for identification, setting of different.

Key words: riots, pre-trial investigation, inquisitional situations, inquisitional actions, algorithm of actions of investigator, conflict situation, situation of tactical risk.

Градовська М. О.,
здобувач
Національної академії Служби безпеки України

ВПЛИВ МІГРАЦІЙНОЇ КРИЗИ В КРАЇНАХ ЄС НА БЕЗПЕКОВУ СИТУАЦІЮ В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена проблемним питанням міграційних процесів, зокрема пов'язаним із діяльністю транснаціональної організованої злочинності, що матимуть безпосередній вплив на безпекову ситуацію в Україні. Досліджено сучасні тенденції у сфері нелегальної міграції, їхній вплив на національну безпеку України та сформульовано основні напрями протидії. Виділено чинники, що сприяють нелегальній міграції через Україну. Констатовано, що вирішення питань, пов'язаних із нелегальною міграцією, ускладнено низкою проблем як нормативного, так і загального характеру. Зазначено, що міграційна криза призвела до загострення кримінальної ситуації у великих містах країн ЄС, що спричинилося до кризи та прийняття рішень про відмову від прийому мігрантів і впровадження суворих заходів прикордонного контролю. Визначено, що міграційним процесам сприяє також підтримка контактів мігрантів на території країн ЄС із своїми земляками в країнах походження.

Автор аргументовано доводить, що протидія нелегальній міграції через Україну має передбачати заходи, спрямовані на протидію корупції в Державній міграційній службі України та інших органах виконавчої влади, що беруть участь у реалізації міграційної політики. Додаткова увага має бути приділена встановленню та викриттю зв'язків організованих злочинних угруповань із представниками спецслужб іноземних держав, а також міжнародними терористичними угрупованнями.

Ключові слова: нелегальна міграція, організована злочинність, корупція, національна безпека, загроза безпеці, мігранти.

Постановка проблеми. Ознакою останніх років стало значне посилення міграційних процесів, зокрема пов'язаних із діяльністю транснаціональної організованої злочинності, що відбуваються на регіональному та глобальному рівнях і матимуть безпосередній вплив на безпекову ситуацію в Україні. Ці процеси потребують врахування у контексті реформування системи забезпечення національної безпеки України, реалізації політики європейської інтеграції, формування та реалізації державних програм із широкого кола питань.

Важливим при цьому є врахування специфіки міграційної ситуації у нашій країні, що, з одного боку, виступає донором мігрантів, а з іншого – місцем транзиту мігрантів із інших країн до Західної Європи та частково – реципієнтом таких осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням протидії нелегальній міграції та регулюванню міграційних процесів присвячено широке коло досліджень вітчизняних та іноземних науковців. Наприклад, О. Малиновська досліджує питання реалізації міграційної політики на національному та міжнародному рівнях [1]. О. Чуприна [2] та Є. Черняк досліджують економічні аспекти міграційних процесів у сучасному світі [3].

Що ж стосується протидії нелегальній міграції, то вона досліджується, зокрема, в роботах К. Соколицької та О. Саїнчина [4],

Т. Огнева [5] та О. Відлер [6]. Водночас треба зазначити, що у вказаних роботах ці питання досліджуються в контексті забезпечення громадської, а не національної безпеки. При цьому актуальні тенденції розвитку оперативної обстановки у цій сфері, пов'язані, зокрема, із міграційною кризою в країнах ЄС, їхній вплив на ситуацію в Україні, потребують додаткового дослідження.

Мета статті – дослідити сучасні тенденції у сфері нелегальної міграції, їхній вплив на національну безпеку нашої держави та сформулювати основні напрями протидії цьому явищу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Можна виділити низку чинників, що сприяють нелегальній міграції через Україну.

Географічне становище. Географічно Україна розташована на перетині традиційних маршрутів зі Сходу на Захід та з Півдня (басейн Середземного моря) на Північ. Ці маршрути використовуються для здійснення як легальних, так і нелегальних транскордонних операцій, зокрема, в міграційних процесах.

При цьому треба брати до уваги, що основні канали міграції не перетинають української території – наша країна залишається у певному сенсі альтернативним маршрутом міграції. Посилення використання території України для переміщення нелегальних мігрантів може виникати у разі ускладнень на основних маршрутах міграційних потоків або у разі суттєвого збільшення «міграційного тиску». Іншим чинником може бути цілеспрямоване використання нашої держави як зони транзиту мігрантів організованими злочинними угрупованнями та спецслужбами іноземних країн задля її дискредитації (наприклад, гальмування процесу європейської інтеграції та візової лібералізації).

Економічна криза. Україна є одним із основних регіональних регіонів походження мігрантів, зокрема нелегальних. Ці міграційні процеси зумовлені, перш за все, економічними проблемами, з якими стикається населення нашої держави. Відповідно до дослідження Credit Suisse, за період із середини 2015 по середину 2016 року добробут домогосподарств України знизився на 18,5 %, або на 10 млрд доларів США – до 44 млрд доларів. Причиною цього стала зміна вартості активів та обмінного курсу національної валюти. За даними Credit Suisse, ринкова капіталізація активів за вказаний термін впала на 96,8 %, а курс валюти – на 15,4 % [7, с. 14, 101]. За експертними оцінками, рівень реального безробіття у країні становить не менше 30 %. Економічна криза в Україні значно посилює мотивацію щодо міграції з країни, зокрема з використанням нелегальних каналів.

Окрім того, високий рівень тінізації української економіки сприяє її використанню мігрантами, зокрема нелегальними, що прибувають із інших країн.

Корупція. Поширення корупції є основою для функціонування організованих злочинних угруповань, зокрема тих, що діють у сфері нелегальної міграції. Корупція в правоохоронних

органів, Державній міграційній службі, Державній прикордонній службі тощо сприяє формуванню інтегрованих кримінально-корупційних мереж, що спеціалізуються на транзитному переміщенні нелегальних мігрантів через територію України.

Терористична діяльність. Агресія РФ проти України, поширення ініційованої та підконтрольної Росії терористичної діяльності створюють передумови для міграції з України, зокрема нелегальної. З країни громадянського миру, якою Україна виступала весь час свого існування, за останні три роки наша держава перетворена на країну, вражену збройним конфліктом, що загрожує її існуванню. Лише офіційно в Україні зареєстровано близько 1 млн 800 тис. внутрішньо переміщених осіб. Ще майже 1 млн осіб виїхав з України через конфлікт на Донбасі.

Водночас суттєвого впливу конфлікту на Донбасі на міграцію через територію України транзитом в країни ЄС сьогодні не зафіксовано.

Європейська інтеграція. Європейська інтеграція створює додаткові можливості для міграції в Європу. Візова лібералізація, посилення економічних і гуманітарних зв'язків між Україною та ЄС сприятиме як міграції з України, зокрема нелегальній, так і використанню України як зони транзиту для нелегальних мігрантів з інших країн.

Міграційна криза в ЄС. Конфлікти в країнах Близького Сходу, політика ЄС щодо створення додаткових умов для прийому нелегальних мігрантів призвели до найбільшого переміщення мігрантів із часів Другої світової війни. Дотепер цей процес не мав суттєвого впливу на ситуацію в Україні, але ситуація може змінитися у найближчому майбутньому. Окрім того, ця міграційна криза суттєво впливає на безпекову ситуацію у регіоні, що неминуче позначиться на безпеці нашої держави. Вже наявним є вплив цієї кризи на реалізацію зовнішньоекономічної політики України, зокрема, щодо європейської інтеграції та візової лібералізації з ЄС.

Вирішення питань, пов'язаних із нелегальною міграцією, ускладнено низкою проблем як нормативного, так і загального характеру.

Наприклад, право на вільний вибір місця проживання є одним із фундаментальних прав людини. Ст. 13 «Загальної декларації прав людини» 1948 року [8] свідчить про право кожної особи на вільне пересування та обираючи собі місце проживання у межах кожної держави, а також право покинути будь-яку країну, включно зі своєю власною, і повернутися у свою країну. Конвенція Ради Європи про захист прав людини й основоположних свобод містить посилання на «Загальну декларацію прав людини», тож зобов'язує сторони визнавати право людини на вільне пересування [9]. Варто зазначити, що протокол № 4 від 1963 року [10] до цієї Конвенції дещо обмежує положення «Загальної декларації прав людини», оскільки посилається на те, що право на пересування визначається «законністю» перебування особи на території іншої країни.

З огляду на це підходи до врегулювання міграційної політики містять внутрішню суперечність і завжди можуть бути скомпрометованими та поставлені під сумнів як такі, що не відповідають основоположним нормативно-правовим актам у сфері забезпечення прав людини. Цей чинник може використовуватися в зовнішній політиці, для здійснення політичного тиску на країни, що не бажають надавати дозвіл на перебування мігрантів на їхній території.

Окрім того, процеси глобалізації ведуть до формування режиму вільного переміщення людей так само, як і капіталів,

товарів, інформації та знань. Виступаючи об'єктивним процесом, глобалізація сприятиме подальшому розширенню міграційних процесів, при цьому спроби їх обмежити за будь-яких умов матимуть обмежений результат.

Вільний обіг інформації у сучасному світі, поінформованість громадян різних країн світу щодо умов життя в інших країнах і регіонах роблять малоімовірним етичне обґрунтування доцільності проживання людей в економічно слабозвинених країнах самим лише місцем їх народження. Мотивація до зміни місця проживання буде постійно зростати і єдиним можливим способом її знизити є забезпечення сталого економічного та гуманітарного розвитку всіх регіонів світу, що є малоімовірним у доступному для прогнозування майбутньому.

Варто також зазначити, що основним і найбільш очевидним наслідком посилення контролю над міграцією стала її криміналізація, за якої використання незаконних каналів, що контролюються організованими злочинними угрупованнями, стало основним способом реалізації міграційних процесів у сучасному світі. Це веде до негативного відбору мігрантів, за якого найбільш мобільною групою стають не особи, які з тих чи інших причин не можуть реалізувати свої здібності та амбіції у країнах проживання, а індивідууми, згодні на співробітництво з організованими злочинними угрупованнями, яким немає чого втрачати на батьківщині.

Іншим наслідком цього стало загострення загрози торгівлі людьми як найбільш криміналізованої форми нелегальної міграції. Користуючись послугами організованої злочинності нелегальні мігранти часто потрапляють в економічну та особистісну залежність від криміналітету, зазнають порушень прав людини та фактично набувають статусу жертв торгівлі людьми.

Міграційні процеси також зумовлені різницею між рівнем народжуваності між економічно розвиненими країнами та країнами, що розвиваються. Наприклад, у Німеччині природний приріст населення має негативне значення ще з початку 1970-х років, тож міграція для цієї країни є чи не єдиним можливим способом забезпечення виживання та формування трудових ресурсів. Водночас непродумана та ідеологічно мотивована міграційна політика веде до збільшення у міграційних потоках у такі країни осіб, явно не налаштованих на участь у легальних економічних процесах і на інтеграцію до місцевих суспільств.

Сьогодні світ переживає найбільшу міграцію людей із часів Другої світової війни – понад 22 млн осіб вимушені залишити свої країни [11]. За даними ООН, у 2015 році до Європи через Середземне море, передусім через Грецію та Італію, прибули 1 млн 573 мігранти. Понад 800 тис. осіб прибули через Егейське море з Туреччини в Грецію. Кількість мігрантів, що прибули з Північної Африки в Італію у 2015 році, зменшилася, порівняно із 2014 роком, зі 170 тис. до 150 тис. осіб. Окрім того, ще 34 тис. мігрантів прибули наземним маршрутом через Туреччину в Болгарію та Грецію [12].

На кінець листопада 2016 року морським шляхом в ЄС прибули 345 440 мігрантів, зокрема через Грецію – 171 264 особи, через Італію – 168 542 особи, через Іспанію – 5 445 осіб, через Кіпр – 189 осіб. 4 655 осіб загинули або зникли безвісти, зокрема в Егейському морі – 429 осіб, в Середземному – на маршруті в Італію – 4 166 осіб, в Іспанію – 62 особи (у 2015 році у Середземному морі загинули 3770 мігрантів).

На кінець 2016 року майже 6 тис. мігрантів очікують на депортацію до Туреччини на грецьких островах Егейського моря.

Македонія, Хорватія, Угорщина та Словенія закрили для мігрантів власні кордони, що ускладнило їх переміщення вглиб Європи.

Вихідці із Сирії становлять 40 % біженців, що прибувають в Європу. Суттєві міграційні потоки також прямують із Афганістану, Іраку, Ірану, Пакистану та Нігерії.

У 2015 році більшість мігрантів прибула до Німеччини. Угорщина посідає перше місце за числом таких мігрантів до власного населення – 1 799 мігрантів на 100 000 місцевого населення. За цим показником друге місце посідає Швеція – 1 667 мігрантів на 100 000 місцевого населення. У Німеччині, що має найбільше населення в Європі, цей показник становить 587.

Міграційна криза призвела до загострення кримінальної ситуації в містах країн ЄС. Фактично деякі райони міст Німеччини (близько 40 територій) перетворилися в неконтрольовані державою зони, яких уникають не лише місцеві громадяни, але й поліція. Існування таких районів заперечується владою, що, загалом, відповідає загальному підходу, за якого проблеми, пов'язані з масовим прийомом мігрантів, здебільшого приховуються. Для таких зон концентрованого перебування мігрантів характерний високий рівень безробіття, залежність від соціального забезпечення та занепад інфраструктури. Найбільшого розповсюдження тут набувають такі злочини, як торгівля наркотиками, грабежі та вимагання. Подібні райони є в таких великих містах, як Берлін, Аахен, Бонн, Дуйсбург, Дюссельдорф, Ессен та інші.

Водночас відбувається заміна етнічного складу Німеччини. У 2015 році рівень народжуваності в цій країні досяг найвищого рівня з 1982 року, але більшість дітей народилася від жінок-мігрантів. У 2015 році до Німеччини прибули 900 тис. мігрантів, із яких 70 % – мусульмани, які, як правило, мають великі сім'ї. Сьогодні понад 20 % мешканців Німеччини (17,1 млн осіб) мають іммігрантське походження. 30 % дітей у віці до 18 років є іммігрантами або походять із родин іммігрантів.

Посилення міграції до ЄС призвело до кризи Євросоюзу. Частина країн відмовляється від прийому мігрантів і впроваджує суворі заходи прикордонного контролю, що ставить під сумнів існування єдиної Шенгенської зони [13]. Дії Німеччини як «локомотива» міграції в Європу з країн Південно-Західної Азії та Близького Сходу не погоджувалися на загальноєвропейському рівні та часто негативно розцінюються сусідами, зокрема країнами Східної Європи. Уряди та населення цих країн негативно ставляться до ідеї прийому таких мігрантів і розцінюють це як спосіб реалізації політичних та економічних інтересів Німеччини, що поставить ці країни в ситуацію боргової залежності.

Урядом Німеччини в односторонньому порядку здійснювалися заходи із приваблення нелегальних мігрантів. Зокрема, у країнах Азії розміщувалися плакати із запрошенням для вихідців із Сирії та Афганістану їхати до цієї країни, приймалися відповідні політичні рішення. При цьому відбір і фільтрація такого роду осіб, зокрема, на предмет їхньої можливої причетності до терористичної та іншої протиправної діяльності, не проводилися.

Надалі формування місць концентрованого утримання мігрантів у містах Німеччини створило міграційні осередки осіб, що не мають потреби (та й реальних можливостей) інтегруватися до місцевого суспільства. При цьому владою країни вживаються заходи з обмеження обігу інформації щодо таких місць та осіб – фото- та відеозйомка таких об'єк-

тів заборонена. Так само й окремі острови Егейського моря перетворено на своєрідні «концентраційні табори» мігрантів: допуск сторонніх осіб, зокрема представників ЗМІ, до таких островів заборонено, правовий режим цих місць залишається неузгодженим, а режим правопорядку в таких місцях часто не забезпечується.

Міграційним процесам сприяє також підтримка контактів мігрантів, що перебувають на території країн ЄС, із своїми земляками в країнах походження. Наприклад, через соціальні мережі, зокрема Facebook, вони обмінюються інформацією щодо маршрутів переміщення, цін за послуги провідників, способів уникнення виявлення тощо. Мігранти дають оцінку роботи перевізників і поширюють власний досвід участі у нелегальній міграції.

Контакт із країнами походження постійно використовується для проведення різного роду протиправних акцій. Цей зв'язок значною мірою контролюється спецслужбами країн походження, що продовжується також у разі отримання мігрантами громадянства країн перебування.

Масштаби міграційних процесів до країн ЄС свідчать, що за ними стоять організовані злочинні угруповання, які діють на широкому транснаціональному рівні від Афганістану та Сомалі до країн Європи. Ці угруповання можуть впливати на політичні процеси як шляхом загострення власне міграційної проблеми, так і за сприяння (безпосередньо чи опосередковано) загрози терористичної діяльності. Тобто фактично їхня діяльність сприяє реалізації політики РФ в регіоні ЄС, спрямованої на руйнацію європейської культурної, політичної та суспільної єдності та формування там атмосфери страху та недовіри до наявних безпекових інституцій. Це, у свою чергу, веде до формування в суспільстві та політикумі країн ЄС переконання, що без залучення РФ вирішення сучасних європейських проблем не є можливим, при цьому той факт, що виникнення цих проблем спричинене саме цілеспрямованою політикою Російської Федерації, як правило, опускається.

Доцільно також вказати на функціонування під повним контролем органів державної влади РФ каналів нелегальної міграції, що прямують через територію Росії в країни ЄС та інші країни Західної та Північної Європи, зокрема у Норвегію. У цьому разі мігранти організовано переміщуються до кордону із Норвегією автомобільним транспортом, після чого пішки прямують на пункти пропуску та подають клопотання про отримання статусу біженців.

Проблема нелегальної міграції з Азії в ЄС може суттєво вплинути на безпекову ситуацію в Україні. В Україні незаконно перебуває близько 250 тис. мігрантів. Як правило, мігранти прибувають у країну організованими групами за заздалегідь розробленим маршрутом, під контролем і за підтримки кримінальних структур. Ці структури відповідають за забезпечення мігрантів житлом, транспортом, документами.

Більшість мігрантів прибуває в Україну з території РФ. Країнами походження мігрантів є здебільшого Сирія, Афганістан, Таджикистан, Грузія, РФ, В'єтнам, Бангладеш, Еритрея та Сомалі.

Особливістю організованої злочинності у сфері нелегальної міграції в Україні є її тісний зв'язок із корупцією, зокрема, у правоохоронних органах, Державній міграційній службі, органах охорони державного кордону.

Треба зазначити, що на західному кордоні України прикордонники припиняють 95–99 % спроб незаконного переміщення, тоді як на північно-східному кордоні – лише 10 %. Отже, територія нашої держави перетворюється на відстійник мігрантів, вимушений кінцевий пункт для більшості мігрантів, які сюди потрапили.

Висновки. Беручи до уваги тенденції розвитку ситуації в Україні в соціальній та економічній сферах, можна передбачити подальше розширення трудової міграції з нашої країни в країни Євросоюзу.

Подальше продовження конфлікту, окупації частини території України Російською Федерацією також може призвести до активізації нелегальної міграції з нашої країни. При цьому особи, причетні до терористичної та іншої злочинної діяльності, можуть виступати як мігранти та біженці з України в країни ЄС, використовуючи ці можливості для уникнення кримінальної відповідальності.

Що стосується міграції в країни ЄС, то масштабна міграція в ЄС з Азії та Африки триватиме. З огляду на це є потенційна можливість формування нових каналів нелегальної міграції через територію України, при цьому доставка мігрантів в Україну може здійснюватися через територію РФ під контролем спецслужб цієї країни. До такого роду дій можуть залучатися також корумповані представники українських органів влади, зокрема Державної міграційної служби та органів охорони державного кордону. Це може призвести до формування негативного іміджу нашої країни як нездатної управляти міграційними процесами і, як наслідок, її ізоляції від ЄС, що, у свою чергу, є прямою загрозою національній безпеці України.

Окрім того, зважаючи на зв'язок частини мігрантів із країн Близького Сходу, Південно-Західної Азії та Північної Африки із терористичними угрупованнями, такими як ІДІЛ, та наявність можливостей отримання зброї на окупованій РФ території на сході України, можна передбачити спроби формування каналів незаконного вивезення зброї з нашої країни в місця ведення бойових дій подібними терористичними структурами. Окрім того, можна передбачити спрямування до такого роду діяльності з боку структур, спрямованих на здійснення терактів у країнах ЄС.

Реагування на ці тенденції потребує узгоджених зусиль на національному та міжнародному рівнях, зокрема, в рамках співробітництва між Україною та Європейським Союзом.

З огляду на викладене вважаємо, що протидія нелегальній міграції через Україну має передбачати також заходи, спрямовані на протидію корупції в Державній міграційній службі України та інших органах виконавчої влади, що беруть участь у реалізації міграційної політики. Додаткова увага має бути приділена встановленню та викриттю зв'язків організованих злочинних угруповань із представниками спецслужб іноземних держав, а також міжнародними терористичними угрупованнями.

Література:

1. Малиновська О.А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії. Київ: «НІСД», 2018. 472 с.
2. Чуприна О.О. Стратегічні основи регулювання міграційних процесів в умовах сучасної трансформації економіки України. Маріуполь; Кривий Ріг: Вид. Р. Козлов, 2018. 346 с.

3. Черняк С.О. Міжнародна трудова міграція у системі факторів конкурентоспроможності країн: автореф. дис. ... канд. екон. наук; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2016. 21 с.
4. Соколицька К.М., Саїнчин О.С. Незаконна міграція в Європі та правові аспекти її протидії в Україні: монографія. Одеса: «Гельветика», 2017. 447 с.
5. Отгнєв Т.С. Незаконна міграція: кримінально-правові та кримінологічні аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2017. 20 с.
6. Відлер О.М. Механізми державного управління у сфері протидії нелегальній міграції: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02; Акад. муніцип. упр. Київ, 2016. 20 с.
7. Credit Suisse Global Wealth Databook 2016. Zurich: Credit Suisse Research. November 2016. 158 p.
8. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. Офіційний вісник України від 15 грудня 2008 р. 2008. № 93. С. 89. Ст. 3103.
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Рада Європи. 1950. Офіційний вісник України від 16 квітня 1998 р. 1998. № 13. / № 32 від 23 серпня 2006 р. С. 270.
10. Протокол № 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який гарантує деякі права і свободи, не передбачені в Конвенції та у Першому протоколі до неї. Рада Європи. 1963 р. Офіційний вісник України від 23 серпня 2006 р. 2006. № 32. С. 454.
11. Hallett R. The world's movement of people – in one map. World Economic Forum. 20.07.2016. URL: https://www.weforum.org/agenda/2016/07/the-worlds-immigration-in-one-map?utm_content=buffer7aeb&utm_medium=social&utm_source=twitter.com&utm_campaign=buffer.
12. Clayton J., Holland H. Over one million sea arrivals reach Europe in 2015. UNHCR. 30.12.2015. URL: <http://www.unhcr.org/5683d0b56.html>.
13. Hutt R. Europe's refugee crisis: what you need to know. World Economic Forum. 07.03.2016. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2016/03/europe-refugee-crisis-explained>.

Градовская М. О. Влияние миграционного кризиса в странах ЕС на безопасность в Украине

Аннотация. Статья посвящена проблемным вопросам миграционных процессов, в том числе связанных с деятельностью транснациональной организованной преступности, которые будут иметь непосредственное влияние на безопасность в Украине. Исследованы современные тенденции в сфере нелегальной миграции, их влияние на национальную безопасность Украины и сформулированы основные направления противодействия. Выделены факторы, способствующие нелегальной миграции через Украину. Констатируется, что решение вопросов, связанных с нелегальной миграцией, затруднено рядом проблем как нормативного, так и общего характера. Отмечено, что миграционный кризис привел к обострению криминальной ситуации в крупных городах стран ЕС, что привело к кризису и принятию решений об отказе от приема мигрантов и внедрении строгих мер пограничного контроля. Определено, что миграционным процессам способствует также поддержка контактов мигрантов на территории стран ЕС со своими земляками в странах происхождения.

Автор аргументировано доказывает, что противодействие нелегальной миграции через Украину должно предусматривать меры, направленные на противодействие коррупции в Государственной миграционной службе Украины и других органах исполнительной власти, уча-

ствующих в реализации миграционной политики. Дополнительное внимание должно быть уделено установлению и изобличению связей организованных преступных группировок с представителями спецслужб иностранных государств, а также международными террористическими группировками.

Ключевые слова: нелегальная миграция, организованная преступность, коррупция, национальная безопасность, угроза безопасности, мигранты.

Gradovska M. The impact of migration crisis in EU countries on security in Ukraine

Summary. The article is devoted to problematic issues of migration processes, including those related to the activities of transnational organized crime, which will have a direct impact on security in Ukraine. The current trends in the field of illegal migration, their impact on the national security of Ukraine are studied and the main areas of resistance are formulated. The factors contributing to illegal migration through

Ukraine are highlighted. It was stated that the solution of issues related to illegal migration is hampered by a number of problems, both regulatory and general. It is noted that the migration crisis has led to an exacerbation of the criminal situation in the major cities of the EU countries, which led to a crisis and the adoption of decisions to refuse to accept migrants and the introduction of strict border control measures. It was determined that the migration processes in the EU countries and their fellow countrymen in the countries of origin also contribute to the migration processes.

The author convincingly argues that countering illegal migration through Ukraine should also include measures aimed at countering corruption in the State Migration Service of Ukraine and other executive bodies involved in the implementation of migration policy. Additional attention should be paid to establishing and exposing the links of organized criminal groups with representatives of the special services of foreign countries, as well as international terrorist groups.

Key words: illegal migration, organized crime, corruption, national security, security threats, migrants.

Смолянінова О. Я.,
здобувач

Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З УХИЛЕННЯМ ВІД СПЛАТИ МИТНИХ ПЛАТЕЖІВ

Анотація. Стаття присвячена кримінальним правопорушенням, пов'язаним з ухиленням від сплати митних платежів. Запропоноване авторське розуміння криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від сплати митних платежів. Виокремлено елементи структури криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від сплати митних платежів. Охарактеризовано елементи криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від сплати митних платежів. Визначено роль та місце криміналістичної характеристики під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від сплати митних платежів.

Ключові слова: ухилення від сплати митних платежів, криміналістична характеристика, кримінальні правопорушення, розслідування, митний кордон, переміщення, товари.

Постановка проблеми. Визначальним елементом під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від сплати митних платежів, є криміналістична характеристика. Доцільність вивчення питання криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від сплати митних платежів, зумовлена відсутністю в кримінально-правовій науці виокремлення цього різновиду кримінальних правопорушень, а також практичною необхідністю системного уявлення щодо об'єктивних і суб'єктивних ознак складів кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від сплати митних платежів, з метою належної організації їх виявлення та розслідування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність криміналістичної характеристики, розробка криміналістичної характеристики різних видів кримінальних правопорушень були предметом дослідження в працях Ю.П. Аленіна, О.Я. Баєва, Р.С. Белкіна, В.П. Бахіна, А.Ф. Волобуєва, В.Г. Гавло, В.Г. Гончаренка, А.В. Іщенко, В.С. Кузьмичова, В.Г. Лукашевича, Є.Д. Лукьянчикова, Г.А. Матусовського, М.В. Салтєвського та ін. Злочинні дії, пов'язані з ухиленням від сплати митних платежів, як правило, кваліфікуються як ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), оскільки ст. 212 КК України охоплює не тільки податки і збори, передбачені Податковим кодексом України, а і митні платежі, порядок сплати яких регламентовано як податковим, так і митним законодавством. Криміналістичній характеристиці ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) присвячені праці Р.С. Довбаша, О.С. Задорожного, В.В. Лисенка, П.В. Цимбала, Г.Г. Філоненко. Однак криміналістична характеристика кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від сплати митних платежів, не була предметом окремого дослідження.

Метою статті є визначення поняття криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від сплати митних платежів, та виокремлення її типових складових елементів.

Виклад основного матеріалу дослідження. З'ясовуючи криміналістичну характеристику кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від сплати митних платежів, слід звернути увагу на велике наукове і практичне значення криміналістичної характеристики, оскільки вона є вірогідною моделлю конкретного кримінального правопорушення, дає змогу слідчому точніше оцінювати слідчу ситуацію, висувати слідчі версії, визначати напрями розслідування, цілеспрямовано збирати доказову інформацію, раціонально визначати комплекс першочергових слідчих дій та їх послідовність. Криміналістична характеристика слугує інформаційною базою для подальшої побудови методики розслідування, визначає раціональну систему побудови процесу розслідування окремих видів кримінальних правопорушень [1, с. 247].

Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених сутності криміналістичної характеристики, варто відзначити, що до цього часу серед учених-криміналістів немає єдності поглядів стосовно поняття та структури криміналістичної характеристики. У дослідженнях науковців зміст категорії «криміналістична характеристика кримінальних правопорушень» тлумачиться як: модель типових ознак певного виду (групи) злочинів [2, с. 38]; система узагальнених даних (відомостей) про типові криміналістично значущі ознаки злочинів [3, с. 7–9]; наукове положення окремої методики розслідування, що є системою відомостей про елементи механізму злочину [4, с. 22]; наукова категорія, у якій описані типові ознаки і властивості події злочину [5, с. 17]; відправний елемент у структурі окремих методик розслідування злочинів [6, с. 93]; ідеальна сукупність криміналістично значущих елементів та закономірностей скоєння конкретного злочину [7, с. 5] тощо. Ці визначення вказують на різні аспекти криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень з тими чи іншими редакційними особливостями. На наш погляд, найбільш прийнятною є позиція О.Н. Колесніченка та В.О. Коновалової, які визначають криміналістичну характеристику як систему відомостей (інформації) про криміналістично значущі ознаки кримінального правопорушення, що відображає закономірні зв'язки між ними і має призначення побудови та перевірки слідчих версій у розслідуванні конкретних кримінальних правопорушень [3, с. 16].

Не менш дискусійними є також питання структури криміналістичної характеристики та кореляційних зв'язків між її елементами. Так, на думку О.Н. Колесніченка та В.О. Коновалова, до елементів криміналістичної характеристики для всіх

злочинів належать: 1) спосіб злочину; 2) місце та обстановка скоєння злочину; 3) час скоєння злочину; 4) знаряддя та засоби скоєння злочину; 5) предмет злочинного посягання; 6) особа потерпілого; 7) особа, яка скоїла злочин; 8) сліди злочинного діяння [3, с. 22]. Своєю чергою М.В. Салтєвський виділяє такі елементи криміналістичної характеристики: 1) предмет безпосереднього злочинного посягання; 2) спосіб скоєння злочину; 3) слідова картина; 4) особистість злочинця [8, с. 419]. Поряд з цим необхідно відзначити, що неможливо побудувати універсальну структуру криміналістичної характеристики, оскільки вона нерозривно пов'язана зі специфікою кожного виду (групи) кримінальних правопорушень. Для розробки криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від сплати митних платежів, варто орієнтуватися на особливості цих кримінальних правопорушень.

Аналіз судових рішень по кримінальних правопорушеннях, пов'язаних з ухиленням від сплати митних платежів, дає змогу стверджувати, що основним кримінальним правопорушенням, пов'язаним з ухиленням від сплати митних платежів, є ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів). При цьому слід враховувати, що злочин, передбачений у ст. 212 Кримінального кодексу України, пов'язаний з ухиленням від сплати митних платежів у разі, коли таке ухилення здійснюється із порушенням правил переміщення товару через митний кордон України. З огляду на те, що ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) за своєю правовою природою належить до економічних злочинів, доцільно навести криміналістичну характеристику економічних злочинів, запропоновану Г.А. Матусовським: 1) особа злочинця; 2) предмет злочинного посягання; 3) обстановка та умови скоєння злочину; 4) способи готування, скоєння та приховування злочину; 5) слідова картина [9, с. 58–60]. На думку В.В. Лисенко, в криміналістичній характеристиці ухилення від сплати податків найбільшого значення набувають такі її елементи: 1) способи підготовки, скоєння та приховування злочину; 2) особливості механізму утворення слідів; 3) характеристика особи злочинця [10, с. 13]. Натомість І.В. Александров стверджує, що основними елементами криміналістичної характеристики податкових злочинів є: дані про предмет злочинного посягання, час, місце й обстановку його скоєння; типові способи скоєння податкових злочинів; криміналістично значущі відомості про податкові злочини та сліди скоєння цих злочинів [11, с. 92].

Важливе місце в структурі криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від сплати митних платежів, посідає предмет злочинного посягання. Предмет злочинного посягання – це матеріальні цінності (які людина може сприймати органами чуття чи фіксувати спеціальними технічними засобами), з приводу яких і шляхом безпосереднього впливу на які (або без нього) вчиняється злочинне діяння [12, с. 110]. Предмет злочинного посягання має принципове значення, оскільки корелюється з іншими його елементами. Зокрема, він пов'язаний з певними способами скоєння та приховування злочину та характеризує особу злочинця. Інформація про предмет злочину дає змогу скласти певне уявлення про особу злочинця, його відношення до процесу виробництва та відстежити злочинні зв'язки з злочинній групі, вказує на можливе коло свідків, які володіють чи можуть володіти необхідною інформацією для кримінального провадження [13, с. 71].

Обов'язковою умовою переміщення товарів через митний кордон України та розпорядження ними згідно із заявленим режимом є сплата митних платежів. Згідно з п.п. 14.1.113 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України, митні платежі – це податки, що відповідно до цього Кодексу або митного законодавства справляються під час переміщення або у зв'язку з переміщенням товарів через митний кордон України, контроль за справлянням яких покладено на контролюючі органи [14]. Відповідно, предметом злочинного посягання у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних з ухиленням від сплати митних платежів, є грошові кошти, які підлягають сплаті як митні платежі, що входять у систему оподаткування і введені у встановленому законом порядку. Ознаками грошових коштів, які є предметом злочинного посягання у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних з ухиленням від сплати митних платежів, є: 1) грошові кошти у формі митних платежів, які не надійшли до державного бюджету; 2) такі грошові кошти мають бути у значних, великих та особливо великих розмірах, що встановлено приміткою до ст. 212 Кримінального кодексу України.

Значна роль належить таким елементам криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від сплати митних платежів, як обстановка, час і місце скоєння цих злочинів. Під обстановкою скоєння злочину у криміналістичному аспекті слід розуміти систему певним чином взаємодіючих між собою в конкретних умовах місця і часу факторів об'єктивної реальності, що зумовлюють спрямованість і хід поведінки людей в події злочину, а також детермінуючий характер, механізм і умови матеріального відображення, процесів і явищ, що відбуваються у вигляді характерної, відносно стійкої (для однотипних злочинів) сукупності слідів, дослідження яких дає змогу судити про суть того, що відбулося [15, с. 16]. Основою обстановки кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від сплати митних платежів, є встановлений порядок і правила переміщення товарів через митний кордон, територіально просторові чинники розташування митних кордонів, транспортних шляхів, населених пунктів, порядок митного оформлення та сплати митних платежів, форми й особливості здійснення митного контролю.

Крім цього, істотне значення в характеристиці обстановки кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від сплати митних платежів, мають місце і час перетину митного кордону, а також місцезнаходження особи, що переміщує товар, оскільки саме від цих чинників залежить встановлення митним органом терміну і місця доставки та пред'явлення товарів для митного оформлення, строки декларування і сплати митних платежів. Дані про типові обставини, що сприяли ухиленню від сплати митних платежів, мають важливе прикладне значення для з'ясування способу вчинення таких кримінальних правопорушень, методів використання злочинцями конкретних умов з метою здійснення злочинних намірів.

Домінуючим елементом криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від сплати митних платежів, є спосіб їх вчинення. Він охоплює систему взаємопов'язаних дій суб'єкта, що вчиняються з певною послідовністю, із застосуванням різних знарядь і засобів та спрямовані на досягнення мети злочину [16, с. 38]. Спосіб ухилення від сплати митних платежів можна визначити як сукупність дій винної особи, що спрямовані на умисну несплату передбачених митним та податковим законодавством митних платежів. Способи ухилення від сплати митних платежів

можуть бути різними, але їх особливість полягає в тому, що злочинці передають органам державної фіскальної служби недостовірну інформацію щодо товарів, які переміщуються через митний кордон. У сукупності таких способів створюється схема обходу від сплати митних платежів, що впливає на сліди злочину, які виникають під час його скоєння. Інформація про спосіб ухилення від сплати митних платежів є основою для висунення версій, планування та організації розслідування, розробки заходів запобігання таким кримінальним правопорушенням.

Суттєве значення серед елементів криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від сплати митних платежів, належить відомостям про особу злочинця. Це пов'язано з тим, що головною фігурою у змісті злочинної діяльності є особа, яка скоює злочин. Поняття особи злочинця відображає сутність особи, яка скоїла злочин, тому може йтися про типові ознаки особи, схильної до скоєння того чи іншого виду злочину. Дані про типові мотиви злочину дають змогу окреслити в загальному потреби злочинця, що наштотували злочинця на скоєння злочину, і, як наслідок, встановити основні напрями розслідування [17, с. 258]. Вихідною криміналістичною ознакою особи злочинця виступає той факт, що така особа не виконує свій обов'язок щодо сплати митних платежів. Особою, на яку покладається обов'язок із сплати митних платежів, є декларант. Особою, на яку покладається обов'язок із сплати донарахованих митних платежів – податкового зобов'язання, визначеного за результатами документальної перевірки, є відповідний платник податків. Крім цих осіб, можуть бути інші особи, визначені в ст. 293 Митного кодексу України, на яких покладається обов'язок зі сплати митних платежів. У разі якщо відповідно до норм Митного кодексу України обов'язок зі сплати митних платежів покладається на кількох осіб, такі особи виконують зазначений обов'язок солідарно [18].

Результатом вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від сплати митних платежів, є сліди скоєння цих злочинів. У сукупності вони утворюють «слідову картину» таких суспільно небезпечних діянь. У криміналістичній науці під слідами злочину розуміється частина інформації (матеріальної або ідеальної), що об'єктивно виникає в результаті злочину на всіх стадіях його скоєння, щодо якої є науково обґрунтовані, практично перевірені та допустимі засоби, прийоми й методи її виявлення, отримання, дослідження, використання та оцінки [19, с. 29–30]. Головними носіями інформації про ухилення від сплати митних платежів є документи (фінансові, бухгалтерські, податкові тощо) і лише вони містять основну «слідову картину» кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від сплати митних платежів. Здебільшого у таких кримінальних правопорушеннях ці сліди є не підчистками, травленнями або іншими виправленнями подібного роду, а відносяться до групи інтелектуальних підроблень.

Висновки. Таким чином, розглянуті вище елементи криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від сплати митних платежів, відображають найбільш характерні особливості цих злочинів. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від сплати митних платежів, – це система опису криміналістично значущих ознак цих злочинів, що відображає закономірні зв'язки між ними та має важливе організаційне і тактичне значення для виявлення та розслідування таких видів суспільно небезпечних діянь. До структури криміналістичної характеристики кримінальних правопору-

шень, пов'язаних з ухиленням від сплати митних платежів, нами віднесено такі елементи, як предмет посягання, обстановка, час і місце скоєння цих злочинів, спосіб скоєння злочину, особа злочинця, слідова картина. Криміналістична характеристика злочинів має теоретичне та практичне значення для вирішення завдань методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від сплати митних платежів.

Література:

1. Місюра Н.М. Поняття криміналістичної характеристики злочинів та її значення в методиці розслідування. Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2010. № 2. С. 242–248.
2. Криміналістика: учебник / под ред. В.А. Образцова. М., 1997. 591 с.
3. Колесниченко А.Н., Коновалова В.Е. Криміналістическая характеристика преступлений: учебное пособие. Х.: Юрид. институт, 1985. 92 с.
4. Волобуев А.Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2002. 42 с.
5. Драпкин Л.Я. Предмет доказывания и криміналістические характеристики преступлений. Криміналістические характеристики в методике расследования преступлений: межвуз. сб. науч. тр. Свердловск, 1978. Вып. 69. С. 17–22.
6. Герасимов И.Ф. Криміналістические характеристики преступлений в методике расследования. Методика расследования преступлений: матер. науч.- практ. конф. М.: Всесоюз. координационное бюро по проблемам криміналістики, 1976. С. 93–96.
7. Гончаренко В.И. Понятие криміналістической характеристики преступлений. Криміналістика и судебная экспертиза. 1986. Вып. 33. С. 5–12.
8. Салтєвський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. К: Кондор, 2006. 588 с.
9. Матусовский Г.А. Экономические преступления: криміналістический анализ. Харьков: Консум, 1999. 490 с.
10. Лисенко В.В., Задорожній О.С., Дзісяк О.П. Ухилення від сплати податків: виявлення та розслідування: монографія. К.: Істина, 2008. 216 с.
11. Александров И.В. Уклонение от уплаты налогов: основы криміналістической характеристики. СПб.: Издательство «Юридический центр-Пресс», 2011. 232 с.
12. Музика А.А. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія. К.: ПАЛИВОДА А.В., 2011. 192 с.
13. Іванцова О.В. Криміналістична характеристика та особливості розслідування злочинів у галузі цукрового виробництва: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харківський національний університет внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України. Х., 2018. 251 с.
14. Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. Ст. 112.
15. Винокуров С.И. Основные вопросы методики расследования преступных нарушений правил обращения со взрывчатыми материалами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. М., 1967. 24 с.
16. Гора І. Поняття, спосіб вчинення злочину та його значення в розкритті та розслідуванні. Закон і життя. Международный научно-практический правовой журнал. 2012. № 9. С. 35–38.
17. Шепитько В.Ю. Криміналістика: курс лекцій. Изд. 2-е, перераб. и доп. Харьков: Одиссей, 2005. 368 с.
18. Митний кодекс України: Закон України від 13 березня 2012 року № 4495-VI. Голос України. 2012. № 73–74 (5323–5324). С. 21–62.
19. Суворова Л.А. Идеальные следы в криміналістике. М.: Юрлитинформ, 2006. 200 с.

Смолянинова Е. Я. Криминалистическая характеристика уголовных правонарушений, связанных с уклонением от уплаты таможенных платежей

Аннотация. Статья посвящена уголовным правонарушениям, связанным с уклонением от уплаты таможенных платежей. Предложено авторское понимание криминалистической характеристики уголовных правонарушений, связанных с уклонением от уплаты таможенных платежей. Выделены элементы структуры криминалистической характеристики уголовных правонарушений, связанных с уклонением от уплаты таможенных платежей. Охарактеризованы элементы криминалистической характеристики уголовных правонарушений, связанных с уклонением от уплаты таможенных платежей. Определены роль и место криминалистической характеристики при расследовании уголовных правонарушений, связанных с уклонением от уплаты таможенных платежей.

Ключевые слова: уклонение от уплаты таможенных платежей, криминалистическая характеристика, уголов-

ные преступления, расследование, таможенная граница, перемещение, товары.

Smolyaninova O. Forensic characteristics of criminal offenses related to evasion of customs payments

Summary. The article is devoted to criminal offenses related to evasion of customs payments. The author's understanding of the forensic characteristics of criminal offenses related to evasion of customs payments is proposed. Elements of the structure of forensic characteristics of criminal offenses related to evasion of customs payments are highlighted. The elements of the forensic characteristics of criminal offenses related to evasion of customs payments are characterized. The role and place of forensic characterization in the investigation of criminal offenses related to evasion of customs payments has been determined.

Key words: evasion of customs payments, forensic characteristics, criminal offenses, investigation, customs border, relocation, goods.

*Аблямитова С. Ш.,
аспирант кафедри уголовно-процессуального права
имени Н. В. Радутной
Российского государственного университета правосудия*

О ПРИМИРИТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕДУРАХ В УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

Аннотация. Статья посвящена исследованию примирительных процедур в уголовном процессе в отдельных зарубежных странах. Отражено процессуальное регулирование таких процедур. Определен порядок применения примирительных процедур в соответствии с уголовно-процессуальным законодательством отдельных государств. Выявлен оптимальный вариант процесса примирения для Российской Федерации.

Ключевые слова: уголовный процесс, примирительные процедуры, транзакция, медиация, примирение сторон.

Постановка проблемы. В современном мире разработаны и приведены в действие различные процедуры решения уголовно-правовых конфликтов, которые включают в себя элементы примирения.

Следует учитывать опыт зарубежных стран, где широко используют альтернативные и компромиссные меры при борьбе с преступностью и разнообразные процедуры примирения.

В американском уголовном процессе существует институт соглашения между обвиняемым и потерпевшим. В континентальном праве выделяют другие методы разрешения конфликтов, которые возникают в связи с совершением преступления, такие как транзакция, медиация и ряд других. В частности, транзакция является характерной для нидерландско-бельгийской системы уголовного права и процесса, а медиация применяется в праве целого ряда западноевропейских государств (например, во Франции, Германии, Великобритании, Австрии, Португалии, Канаде, США и других странах).

Такой посреднический подход разрешения конфликта рассматривает преступление как межличностное противоречие, которое заинтересованные лица решают самостоятельно благодаря непрямодействию третьей стороны. Основным предметом обсуждения служит выполнение компенсационных обязанностей [11, с. 21].

Цель статьи – исследование примирительных процедур в уголовном процессе в отдельных зарубежных странах.

Изложение основного материала исследования. Рассмотрим процедуры примирения в отдельных государствах.

Франция. В любой момент расследования уголовное дело прекращается в случае установления одного из оснований, исключающих производство по делу. В соответствии со ст. 6 УПК Франции уголовное дело не может быть возбуждено, а возбужденное подлежит прекращению: в связи со смертью подозреваемого (обвиняемого), за истечением сроков давности, вследствие акта амнистии, вследствие отмены уголовного закона и в случае, если имеется вступивший в законную силу приговор либо постановление или определение суда по тому

же обвинению или неотменное постановление следственного судьи либо обвинительной камеры о прекращении дела по тому же обвинению. Уголовное дело также прекращается за примирением потерпевшего с обвиняемым в случаях, указанных в законе [1, с. 147].

Так, альтернативу уголовному преследованию французский законодатель предусмотрел в ст. 41-1 УПК Франции, согласно которой прокурор, прежде чем принимать решение, вправе начать с согласия сторон процедуру медиации между лицом, подлежащим уголовному преследованию, и потерпевшим. Данная статья подлежит применению по любому уголовному делу [2, с. 101].

Л.В. Головкин в своей книге ссылается на автора D. Mondon: «Прокурор более не может рассматриваться только как лицо, отвечающее в силу закона за приведение в движение уголовного преследования. В нем также надо видеть центральный элемент системы согласительных процедур» [13].

Нидерланды. Основной формой примирительных процедур в Нидерландах является транзакция. Сущность ее заключается в том, что правомочные органы (прокуратура и полиция) отказываются от уголовного преследования лица, если оно оплатило в казну установленную в каждом конкретном случае денежную сумму [2, с. 121–155].

Транзакция – это форма отказа от уголовного преследования, когда совершившее уголовно-наказуемое деяние лицо добровольно платит в государственную казну определенную денежную сумму либо выполняет одно или более иное финансовое условие, поставленное прокурором, с тем, чтобы избежать последующего уголовного преследования и публичного разбирательства [3, с. 104–105].

Так, согласно ст. 74 Уголовного кодекса Голландии (выдержка) (также есть 74а, 74 б), перед судебным заседанием прокурор может назначить одно или несколько условий для предотвращения уголовного преследования за уголовные преступления, за исключением тех, за которые закон предписывает наказание в виде тюремного заключения более шести лет, и за проступки.

Соблюдая эти условия, право на судебное преследование прекратится. Возможны следующие условия:

- а) выплата государству денежной суммы, которая должна быть определена не менее 3 евро и не больше максимальной суммы штрафа, который может быть наложен за преступление;
- б) отказ от права на объекты, которые изъяты и которые подлежат конфискации или изъятию из обращения;
- с) отказ от предметов, подлежащих конфискации или выплата государству их оцененной стоимости;
- д) выплата суммы денег или передача изъятого имущества,

чтобы лишить обвиняемого полностью или частично прибыли за незаконную выгоду;

е) полная или частичная компенсация за ущерб, причиненный преступлением;

ф) выполнение неоплачиваемой работы или подвержение учебному проекту на срок не более ста двадцати часов [8].

Перечень данных условий является исчерпывающим. Наиболее часто используется выплата в государственную казну соответствующей денежной суммы [2, с. 126]. Размер такой суммы устанавливает прокурор. Если обвиняемый откажется выполнять указанные условия, он будет подвергнут традиционному рассмотрению уголовного дела.

Швейцария. Альтернативой открытию предварительного следствия является медиация.

В Швейцарии история медиации уходит корнями в глубокое прошлое. Не будет преувеличением утверждение, что ее первые ростки появились ещё в Средние века и нашли свое отражение в знаменитом институте «обещания хранить мир». Данная правовая конструкция заключалась в следующем.

Согласно ст. 316 УПК Швейцарии, входящую в главу 3 – «Примирительные процедуры»:

1. Если предметом производства являются преступные деяния, преследуемые только по жалобе, прокуратура вправе вызвать заявителя и обвиняемого с целью добиться их примирения. Если заявитель не является, жалоба по делам частного обвинения считается отозванной.

2. Если освобождение от наказания в связи с возмещением принимается во внимание в соответствии со ст. 53 УК, то прокуратура вызывает потерпевшего и обвиняемого на слушания с целью добиться возмещения.

3. Если примирение достигается, то данный факт должен быть отражен в протоколе и подписан участниками. Прокуратура после этого прекращает производство по делу.

4. Если обвиняемый не является на слушания, предусмотренные абз. 1 или 2, или примирение не достигнуто, прокуратура незамедлительно принимает предварительное следствие к своему производству. Она вправе обязать заявителя, когда это обоснованно, в течение 10 суток предоставить обеспечение издержек и возмещения [9, с. 807–808].

Первый вариант примирения: по делам о преступлениях, преследуемых только по жалобе. Данная процедура факультативна, и ее применение зависит от усмотрения прокуратуры. Вместе с тем если заявитель не является, то жалоба по делам частного обвинения считается отозванной (ч. 1 ст. 316). Тем самым государство проверяет серьезность намерений данного лица и размер причиненного ему вреда: если он малозначителен, то, возможно, заявитель не захочет тратить своего времени на участие в переговорных процедурах.

Вторым видом является медиация по делам, прекращение которых возможно в соответствии со ст. 53 УК («Возмещение»). Она устанавливает, что если лицо, совершившее преступление, возместило вред или предприняло все разумные усилия к тому, чтобы загладить совершенное противоправное деяние, то уполномоченный орган отказывается от уголовного преследования, передачи дела в суд или наказания, когда имеются предпосылки для условного осуждения, а также публичные интересы и интересы потерпевшего к уголовному преследованию незначительны. Анализ ст. 53 УК показывает, что перечень деяний, за совершение которых возможно условное

осуждение, достаточно узкий, следовательно, медиация может применяться далеко не по всем категориям дел.

Если в ходе дознания соответствующие участники не смогли примириться, то медиация может продолжиться и после открытия предварительного следствия по тем же процессуальным правилам.

Таким образом, медиация возможна только по узкому кругу уголовных дел и в качестве субъекта, который организует примирение, выступает только прокуратура [9, с. 377–378].

Германия. Согласно § 46а УК ФРГ примирение с потерпевшим является основанием отказа суда от назначения наказания, если за совершение деяния предусмотрено лишение свободы на срок до одного года или денежный штраф до 360 дневных ставок и лицо загладило причиненный потерпевшему вред [12, с. 74].

УПК ФРГ предусматривает возможность прекращения производства дела при исполнении обязательств и указаний (§ 153а).

Согласно данной статье необходимо различать прекращение процесса на стадии дознания и после предъявления обвинения.

Прекращение процесса прокуратурой. На стадии дознания процесс можно прекратить при наличии следующих обстоятельств:

1) Речь должна идти об уголовно наказуемом проступке.

2) Степень вины не должна препятствовать этому. Вместе с тем закон исходит из наличия определенной степени вины. Поскольку уголовный процесс ещё не был проведен, то достаточно наличия достаточного подозрения в совершении преступления (= вероятности осуждения). В результате отрицательной формулировки, что степень вины не должна препятствовать этому, следует, что также подпадают под действие и преступления средней тяжести.

3) Возложенные на обвиняемого обязанности и указания должны быть предназначены для устранения общественного интереса по осуществлению уголовного преследования.

В частности, прокуратура может возлагать на обвиняемого (названные обязанности):

– загладить вред, причиненный деянием (§ 153в, № 1);

– внести денежную сумму в пользу общественно полезного учреждения или в государственную казну (№ 2);

– выполнить другую общественно полезную работу (№ 3);

– обязанность содержания потерпевшего путем выплаты определенной денежной суммы (№ 4);

– всерьез заботиться о получении потерпевшим компенсации (№ 5);

– принимать участие в конструктивном семинаре при пробном получении водительского удостоверения (§ 2b закона о правилах уличного движения) или в рамках оценочной системы (§ 4 VIII закона о правилах уличного движения) (№ 6).

Перечень, указанный в § 153а, не является исчерпывающим. Прокуратура и суд могут возложить на обвиняемого выполнение иных обязанностей и указаний (неназванных обязанностей). Однако такое право прокуратуры и суда не является безграничным. Прокурор не всегда может возложить на обвиняемого выполнение такой обязанности, как мойка машины или стрижка газона. Обязанности и указания должны находиться в связи с совершенным уголовно наказуемым деянием [10, с. 199].

4) Для решения в некоторых случаях необходимо согласие суда (например, при преступлениях, связанных с нарушениями правил дорожного движения).

5) Для прекращения процесса необходимо получить согласие обвиняемого.

6) Сначала процесс только приостанавливается. Решение о приостановке не подлежит обжалованию. Если обвиняемый не выполнит возложенные на него обязанности или указания, то процесс может возобновиться. Но если обвиняемый выполнил возложенные на него обязательства, то прокуратура должна окончательно прекратить в отношении него процесс. Это является окончательным обстоятельством, препятствующим дальнейшему ведению процесса [10, с. 200].

После предъявления обвинения возможно прекращение процесса судом. Должны быть в наличии те же предпосылки, что и для прекращения прокуратурой.

Так, суд может с согласия прокуратуры и обвиняемого временно прекратить производство до окончания судебного разбирательства, в рамках которого могут быть в последний раз установлены фактические обстоятельства, и одновременно возложить на обвиняемого обязанности или дать указания, описанные ранее [4, с. 228].

Испания. В Испании медиация применяется преимущественно в области ювенальной юстиции и является способом перевоспитания несовершеннолетних. В этой сфере работа ведется как организациями Автономных Сообществ Испании, так и командами, которые работают с прокуратурой по делам несовершеннолетних, и рядом других организаций. Согласно данным статистики в 15–20 % всех преступлений, совершенных несовершеннолетними, применяются процедуры медиации. В них принимают участие преступники и их жертвы [7].

Польша. Законом от 30 марта 1965 г. в Польше были созданы внесудебные институты для принятия мер к примирению конфликтующих сторон по делам частного обвинения – так называемые общественные примирительные комиссии. Законом от 2 декабря 1960 г. была введена обязательная дополнительная стадия процесса – примирительное производство, которое должно предшествовать главному судебному разбирательству [5, с. 207].

С 1995 г. в Польше проводятся программы медиации по делам несовершеннолетних по инициативе Пенитенциарной ассоциации Патронат.

В 1998 г. были приняты Уголовный и Уголовно-процессуальный кодексы. Они дали возможность прекращать дела за примирением по расширенному составу дел [6, с. 162].

Выводы. На основании вышеизложенного автор считает, что правовая конструкция примирения сторон в Российской Федерации напоминает европейский вариант медиации – французскую медиацию (как поиск решения конфликта, возникшего между его участниками). Общеизвестным является то, что институт медиации является альтернативным

способом урегулирования уголовно-правовых конфликтов, в основе которого лежит посредничество в примирении сторон конфликта. Главной целью решения конфликта является не наказание виновного, а устранение причиненного вреда путем достижения консенсуса между его сторонами и сохранение спокойствия в обществе.

Но в отечественном варианте отсутствует посредник по примирению сторон, другими словами, лицо, совершившее преступление, должно самостоятельно, а не по предложению государственных органов принять решение о примирении с потерпевшим и возместить ему причиненный ущерб. В процессе примирения отсутствует полный набор сторон (лицо, совершившее преступление; жертва; посредник). Предполагается, что их наличие способствовало бы наибольшей эффективности процесса примирения.

Литература:

1. Амбасса Леон Шанталь Предварительное следствие в уголовном процессе России и Франции: Сравнительно-правовое исследование: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Москва, 1999. 161 с.
2. Головкин Л.В. Альтернативы уголовному преследованию в современном праве. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. 544 с.
3. Головкин Л.В. Альтернативы уголовному преследованию как форма процессуальной дифференциации: Современные тенденции развития: дисс. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.09. Москва, 2003. 463 с.
4. Головкин Л.В., Спица Н.А., Хелльманн У. Уголовно-процессуальный кодекс Федеративной Республики Германия: науч.-практ. комментарий и перевод текста закона. М.: МГЮА им. О.Е. Кутафина, 2012. 404 с.
5. Защита прав потерпевшего в уголовном процессе. М., 1993. С. 207.
6. Минулин Р.М. Прекращение уголовных дел в связи с примирением сторон: монография. Тюмень: Тюменский юридический институт МВД РФ, 2006. 198 с.
7. Обзор законодательства Испании о медиации. URL: http://mediators.ru/rus/about_mediation/foreign_law/spain/text1 (дата обращения: 07.12.2018).
8. Текст Уголовного кодекса Голландии. URL: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0001854/2018-10-16> (дата обращения: 10.12.2018).
9. Трефилов А.А. Уголовный процесс зарубежных стран. М.: ООО «НИПКЦ Восход-А», 2016. 1020 с.
10. Бойльке В. Уголовно-процессуальное право ФРГ: учеб. для студентов юрид. фак. / Пер. с нем. Я.М. Плошкиной; М-во образования и науки Рос. Федерации, Краснояр. гос. ун-т. 6-е изд., с доп. и изм. Красноярск: Краснояр. гос. ун-т, 2004 (ООО ИПЦ КаСС). 351 с.
11. Усс А.В. Примирение вместо наказания (как течение в правоприменительной практике). Правоведение. 1990. № 6. С. 20–26.
12. Юрченко И.А. Уголовное право зарубежных стран: учебное пособие для магистрантов. Москва: «Проспект», 2014. 107 с.
13. Mondon D. Justice improvisée, justice négociée: les limites d'une opposition, l'exemple du parquet. Droit et Société. 1995. № 30/31.

Аблямітова С. Ш. Про примирювальні процедури в кримінальному процесуальному законодавстві зарубіжних країн

Анотація. Стаття присвячена дослідженню примирювальних процедур в кримінальному процесі окремих зарубіжних країн. Відображено процесуальне регулювання таких процедур. Визначено порядок застосування примирювальних процедур відповідно до кримінального процесуального законодавства окремих держав. Виявлено, який варіант процесу примирення є оптимальним для Російської Федерації.

Ключові слова: кримінальний процес, примирювальні процедури, трансакція, медіація, примирення сторін.

Abliamitova S. About the reconciliation procedures of the criminal procedural law in foreign countries

Summary. The article is devoted to the study of reconciliation procedures in the criminal process in certain foreign countries. Procedural regulation of such procedures is reflected. The procedure for the application of conciliation procedures in accordance with the criminal procedural law of certain states is specified. The optimal version of the reconciliation process for the Russian Federation is revealed.

Key words: criminal procedure, reconciliation procedures, transaction, mediation, reconciliation of the parties.

Мануйлова К. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ РЕЖИМ НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ В СУЧАСНОМУ МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Анотація. У статті розглядається режим нерозповсюдження ядерної зброї, який спрямований на забезпечення стабільності і безпеки в світі. Підкреслюється, що ядерна енергія стала важливим предметом міжнародної взаємодії майже одразу після того, як зробилося можливим її практичне (воєнне, пізніше цивільне) використання. Останніми десятиліттями така взаємодія помітно активізувалася. Її головною метою було і є не допустити застосування ядерної зброї, основним засобом для чого залишається режим нерозповсюдження, тобто сукупність міжнародно-правових і політичних норм, спрямованих зафіксувати кількість володільців ядерної зброї. Основний інструмент режиму – контроль над ядерними матеріалами – залишається найвужчим місцем на шляху до ядерної зброї.

Ключові слова: режим нерозповсюдження, ядерна зброя, зброя масового знищення, ДНЯЗ, МАГАТЕ.

Постановка проблеми. Одним з основних чинників забезпечення міжнародного миру та безпеки є запобігання розповсюдженню зброї масового ураження, зокрема ядерної зброї та технологій її створення. У цих цілях особливу роль відіграє питання забезпечення режиму нерозповсюдження ядерної зброї, який, будучи сформований на основі численних двосторонніх та багатосторонніх міжнародних договорів, включає низку правових механізмів, серед яких механізми запобігання та протидії незаконному обігу ядерних матеріалів є найважливішими.

Натепер перед людством як ніколи гостро постає проблема забезпечення надійності міжнародних і національних режимів нерозповсюдження ядерних матеріалів та технологій. Попри велику кількість універсальних і регіональних структур, вплинути на поведінку порушників цих режимів вельми непросто, особливо якщо вони перебувають поза рамками відповідних домовленостей (Індія, Пакистан, Ізраїль) або офіційно повідомляють про вихід з них (наприклад, заява КНДР про вихід з Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) 1968 року) [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розповсюдження ядерної зброї стала однією з головних тем у доктрині міжнародного права в 1960–1980 рр. Цією проблемою займалися такі відомі вчені, як: О.В. Богданов, А.І. Вавилов, В.Ф. Давидов, В.Н. Денисов, Г.А. Смирнов, А.Н. Талаласв, С.А. Тарасенко та низка інших учених, які зробили великий вклад у розробку проблеми. Спеціальне дослідження міжнародного режиму нерозповсюдження ядерної зброї присвятив Г.А. Смирнов, який захистив у 1979 році на цю тему кандидатську дисертацію. У 1987 році вийшла монографія Г.А. Осипова «Міжнародно-правовий режим нерозповсюдження ядерної зброї». Однак за останні десятиліття в галузі нерозповсюджен-

ня ядерної зброї відбулися істотні зміни, що вимагають їх переосмислення і ретельного дослідження.

Загалом, характеризуючи ступінь наукової розробленості теми, можна констатувати, що нині у вітчизняній науці міжнародного права відсутні сучасні дослідження, присвячені міжнародно-правовому режиму нерозповсюдження ядерної зброї.

Формулювання мети статті. Першочерговим завданням світової спільноти є забезпечення універсальності і стабільності міжнародного режиму нерозповсюдження ядерної зброї. Саме це є необхідністю більш глибокого вивчення міжнародно-правового режиму нерозповсюдження ядерної зброї, а також формулювання науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій, спрямованих на його підтримку і зміцнення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Режим нерозповсюдження ядерної зброї спрямований на забезпечення стабільності і безпеки в світі. У 1963 році, коли тільки чотири держави мали ядерні арсенали, уряд Сполучених Штатів Америки робив прогноз, що протягом майбутнього десятиліття з'явиться від 15 до 25 держав, що володіють ядерною зброєю; інші ж держави передбачали, що це число може навіть зрости до 50. Побойовання з приводу появи ядерної зброї в політично нестабільній державі призвели до утворення закритого «Ядерного клубу» з п'яти перших країн-розробників ядерної зброї. Решта країн могли використовувати тільки «мирний атом» під міжнародним контролем. Ці ініціативи не викликали заперечень світової спільноти, більшість країн підписали Договір, добровільно відмовляючись від набуття ядерної зброї, більше того, в наступні роки були укладені договори, що забороняють використання ядерної зброї в низці регіонів світу. Ці регіони отримали статус без'ядерних зон.

Незаконний оборот ядерних матеріалів визначається як несанкціонована навмисна діяльність щодо перетинання або без перетинання міжнародних кордонів у вигляді отримання, постачання, володіння, використання, транспортування або утилізації радіоактивних матеріалів, включаючи ядерні, які можуть бути використані для виробництва ядерної зброї. Наявна система міжнародних договорів у галузі нерозповсюдження, а також нормативно-правові акти щодо безпечного використання ядерної енергії неспроможні протистояти викликам безпеки і контролю за ядерними матеріалами, що створює певні загрози ядерного тероризму в сценарії глобального росту атомної енергетики.

Розповсюдження атомних технологій, яке почалося в 1940–1950-х роках, швидко охопило багато країн. Це був етап «романтичного» захоплення атомом. Наукові дослідження, технологічні розробки та промислові застосування розгортались по широкому спектру, торкались як мирних, так і воєнних аспектів внутрішньоядерної енергії. У цей час практично і не проводилось принципіальне розмежування між ними.

Нині на шляху розповсюдження ядерної зброї державами встановлено досить міцний заслін, який практично виключає її незаконний оборот. Однак цього не можна сказати про ядерні матеріали, які можуть бути сировиною для створення такої зброї. Використання ядерних матеріалів як у мирних цілях, так і з метою створення зброї створює умови для розкрадання та подальшого незаконного обігу як самих матеріалів, так і їхніх відходів.

Протягом більш ніж піввікового досвіду використання ядерної енергії міжнародним співтовариством під егідою ООН, МАГАТЕ та іншими міжнародними організаціями ініціювався й здійснювався контроль за реалізацією основних національних і міжнародних програм з ядерної та радіаційної безпеки. Конвенції в галузі ядерної безпеки, ефективні національні системи регулювання, стандарти ядерної безпеки, а також механізми оцінювання в рамках МАГАТЕ є важливими передумовами для створення світовим співтовариством глобального режиму ядерної й радіаційної безпеки. Безпечно використання ядерної енергетики нині зумовлено жорстким дотриманням міжнародних угод, які стосуються практично кожного аспекту ядерної та радіаційної безпеки. Погоджені на міжнародному рівні норми, рекомендації та керівні принципи нині охоплюють практично всі етапи ядерних операцій – від видобутку руди і виготовлення ядерного палива до видалення ядерних відходів [2, с. 11–12].

Глобальний режим ядерного нерозповсюдження уможливив досягнення значних успіхів у справі обмеження подальшого поширення ядерної зброї, хоча повністю запобігти поширенню цієї зброї й технологій її створення не вдалося [3, с. 12].

Міжнародне співробітництво в протидії незаконному обороту ядерних матеріалів включає співпрацю в обміні відповідною інформацією щодо обороту ядерних матеріалів і боротьби з ним; прийняття спільних зусиль з метою запобігання і припинення обороту ядерних матеріалів; запобігання і припинення використання своєї території для підготовки ядерної зброї; запобігання фінансуванню діяльності щодо обороту ядерних матеріалів; розширення співпраці в галузі боротьби з оборотом ядерних матеріалів шляхом укладення спеціальних міжнародних договорів і швидкого втілення їх у життя; приведення свого внутрішнього законодавства у відповідність до міжнародних договорів у сфері боротьби з обігом ядерних матеріалів; надання один одному всебічного сприяння в зв'язку з кримінальними розслідуваннями чи кримінальним переслідуванням у разі незаконного обороту ядерних матеріалів [4, с. 567].

Широкомасштабне використання атомної енергії передбачає встановлення співробітництва на багатосторонній та двосторонній основі. Таке співробітництво спрямоване насамперед на нерозповсюдження ядерної зброї і виключення використання мирних ядерних об'єктів, установок і матеріалів у військових цілях (нерозповсюдження); забезпечення безпечного використання атомної енергії; оперативне оповіщення та допомогу в разі ядерної аварії та інших інцидентів; відшкодування шкоди, заподіяної в результаті використання атомної енергії; проведення наукових досліджень; регулювання торгівлі й обміну ядерними матеріалами і технологіями, будівництва атомних електростанцій, реакторів і установок; зберігання і переробку відпрацьованого ядерного палива та радіоактивних відходів.

Міжнародно-правова база протидії незаконному обігу ядерних матеріалів представлена великим масивом норм, що

являють собою як міжнародні договори, так і рішення міжнародних організацій. Разом з тим норми міжнародного права не закріплюють однакового понятійного апарату щодо незаконного обігу. Також норми міжнародного права не дають чіткої відповіді на питання щодо того, хто і якою мірою може виступати суб'єктом такого правопорушення. Крім того, існують проблеми правозастосування в частині кваліфікації національними правоохоронними органами конкретних дій як незаконного обігу ядерних матеріалів. Така кваліфікація не завжди однозначна.

Незважаючи на розвиток позитивних тенденцій у галузі забезпечення міжнародної ядерної безпеки, в останнє десятиліття XX ст. внаслідок соціально-політичних та економічних змін у суспільстві, системної кризи й розбіжностей між державами виникли реальні об'єктивні й суб'єктивні передумови, що негативно впливають на подальше використання ядерної енергії в мирних та військових цілях. Це призвело до появи нових викликів і загроз, які створюють реальну небезпеку міжнародному миру і стабільності.

Події останнього часу засвідчують, що окремі державні й недержавні суб'єкти не ослаблюють зусиль щодо придбання ядерно-радіаційних матеріалів, технологій і товарів, пов'язаних з розробкою зброї масового знищення. Для досягнення цієї мети вони намагаються віднайти слабкі місця в міжнародних угодах і законодавствах країн у галузі експортного контролю, реалізувати на практиці різні обхідні схеми для закупівлі й постачання товарів і необхідних передових технологій. Наявний стан справ у сфері ядерних технологій і ядерних озброєнь надає широкий простір для інтерпретації тих чи інших подій як загрози й приводів для відмови від зобов'язань щодо дотримання міжнародних режимів.

До чинників, які викликають найбільше занепокоєння, належить таке негативне явище, як незаконний обіг ядерно-реактивних матеріалів. Одиначні інциденти розкрадання ядерно-реактивних матеріалів, зафіксовані на початку 1980-х років, нині характеризуються неухильним ростом випадків несанкціонованого поширення, перетворюються майже на масове явище.

Незаконний обіг ядерних матеріалів не тільки посилив наявні загрози в ядерній сфері, а й створив абсолютно нову загрозу «ядерного тероризму». По-перше, використання ядерних матеріалів зі злочинною метою сприяє радикальним державам у їхніх зусиллях обійти ретельно розроблені механізми контролю міжнародного режиму нерозповсюдження для створення ядерної зброї. Якщо у 1970-х роках для створення ядерного підривного пристрою були потрібні зусилля всієї держави, дорога широкомасштабна програма, то нині науково-технічний прогрес, поширення знань і технологій зробили цей процес доступнішим. По-друге, розкрадання, транспортування, несанкціонований обіг ядерних матеріалів може призвести до серйозного ядерно-радіаційного інциденту, опромінення населення, радіаційного забруднення навколишнього середовища. По-третє, можливість використання ядерних матеріалів із терористичною метою створює реальну загрозу світовому співтовариству внаслідок неможливості забезпечення ефективного захисту від іонізуючого радіаційного випромінювання, його тривалої післядії, найбільшої уразливості для населення й навколишнього середовища в результаті радіаційного забруднення, а також найсильнішого психологічного впливу.

Такою зброєю може виступити ядерна бомба, а також різні форми радіологічної зброї. Ядерна зброя заснована на митте-

вій ланцюговій реакції поділу ядер важких атомів, кінетичній енергії, що вивільняється при цьому, і випромінюваній радіації. У термоядерному вибуховому пристрої використовується енергія синтезу ядер легких атомів. На відміну від нього, вражаючим чинником радіологічної зброї є постійний радіаційний фон, що розщеплюються, який руйнує ДНК живих клітин організмів [5, с. 310].

Радіологічна зброя вважається зброєю масового ураження, а не знищення, на відміну від ядерної бомби. Негативні наслідки від теракту з використанням такої зброї включають не тільки радіаційне зараження, а й проблему дестабілізації суспільства, паніки, забруднення інформаційного поля. Низка дослідників вважає, що радіологічний тероризм можна розглядати і як форму інформаційного тероризму [6, с. 535].

Протягом останніх 60 років міжнародне співтовариство створило багатосторонній механізм попередження актів тероризму, а також нерозповсюдження зброї масового знищення. Науково-технічний прогрес, зростання терористичної активності зумовлюють появу як нових видів тероризму, так і нових міжнародних механізмів боротьби з ним (наприклад, Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму 2005 року). З огляду на той факт, що збиток від актів ЗМЗ-тероризму становить небезпеку для всього міжнародного співтовариства, ключове значення в міжнародному праві набуває завдання запобігання таких терористичних актів. Причому однією з особливостей превенції має стати і певний характер нових міжнародних норм: вони мають охоплювати не тільки наявні, а й майбутні види зброї масового знищення та матеріали масового знищення (нині міжнародно-правове регулювання передбачено тільки щодо біологічної, хімічної, ядерної і радіоактивної зброї) [7].

Провідну роль у зусиллях світової спільноти з нерозповсюдження ядерної зброї та ядерного роззброєння відіграє Організація Об'єднаних Націй. Виходячи зі статутної мети ООН – підтримання миру та безпеки у світі, Організація робить значний внесок у справу нерозповсюдження ядерної зброї. Саме у цій галузі діяльність ООН проявилася найбільш яскраво та плідно.

ГА ООН обговорювала всі важливі ініціативи у галузі ядерної енергії та нерозповсюдження ядерної зброї, починаючи від «Плану Баруха». Було прийнято низку резолюцій про заборону ядерної зброї. ООН відіграла визначну роль у розробці та підписанні багатьох угод та договорів у галузі роззброєння та нерозповсюдження, включно із ДНЯЗ. ООН тісно співпрацює з організаціями, що відіграють помітну роль у підтриманні наявного режиму нерозповсюдження. Так, МАГАТЕ щороку надсилає до ГА ООН звіт про свою діяльність і він обговорюється на пленарному засіданні [8, с. 4].

Вперше гостра потреба у вирішенні проблем, пов'язаних з ядерною енергією, виникла вже на I сесії Генеральної Асамблеї ООН 10 січня 1946 року. У тому ж році була створена перша постійна комісія в системі ООН – Комісія з атомної енергії. У 1947 році СРСР висунув план співпраці держав щодо вирішення проблем, пов'язаних з ядерною зброєю. У плані було запропоновано: заборонити використання ядерної зброї в світі, позаяк вона є зброєю масового знищення; заборонити державам, що мають ядерну зброю, передавати її іншим державам, а держави, що не мають ядерної зброї, мають відмовитися від її виробництва.

У 1957 році в рамках ООН було створено головний міжурядовий форум, який займається питаннями науково-технічного

співробітництва в галузі мирного використання ядерної технології, – Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ). За допомогою МАГАТЕ держави-учасниці не тільки впорядкували міжнародне співробітництво в галузі мирного використання ядерної енергії, а й стали стежити за тим, щоб створена в рамках МАГАТЕ система контролю не давала можливості неядерних держав використовувати ядерну енергію у військових цілях. Нині широкий спектр послуг, програм і видів діяльності Агентства ґрунтується на потребах його 168 держав-членів.

Агентство було створено як незалежна міжурядова організація в системі ООН, а з появою Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) його робота набула особливого значення, оскільки ДНЯЗ зробив обов'язковим для кожної держави-учасниці укласти з МАГАТЕ угоду про гарантії.

Договір про нерозповсюдження ядерної зброї – багатосторонній міжнародний акт, розроблений Комітетом з роззброєння ООН з метою поставити міцну перепону на шляху розширення кола країн, що володіють ядерною зброєю, забезпечити необхідний міжнародний контроль за виконанням державами взятих на себе за Договором зобов'язань з тим, щоб обмежити можливість виникнення збройного конфлікту із застосуванням такої зброї; створити широкі можливості для мирного використання атомної енергії.

Останніми роками ситуація в сфері нерозповсюдження ядерної зброї істотно ускладнилася та є досить актуальною, оскільки технічні можливості її створення мають уже низка країн, включаючи і ті, які прагнуть придбати «ядерний» статус. Це, а також активізація зусиль міжнародних терористичних організацій з придбання зброї масового знищення, матеріалів і технологій для її виробництва, об'єктивно ставлять розповсюдження ядерної зброї в число основних загроз стратегічної стабільності і міжнародної безпеки в XXI столітті.

Висновки. Таким чином, на основі проведеного аналізу можна зробити висновок, що ядерна енергія стала важливим предметом міжнародної взаємодії майже одразу після того, як зробилося можливим її практичне (воєнне, пізніше цивільне) використання. Останніми десятиліттями така взаємодія помітно активізувалася. Її головною метою було і є не допустити застосування ядерної зброї, основним засобом для чого залишається режим нерозповсюдження, тобто сукупність міжнародно-правових і політичних норм, спрямованих зафіксувати кількість легальних володільців ядерної зброї. Основний інструмент режиму – контроль над ядерними матеріалами – залишається найвужчим місцем на шляху до ядерної зброї.

Література:

1. Ганич Д.В. Проблема нераспространения ядерного оружия в Южной Азии и политика России, 2007. 234 с.
2. Ядерное нераспространение: учебное пособие для студентов высших учебных заведений. В 2-х томах. Том I / Под ред. Орлова В.А., Сокова Н.Н. Москва: ПИР-Центр, 2002. 528 с.
3. Bunn G., Timerbayev R. M. The Nuclear Nonproliferation Regime and Security Assurances to the Nonnuclear States. PIR Center. Scientific Notes. Moscow, 1996. № 1.
4. Антипенко В.Ф. Борьба с современным терроризмом: международно-правовые подходы: монография. Київ: Вид-во «ЮОНА-М», 2002. 723 с.
5. Ядерное оружие после «холодной войны» / под ред. А.Г. Арбатова, В.М. Дворкина; Московский центр Карнеги. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2006. 560 с.

6. Фененко А.В. Современная международная безопасность. Ядерный фактор / отв. ред. В.А. Веселов. Москва: Аспект Пресс, 2013. 573 с.
7. Синякин И.И. Международно-правовой режим нераспространения оружия массового уничтожения в свете борьбы с международным терроризмом: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.10. «Международное право; европейское право». Москва, 2010. 27 с.
8. Inventory of International Nonproliferation Organizations and Regimes / Compiled by Roland M. Timerbayev and Meggen M. Watt. Monterey, CA: Center for Nonproliferation Studies, Monterey Institute of International Studies, 1995. 572 с.

Мануилова К. В. Международно-правовой режим нераспространения ядерного оружия в современном международном праве

Аннотация. В статье рассматривается режим нераспространения ядерного оружия, который направлен на обеспечение стабильности и безопасности в мире. Подчеркивается, что ядерная энергия стала важным предметом международного взаимодействия почти сразу после того, как стало возможным ее практическое (военное, позже гражданское) использование. В последние десятилетия такое взаимодействие заметно активизировалось. Его главной целью было и есть не допустить применение ядерного оружия, основным средством для чего остается

режим нераспространения, то есть совокупность международно-правовых и политических норм, нацеленных зафиксировать количество обладателей ядерного оружия. Основной инструмент режима – контроль над ядерными материалами – остается узким местом на пути к ядерному оружию.

Ключевые слова: режим нераспространения, ядерное оружие, оружие массового уничтожения, ДНЯО, МАГАТЭ.

Manuilova K. International legal regime for the non-proliferation of nuclear weapons in modern international law

Summary. The article discusses the non-proliferation regime of nuclear weapons, which is aimed at ensuring stability and security in the world. It is emphasized that nuclear energy became an important subject of international interaction almost immediately after its practical (military, later civilian) use became possible. In recent decades such interaction has intensified markedly. Its main goal was and is to prevent the use of nuclear weapons, the main means for which remains the non-proliferation regime that is the totality of international legal and political norms aimed at fixing the number of possessors of nuclear weapons. The main tool of the regime – control over nuclear materials – remains a bottleneck on the path to nuclear weapons.

Key words: non-proliferation regime, nuclear weapons, weapons of mass destruction, NPT, IAEA.

*Костенко С. К.,**аспірант кафедри правосуддя**Київського національного університету імені Тараса Шевченка,**член**Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів*

ГЕНЕЗИС ТА СУЧАСНІ ФОРМИ ПРОКУРОРСЬКОГО ВРЯДУВАННЯ В КРАЇНАХ-ЧЛЕНАХ РАДИ ЄВРОПИ

Анотація: Стаття присвячена з'ясуванню генезису такого органу прокурорського врядування, як Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів, через виявлення та з'ясування діалектики розвитку аналогічних за своїми функціями організацій в країнах-членах Ради Європи. За результатами проведеного дослідження з'ясовано, що генезис у вітчизняній правовій системі вказаного інституту можна прослідкувати від аналогічних за своєю правовою природою державних інститутів, які з'явилися вперше 1883 року у Франції (Вища рада магістратури) для адміністрування органів судової влади, а потім поширилися у більшості країн Європи, зазнавши під час свого становлення у сучасних формах суттєвої модифікації на національному підґрунті. Ці інститути розповсюдили свою юрисдикцію не тільки на суддів, а згодом і на прокурорів, оскільки останні вважаються представниками системи правосуддя.

Ключові слова: Рада Європи, національна правова система, судова влада, система правосуддя, вищі судові ради, Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів.

Постановка проблеми. В історії вітчизняної прокуратури немає інститутів, які можна було б вважати прототипами органів прокурорського самоврядування та такого органу прокурорського врядування, як Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів (далі – Комісія). В той же час для характеристики правового статусу Комісії, дослідження її генезису потрібно з'ясувати, наскільки повно та якісно був врахований вітчизняним законодавцем досвід зарубіжних країн, з якого був запозичений цей державний інститут.

Мета статті – прослідкувати генезис нового державного органу – Комісії через виявлення та з'ясування діалектики розвитку аналогічних за своїми функціями організацій в країнах-членах Ради Європи. При цьому мають на увазі державні інститути, які, виконуючи схожі з Комісією функції, мають подібні організаційно-правові характеристики порядку їх утворення та здійснення повноважень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Епоха просвітництва та буржуазні революції в Європі XVIII–XIX сторіччя мали однією з ідейних основ прагнення до зламу феодальних інститутів одноосібної влади та свавілля. Таке прагнення втілювалося у впровадженні принципу розподілу державної влади, відповідно до якого судова влада є окремою гілкою державної влади. Ця ідея відображена в роботах видатного французького філософа Ш. Монтеск'є. Саме з судовою гілкою влади пов'язані сподівання громадян на рівність перед законом та справедливість. Однак такі сподівання з часом виявлялись марними, оскільки політичні еліти, які перебували при владі, намагались і надалі використовувати суди та прокуратуру для боротьби

з опонентами та протиправного утримання влади. Подальший прогрес західних ліберальних демократій пов'язаний, зокрема, зі створенням та укріпленням інститутів, які забезпечують незалежність судової влади. В цьому ж напрямку рухається і вітчизняна правова система, в якій зроблена спроба рецепіювати західноєвропейські самоврядні інститути адміністрування судової влади та системи правосуддя в цілому.

Деяким аспектам діяльності Комісії та її аналогів за кордоном присвятили свої праці такі вчені, як І.О. Артеменко, А.П. Горзов, О.О. Долгий, В.В. Долежан, Л.С. Дрогомирецька, П.М. Каркач, І.М. Козьяков, М.В. Косюта, О.М. Літвак, І.С. Марочкін, О.Р. Михайленко, А.М. Мудров, Н.С. Наулік, С.В. Подкопаєв, Ю.Є. Полянський, Н.О. Рибалка, М.В. Руденко, О.Ф. Скакун, О.М. Толочко та інші.

Усвідомлюючи дивергентність національних правових систем як фактор ускладнення їх порівняльного аналізу, нами в якості відправної точки дослідження висунута гіпотеза про те, що характеристика генезису інститутів прокурорського врядування в різних країнах-членах Ради Європи можна пов'язати з типологією правових сімей, які за визначенням є сукупністю правових систем, об'єднаних спільністю історичного формування, структури права, його джерел, провідних галузей та інститутів, правозастосування, правосвідомості, поняттєвого апарату юридичної науки [1]. Вчення про правові сім'ї пов'язано насамперед з ім'ям ще одного видатного французького вченого – Рене Давида, який висунув ідею трихотомії – виділення трьох правових сімей: соціалістичної, англосаксонської та романо-германської, до яких примикає інший юридичний світ, який охоплює чотири п'ятих планети під назвою «релігійні та традиційні системи» [2]. Суттєве значення для нашого аналізу має розрізнення германської та романської частини правової сім'ї. Звісно, віднесення країн Європи до германських або романських правових систем дуже умовне, оскільки взаємна конвергенція цих систем є доволі глибокою. Власне, їх розрізнення в науці насамперед пов'язується з інституційним або пандектним принципом побудови нормативно-правових актів, а не державним апаратом.

Отже, з поля наукового пошуку, завдяки нашій гіпотезі, можна одразу виключити країни соціалістичної та англосаксонської правових сімей. Перші – завдяки тому, що таких країн-членів Ради Європи не існує, другі – через те, що в цих країнах, до яких належать Великобританія, Ірландія та Мальта, не існує прокуратури в тому розумінні державного органу, яке є принциповим для характеристики органів прокуратури континентальної Європи, в тому числі України як єдиної централізованої системи [3].

Германські правові системи слід почати досліджувати з Німеччини, в прокуратурі якої, як ми побачимо, відсутні будь-

які організації, які можна було віднести до самоврядних як на федеральному, так і на місцевому рівні, хоча є потужне так зване суддівське представництво, яке суттєво відрізняється від вітчизняного суддівського самоврядування та врядування, проте також є інституціональною гарантією незалежності суддів.

Інститут прокуратури в його сьогодишній формі в Німеччині є порівняно молодим. В 1798 році Франція вперше ввела орган звинувачення на тодішніх окупованих лівобережних рейнських територіях. Пізніше це запозичили деякі інші німецькі землі, зазнаючи впливу правових інститутів Франції в ході Наполеонівських війн. У 1879 році, коли вступили в силу закони про юстицію Рейху, була введена прокуратура на всій території Німецької держави. До цього часу суди могли здійснювати розслідування та виносити рішення. Тогочасний безлад, пов'язаний з цим правовим станом, був відтворений в народному прислів'ї: «Тому, у кого обвинувач є суддею, потрібен Бог за адвоката». Сьогодні прокуратура повинна діяти як «сторож закону». Саме вона повинна, «діючи при поліції та судах як сторож закону, формувати посередницькі узи між ними». Із введенням прокуратури було пов'язане передусім очікування, що кримінальне провадження буде відбуватись особливим чином в рамках праводержавності та справедливості.

При Федеральному Верховному Суді ФРН в м. Карлсруе діє Федеральна Генеральна прокуратура, яка підпорядкована Федеральному міністру юстиції, проте генеральні прокуратури земель не перебувають в ієрархічному підпорядкуванні вищевказаної прокуратури, а підпорядковуються відповідному міністру юстиції землі. Відносно прокурорів діють загальні принципи і норми права про статус чиновників. Прокуратури побудовані ієрархічно і монократично. Генеральні прокурори керують установою: її співробітники діють при здійсненні службових обов'язків як їхні представники. Генеральний прокурор підлягає службовому нагляду з боку відповідного міністра юстиції, який несе перед відповідним парламентом політичну відповідальність за діяльність прокуратури.

Принципових особливостей правової системи ФРН, якими б пояснювався такий стан законодавчого врегулювання статусу прокуратури та прокурорів не існує, тому німецькі фахівці зазначають, що в країні слід надалі наполегливо працювати над тим, щоб визначити прокуратуру такою ж самою незалежною як і суди, адже ще в XIX столітті німецький громадянський рух за свободу вимагав незалежної прокуратури в якості «судді в досудовому провадженні». В європейському порівнянні нормативне врегулювання службового становища прокурора, тобто норми службового права прокурорів в Німеччині, є одним з найгірших [4].

Рада Європи зазначає, що у випадку залежності від виконавчої влади прокуратури повинно бути нормативно забезпечено, щоб прокуратура була в змозі здійснювати кримінальне переслідування без тиску з боку державних чиновників за вчинені ними злочини, як-то: корупцію, зловживання владою, серйозні порушення прав людини й інші злочини, визнані міжнародним правом [5]. Не можна говорити про те, що ця вимога повністю виконана в німецькому законодавстві. Цьому протистоїть так зване зовнішнє, тобто не по конкретній справі та по конкретним діям, право міністра юстиції давати вказівки. Хоча на практиці факти неправомірного втручання в діяльність прокурорів не відомі.

Добір прокурорів та суддів у Німеччині уніфікований та здійснюється спеціальними комісіями при вищих судах.

У разі позитивного рішення комісії прокурор приймається на роботу на випробувальний термін 3 роки. Це рішення формально не є обов'язковим для Міністра юстиції щодо призначення особи прокурором на випробувальний термін, проте на практиці відмов не відбувається. Закон проголошує, що прокурором може бути призначений тільки той, хто має здатність обіймати посаду судді. В той же час, на відміну від судді, прокурора можна перевести на іншу посаду без його згоди, оскільки він є чиновником.

У дисциплінарних провадженнях по справах прокурорів рішення приймають дисциплінарні суди у справах суддів. Щодо прокурорів на службі Федерації в якості дисциплінарного суду діє спеціальний сенат у Федеральному Верховному суді, в землях утворюються окремі дисциплінарні суди [6]. Крім того, діє система оцінювання прокурорів за докладно розробленими критеріями. При вирішенні питань кар'єрного просування та періодично (раз на чотири роки) оцінювання проводиться визначеними законодавством службовими начальниками прокурора.

З самого початку прокуратура Німеччини була і залишається підпорядкована Міністерству юстиції, а не Міністерству внутрішніх справ, а отже, Міністерству поліції, для того, щоб репрезентувати «правову, а не силову волю держави». Для того щоб відповідати цим вимогам, згідно з судовою практикою Федерального конституційного суду та Федерального Верховного Суду, а також згідно з власним уявленням прокуратура, є по відношенню до суду самостійним органом кримінальної юстиції, який спільно з судом повинен здійснювати повноваження щодо гарантування правосуддя [7].

Хоча прокурори не є частиною судової влади в світлі Основного Закону [8] (ст. 92), але, виходячи із своїх спеціальних повноважень в судовому процесі, прокуратура не може бути віднесена і до виконавчої влади. Будучи органом державного кримінального переслідування, який пов'язаний законом і зобов'язаний, так само як і суд, направляти свої дії на встановлення істини та віднаходження справедливого вироку, прокуратура підпорядкована системі правосуддя.

На наш погляд, така концепція мала фундаментальний вплив на вітчизняне законодавство у цій галузі, хоча траєкторія руху була зворотною: спочатку не суди брали на себе функцію прокуратури, а навпаки – прокуратура була вищою за суд. Сьогодні згідно з Конституцією України [9] прокуратура не є органом судової влади, проте віднесена до системи правосуддя. На відміну від такої концепції, для романських правових систем, у яких, як буде видно нижче, нами запозичені інститути самоврядування та врядування в системі правосуддя, характерним є визначення прокурорів в якості магістратів, тобто представників саме судової влади.

Можна констатувати, проте з великими виключеннями, що для країн, які відносяться до германської підгрупи, більш характерна відсутність органів, які подібні Комісії. Наприклад, такі країни Прибалтики, як Литва та Латвія, не мають інститутів прокурорського самоврядування, в них генеральними прокурорами створюються лише ради, які є дорадчими органами. В той же час в Естонії існує Генеральна асамблея прокурорів, тобто зібрання всіх прокурорів, яке скликається не рідше, ніж раз на рік та обирає більшість членів Комісії по добору та оцінці прокурорів, Дисциплінарної комісії, затверджує кодекс етики тощо.

До країн цієї групи також можна віднести Австрію, Чехію, Словаччину, Угорщину, Люксембург. Хоча в Чехії органи прокуратури самоврядкування не існують, в Законі про прокуратуру [10] закріплено, що Спілка прокурорів Чеської республіки є добровільним неполітичним об'єднанням прокурорів та помічників прокурорів. Згідно зі Статутом цього об'єднання воно має ціллю поступове впровадження самоврядних елементів в системі прокуратури. В Угорщині діє Національна асоціація прокурорів.

Для організації органів прокуратури таких країн, як Росія, Армения та Азербайджан, характерний суттєвий спадок соціалістичної системи: жорстка централізованість, залежність від правлячої еліти та відсутність реального відмежування від виконавчої влади. Тому закономірно, що в цих країнах немає подібних інститутів самоорганізації прокурорів та функціональна незалежність прокурорів викликає великі сумніви.

Для скандинавських країн (Норвегія, Швеція, Фінляндія, Ісландія та Данія) також характерна відсутність аналогів Комісії, зокрема, через суттєву специфіку їх правових систем, які за визначенням деяких дослідників багато в чому є автентичними. Наприклад, в Данії немає відмінностей між адвокатами та іншими практикуючими юристами, які характерні для інших країн, тому в Законі про судову владу [11] статус всіх юристів регулюється однією статтею (119). Датське юридичне товариство складається зі всіх датських юристів, яких призначає або рекомендує на відповідні посади, в тому числі в прокуратурі, Міністр юстиції (який також є генеральним прокурором). Членство у цьому товаристві для юристів є обов'язковим, оскільки саме органи цього товариства здійснюють дисциплінарні процедури щодо юристів, представляють юридичний корпус країни у взаєминах з іншими державними та міжнародними органами.

Характеристику романських правових систем справедливо почати з Франції, оскільки Вища рада магістратури Франції (далі – ВРМ Франції) утворена в 1883 році та є найдавнішим подібним органом у світі, а Франція по праву вважається родоначальницею інституту вищих судових рад та похідних від нього моделей адміністрування органів системи правосуддя.

За період свого існування статус вказаного органу неодноразово зазнавав суттєвих змін, проте загальний напрям його реформування полягав у зміцненні його незалежності. Модифікації ВРМ Франції 1883, 1946 та частково 1958 року стосувались тільки суддів. Припускалось навіть підпорядкування прокуратури Міністерству внутрішніх справ. Закон 1958 року встановив унітарне управління прокуратурою та Рада не мала юрисдикції по відношенню до прокурорів. Вони залишились в управлінні безпосередньо міністра юстиції.

Поступово картина змінювалась завдяки насамперед судовій практиці Конституційної ради (конституційний суд) на користь приєднання прокуратури до судової влади, а також роботі Консультативного комітету по змінах до Конституції Франції під головуванням відомого французького юриста Ж. Веделя, яким в 1993 були представлені законопроекти щодо конституційних змін, серед яких пропонувалась значна реформа правового статусу ВРМ. Консультативна рада прокурорів Франції також підтримала приєднання прокуратури до судової влади. Таким чином, після прийняття конституційного закону 1994 року ВРМ Франції наділена компетенцією щодо всіх магістратів із створенням окремих складів Ради для суддів

та для прокурорів, а компетенцією щодо забезпечення єдності цих складів наділений її пленарний склад. Проте ВРМ Франції вносила лише пропозиції міністру юстиції щодо призначення прокурорів та не мала повноважень впливати на призначення Радою міністрів (уряд) генеральних прокурорів в апеляційних судах та генерального прокурора при касаційному суді.

Визначною новелою конституційної реформи, впровадженої в 2008 році, стало надання для затвердження Ради міністрів пропозицій ВРМ про призначення генеральних прокурорів. Останні три Міністра юстиції Франції також взяли на себе зобов'язання систематично слідувати рекомендаціям ВРМ Франції, які стосуються призначень та притягнення прокурорів до дисциплінарної відповідальності, та де-факто жодного разу не давалось негативних висновків щодо призначення прокурорів з 2008 року, що фактично призвело до однакової практики з формування корпусу всіх магістратів.

Згідно з Конституцією Франції [12] (ст. 65) головою ВРМ є Президент Республіки. Саме він є одночасно гарантом незалежності судової влади. Міністр юстиції є віце-головою та заміщує Президента у разі необхідності. Склад Ради, повноважений у відношенні прокурорів, включає, окрім Президента Республіки та міністра юстиції, п'ять прокурорів та одного суддю, а також члена Державної ради (дорадчий орган французького уряду та вищий адміністративний суд Французької республіки) та трьох осіб, які не мають відношення ані до парламенту, ані до судової системи та призначаються, відповідно, Президентом Республіки, головою Національного зібрання (нижня палата парламенту) та головою Сенату (верхня палата парламенту).

Склад ВРМ Франції, повноважений у відношенні прокурорів, дає свій висновок по призначенням та дисциплінарним стягненням щодо прокурорів (в останньому випадку в ньому головує Генеральний прокурор при Касаційному суді). На відміну від суддів, рішення Ради про дисциплінарне стягнення щодо прокурора не має юрисдикційного характеру, а у вигляді рекомендації надається міністру юстиції. Рішення останнього у разі перевищення повноважень може бути оскаржено у Державній раді.

Конституційна реформа 2008 року надала право прямого звернення до ВРМ Франції сторін судового провадження у разі, коли вони вважають, що магістратом вчинений дисциплінарний проступок при виконанні його функцій.

Пленарний склад ВРМ Франції на своєму засіданні приймає рішення стосовно етики магістратів, а також з будь-яких питань, які стосуються функціонування судової влади, які передає міністру юстиції. Рада складає та публікує кодекс етичної поведінки магістратів. В 2016 році вона створила службу з етики, до якої може звернутися будь-який магістрат з питаннями деонтологічного характеру, які стосуються його особисто.

Нова спроба реформи ВРМ Франції, яка була розпочата в 2013 році, не вдалась. Хоча первинний текст законопроекту передбачав реформу складу Ради, відповідно до якої кваліфіковану більшість в ньому повинні складати магістрати, які обрані своїми колегами, а також їй повністю передавались повноваження з вирішення питань незалежності судових органів та етики суддів, поки що в парламенті мають шанси на успіх лише правки щодо самостійного призначення прокурорів та повна передача щодо них дисциплінарної влади до ВРМ [13].

В той же час, інститут вищих судових рад, напевне, не випадково має в наукових колах Європи назву Франко-італій-

ської моделі, оскільки саме італійське законодавче регулювання статусу Вищої ради магістратури, на наш погляд, більш повно забезпечує незалежність судової влади.

Відповідно до Конституції Італії [14] (ст. 104) магістратура представляє собою автономну та незалежну від всякої іншої влади корпорацію (спільноту). Власне, відповідний розділ Конституції, який регулює питання організації судової влади та судоустрою, має назву «Магістратура». Закріплено, що магістрати розрізняються між собою тільки за своїми функціями, тобто безпосередньо на конституційному рівні статус прокурорів прирівняний до статусу суддів.

Вищим конституційним органом в судовій ієрархії є Вища рада магістратури (далі – ВРМ Італії), яка в сучасному статусі запрацювала в 1959 році (у цього органу були попередники). В ній головує Президент Республіки, проте Італія, на відміну від Франції, є парламентською республікою, тому можливості Президента з політичного впливу на Раду обмежені. Перший голова та Генеральний прокурор Касаційного суду «по праву» входять до Ради. Дві третини інших членів (16) обираються всіма штатними суддями з числа осіб, які належать до різних категорій магістратури (тобто обраними можуть бути і магістрати, які виконують функції прокурорів), а одна третина (8) – парламентом на спільному засіданні палат з числа штатних професорів права університетів та адвокатів з 15-річним стажем

Таким чином, кваліфікована більшість в ВРМ Італії належить представникам судової влади, які обрані своїми колегами, а всі інші члени (крім Президента) є авторитетними юристами.

Компетенція ВРМ Італії щодо магістратів є майже монополюю, оскільки вона вирішує всі питання їх кар'єри: прийом до складу магістратури, стажування; переводи, підвищення, призначення на керівні посади; професійне оцінювання; відставки та звільнення; накладення дисциплінарних стягнень та інші питання, пов'язані зі статусом магістратів. Крім того, ВРМ здійснює призначення та відкликання почесних віце-преторів, мирових суддів і їх заступників, а також членів спеціалізованих відділень, які не є магістратами. Єдиним випадком, коли міністр юстиції має певне відношення до призначень, є надання ним свого висновку щодо магістрату, який призначається на керівну посаду. Цей висновок не обов'язковий для врахування Радою, проте така практика вважається виправданою, оскільки за Конституцією цей міністр відповідальний за організацію та функціонування служб, пов'язаних з правосуддям [15].

Наразі можна назвати наступні державні органи в європейських країнах, які реценували Франко-італійську модель вищих судових рад, функції яких стосуються і суддів, і прокурорів: Вища рада магістратури Румунії, Вища рада юстиції Бельгії, Вища судова рада Болгарії. До цієї ж групи, щоправда доволі умовно через значну національну специфіку, можна віднести Вищу судову раду по цивільному та кримінальному правосуддю Греції, Вищу раду суддів та прокурорів Туреччини.

Генеральна рада юстиції Іспанії створена згідно з Конституцією 1978 року відповідно до зразків інших сусідніх країн, таких як Франція, Португалія і, особливо, Італія. Це стало абсолютною новелою, оскільки в історії країни не існувало якого-небудь подібного попередника, тобто автономного державного органу адміністрування судової влади та гаранта її незалежності [16]. За статусом прокурори в Іспанії прирівняні до суддів, проте до «португальського впливу» на іспанську

модель, на наш погляд, слід віднести відсутність у Генеральній раді юстиції повноважень щодо прокурорів. В прокуратурі створюється окремо Рада прокурорів, яка має дисциплінарну владу над прокурорами та інші повноваження. В Португалії функціонує Вища рада прокурорів.

Також до цієї групи країн, в яких створені окремі самоврядні органи адміністрування прокуратури, можна віднести Вищу прокурорську раду Албанії, Національну раду прокуратури Польщі, Державну прокурорську раду в Сербії, Хорватії та Словенії, Вищу раду прокурорів Молдови, Прокурорську раду Грузії, а також, знов таки умовно через суттєву специфіку порядку створення, – Раду генеральних прокурорів Нідерландів. Саме до цієї групи країн належить і Україна.

Висновки. Генезис у вітчизняній правовій системі такого нового інституту, як Комісія, можна прослідкувати від аналогічних за своєю правовою природою інститутів, які з'явилися вперше у Франції для адміністрування органів судової влади, а потім поширилися у більшості країн Європи, зазнавши суттєвої модифікації на національному підґрунті. Ці інститути згодом розповсюдили свою юрисдикцію не тільки на суддів, а і на прокурорів, оскільки останні вважаються представниками системи правосуддя.

Узагальнюючи дані щодо органів прокурорського самоврядування та врядування країн-членів Ради Європи, можна зробити наступні висновки.

По-перше, для цих країн є характерним визначення статусу прокурорів нарівні зі статусом суддів, що, зокрема, має наслідком передачу кадрових та юрисдикційних повноважень щодо прокурорів до незалежних органів врядування в системі правосуддя, які є або спільними для прокурорів і суддів, або створюються для прокурорів окремо. Однак в Україні законодавчий статус прокурорів не прирівняний до суддівського.

По-друге, навіть за наявності спільного органу врядування у суддів та прокурорів в його структурі виокремлюються суддівські та прокурорські підрозділи. За наявності окремих органів їх компетенція не пересікається. В той же час в Україні рішення про притягнення прокурорів до дисциплінарної відповідальності можуть бути переглянуті Вищою радою правосуддя. Цей же орган наділений компетенцією щодо ухвалення рішень про порушення прокурорами вимог щодо несумісності.

По-третє, за наявності окремого органу прокурорського врядування він є консолідованим, на відміну від вітчизняної моделі, де суттєві питання прокурорської кар'єри віднесені до компетенції відмінних від органів прокурорського врядування суб'єктів адміністрування системи прокуратури, в тому числі Ради прокурорів України. Комісія та Рада організаційно та функціонально є окремими органами.

По-четверте, зазвичай до складу подібних органів за посадою входить генеральний (головний) прокурор. Строк повноважень членів такого органу становить 4–5 років без права повторного переобрання. В той же час до складу Комісії можуть входити тільки рядові прокурори, строк повноважень яких складає 3 роки.

По-п'яте, до повноважень органів прокурорського врядування за кордоном зазвичай належить: участь у вирішенні питань про призначення генерального прокурора та призначення прокурорів на адміністративні посади; добір та переведення прокурорів; вирішення питань про дисциплінарну відповідальність; професійне оцінювання; відставки та звільнення

прокурорів. Однак Комісія та Рада прокурорів України не здійснюють ніяких повноважень при призначенні Генерального прокурора. Призначення на більшість адміністративних посад в системі прокуратури відбувається одноосібними рішеннями прокурорів, які займають адміністративні посади. Щодо призначення та звільнення з деяких адміністративних посад Рада вносить лише рекомендації Генеральному прокурору. Системи оцінювання прокурорів в Україні взагалі не створено.

По-шосте, організаційно-правові механізми формування органів прокурорського врядування передбачають обрання до їх складу прокурорів прокурорами. При цьому зазвичай передбачена можливість часткового формування складу такого органу не органами прокурорського самоврядування, проте прокурори, обрані прокурорами, мають становити більшість у його складі. В складі Комісії з 11 членів лише 5 є прокурорами, які обираються прокурорами.

На нашу думку, під час подальшого реформування прокуратури України та удосконалення правового статусу Комісії мають бути враховані зазначені висновки з досвіду європейських країн.

Література:

1. Порівняльне правознавство: Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / В.Д. Ткаченко, С.П. Погребняк, Д.В. Лук'янов. Х.: Право, 2003. 274 с.
2. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности: Пер. с фр. В.А. Туманова. М.: Междунар. отношения, 1996. 400 с.
3. Заворотний Я.С. Аналоги органів прокуратури у Великобританії, Ірландії та на Мальті. Актуальні проблеми політики. Вип. 37. Одеса: Фенікс, 2009. С. 128–137.
4. Матеріали, надані Німецьким Фондом міжнародного правового співробітництва 11.07.2017 під час робочої зустрічі з членами Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів в Національній академії прокуратури України. Київ. 2017.
5. Рекомендація Rec (2000) 19 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя, п. 16. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2000_19_2000_10_6.pdf. Дата звернення 05.10.2018.
6. Німецький закон про суддів / Законодавство про судовий устрій та статус суддів в Німеччині. Збірник матеріалів, виданих Німецьким Фондом міжнародного правового співробітництва. Київ, 2015. С. 177.
7. Зельтер Вальтер. Особливості правового статусу прокуратури Федеративної Республіки Німеччина в системі органів державної влади / Прокуратура України в умовах європейської інтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (19 травня 2016 року). – К.: Національна академія прокуратури України, 2016. – 334 с. URL: [http://napu.com.ua/wp-content/uploads/pdf/Materialy_Conferencii\(1\).pdf](http://napu.com.ua/wp-content/uploads/pdf/Materialy_Conferencii(1).pdf). Дата звернення 06.10.2018.
8. Конституція Федеративної Республіки Германия URL: <https://legalns.com/download/books/cons/germany.pdf>. Дата звернення 05.10.2018.
9. Конституція України. Відомості Верховної Ради, 1996, № 30, ст.131.
10. Закон про прокуратуру Чеської Республіки. URL: <https://www.podnikatel.cz/zakony/zakon-o-statnim-zastupitelstvi/uplne/#cast6>. Дата звернення 06.10.2018.
11. Закон про судову владу Данії. URL: <https://www.retsinformation.dk/forms/R0710.aspx?id=183537#id5d53cbd4-5891-40c2-b185-c6e52d815cc9>.
12. Конституція Франції. URL: <https://worldconstitutions.ru/?p=138&page=2>. Дата звернення 06.10.2018.
13. Офіційний веб-сайт Вищої ради магістратури Франції. URL: <http://www.conseil-superieur-magistrature.fr/le-csm/histoire-et-patrimoine>. Дата звернення 06.10.2018.
14. Конституція Італії. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/italy.pdf>. Дата звернення 06.10.2018.
15. Офіційний веб-сайт Вищої ради магістратури Італії. URL: <https://www.csm.it/web/csm-internet/home>. Дата звернення 06.10.2018.
16. Офіційний веб-сайт Генеральної ради юстиції Іспанії. URL: http://www.poderjudicial.es/portal/site/cgpj/menuitem.96dc62a619366a2141a25f82dc432ea0/?vgnextoid=3a20f20408619210VgnVCM100000cb34e20aRCRD&vgnnextlocale=en&vgnnextfmt=default&lang_chosen=en. Дата звернення 07.10.2018.

Костенко С. К. Генезис и современные формы прокурорского управления в странах-членах Совета Европы

Аннотация. Статья посвящена выяснению генезиса такого органа прокурорского управления, как Квалификационно-дисциплинарная комиссия прокуроров, путем обнаружения и выяснения диалектики развития аналогичных по своим функциям организаций в странах-членах Совета Европы. По результатам проведенного исследования установлено, что генезис в отечественной правовой системе указанного института можно проследить от аналогичных по своей правовой природе государственных институтов, возникших впервые в 1883 году во Франции (Высший совет магистратуры) для администрирования органов судебной власти, которые затем распространились в большинстве стран Европы, претерпев во время своего становления в современных формах существенную модификацию на национальной почве. Эти институты распространили свою юрисдикцию не только на судей, а впоследствии и на прокуроров, поскольку последние считаются представителями системы правосудия.

Ключевые слова: Совет Европы, национальная правовая система, судебная власть, система правосудия, высшие судебные советы, Квалификационно-дисциплинарная комиссия прокуроров.

Kostenko S. Genesis and modern forms of the Public Prosecutor's governance in the Council of Europe member countries

Summary. There are no institutes that could be regarded as prototypes of the Qualification and disciplinary commission of public prosecutors in the history of local prosecution. Thus, the purpose of this article is to track the genesis of the Commission through the detection of its analogues and to analyze the dialectics of their development abroad. As a result of the research it is defined that the genesis of such institute as Commission in the domestic legal system can be tracked to the similar legal institutes that were created in France in 1883 for the first time (High Magistrate Council) for the administration of the bodies of the judicial branch. Later the said institutes became popular in most of European countries being significantly modified on each national level. Under the jurisdiction of these institutes were not only judges but also the prosecutors as the prosecutors are the representatives of the Justice system.

Key words: Council of Europe, national legal system, judiciary, justice system, supreme court councils, Qualifications and Disciplinary Commission of Public Prosecutors.

ЗМІСТ

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

<i>Костова Н. І.</i> ІНФОРМАЦІЯ З ОБМЕЖЕНИМ ДОСТУПОМ ЗА СВОЇМ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИМ РЕЖИМОМ.....	4
<i>Блажівська Н. Є.</i> ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ЗАХИСТУ ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНОГО ПРАВА ВИМОГИ.....	7
<i>Гуменникова Т. Р., Метіль А. С.</i> ХАРАКТЕРИСТИКА ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА: ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ І НАСЛІДКИ.....	12
<i>Воронько О. О.</i> РОЗШУК МАЙНА БОРЖНИКА В ПРОЦЕСІ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ФРАНЦІЇ.....	15

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

<i>Тарасенко В. С.</i> ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЛЕЖНОГО СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ.....	22
<i>Байло О. В.</i> ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРИТЯГНЕННЯ РОБОТОДАВЦЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗАТРИМКУ РОЗРАХУНКУ ПІД ЧАС ЗВІЛЬНЕННЯ.....	25
<i>Зіноватна І. В.</i> МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	29
<i>Хренова Т. Ю.</i> УМОВИ ПРИЗНАЧЕННЯ ЖИТЛОВИХ СУБСИДІЙ: СЬОГОДЕННЯ.....	32

ЗЕМЕЛЬНЕ, АГРАРНЕ, ЕКОЛОГІЧНЕ, ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

<i>Щербяк Ю. В.</i> ЗЕМЕЛЬНА ДІЛЯНКА ЯК ОСОБЛИВИЙ І САМОСТІЙНИЙ ОБ'ЄКТ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН.....	36
--	----

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

<i>Тихонова О. В.</i> ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ БЮДЖЕТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ.....	40
<i>Андрушко А. В.</i> ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПІДМІНУ ДИТИНИ.....	44
<i>Щоголев Д. С.</i> ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ РОДОВОГО ОБ'ЄКТА ЗЛОЧИНІВ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ РОЗДІЛОМ XX КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ.....	51
<i>Лутчин В. І.</i> ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ ТА ОБСЯГ КЛАСИФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОРУШЕНЬ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА.....	56
<i>Слюсар Д. Ю.</i> ІСТОРІЯ ЖІНОЧОЇ ЗЛОЧИННОСТІ.....	59

<i>Бойко Ю. Ю.</i> КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА МЕДИЧНОЇ ПОМИЛКИ.....	62
<i>Лефтеров Л. В.</i> КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ПІДОЗРЮВАНИХ У КІБЕРЗЛОЧИНАХ.....	65

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА,
 ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

<i>Калатур М. В.</i> СУЩНОСТЬ ПОНЯТИЯ ОПТИМИЗАЦИИ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ОЦЕНКИ СЛУЖЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СЛЕДСТВЕННЫХ ОРГАНОВ.....	70
<i>Сачко О. В.</i> ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ ОСОБАМ, ЯКІ КОРИСТУЮТЬСЯ СТАТУСОМ НЕДОТОРКАНОСТІ ТА ПІДВИЩЕНИМ СТУПЕНЕМ ЗАХИСТУ.....	73
<i>Цуцкірідзе М. С.</i> ЩОДО МЕЖ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧОГО.....	76
<i>Притула А. М.</i> ВИЗНАЧЕННЯ ПОТЕНЦІЙНОЇ ПІДСЛІДНОСТІ СЛІДЧИХ ПІДРОЗДІЛІВ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ.....	80
<i>Мирошниченко Ю. М.</i> ПРО ДЕТЕРМІНАНТИ ТАКТИКИ СУДУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	84
<i>Ламах Т. Б.</i> ПРОБЛЕМНІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ МАСОВИХ ЗАВОРУШЕНЬ.....	88
<i>Градовська М. О.</i> ВПЛИВ МІГРАЦІЙНОЇ КРИЗИ В КРАЇНАХ ЄС НА БЕЗПЕКОВУ СИТУАЦІЮ В УКРАЇНІ.....	92
<i>Смолянїнова О. Я.</i> КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З УХИЛЕННЯМ ВІД СПЛАТИ МИТНИХ ПЛАТЕЖІВ.....	97
<i>Аблямїтова С. Ш.</i> О ПРИМИРИТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕДУРАХ В УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН.....	101

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

<i>Мануїлова К. В.</i> МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ РЕЖИМ НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ В СУЧАСНОМУ МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ.....	106
<i>Костенко С. К.</i> ГЕНЕЗИС ТА СУЧАСНІ ФОРМИ ПРОКУРОРСЬКОГО ВРЯДУВАННЯ В КРАЇНАХ-ЧЛЕНАХ РАДИ ЄВРОПИ.....	110

НОТАТКИ

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: ЮРИСПРУДЕНЦІЯ

Науковий збірник

Виходить шість разів на рік

№ 35 том 2, 2018

Серію засновано у 2010 р.

Коректор Вишнякова Я.І.

Комп'ютерна верстка Семенченко Ю.С.

Підписано до друку 28.12.2018 р. Формат 60х84/8. Обл.-вид. арк. 15,18, ум.-друк. арк. 13,72.

Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 200 примірників. Замовлення № 0119/22.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6424 від 04.10.2018 р.)

Україна, м. Херсон, 73034, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105. Тел. (0552) 39-95-80

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua